

II. Rupea kulkuriksi

Kun arkkidiakoni palasi luostariin, hän tapasi kammionsa ovella veljensä Jehan du Moulinin, joka odotti häntä ja joka aikansa kuluksi oli hiilellä piirtänyt vanhemman veljensä kuvan varustaen sen suunnattomalla nenällä.

Dom Claude tuskin huomasiikaan veljeään. Hänellä oli muuta ajattelemista. Nuo iloiset tyhjäntoimittajan kasvot, jotka niin usein olivat säteilyllään kirkastaneet papin synkät piirteet, eivät nyt kyenneet haihduttamaan sitä usvaa, joka päivä päivältä yhä tiheämpänä levittäytyi tämän epäterveen, myrkyllisen ja rämettyneen sielun ylle.

— Hyvä veli, sanoi Jehan arasti, tulin sinua katsomaan.

Arkkidiakoni ei edes vilkaissut häneen.

— Mitä nyt?

— Hyvä veli, jatkoi teeskentelijä, olet niin hyvä minulle ja annat minulle niin hyviä neuvoja, että aina palaan luoksesi.

— Entä sitten?

— Voi! veljeni, miten oikeassa olitkaan sanoessasi: — Jehan! Jehan! *cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina*. [Oppilaiden kurittomuus on oppineiden opin loppu.] Jehan, ole järkevä, Jehan, ole ahkera; Jehan, älä ole öitä poissa kollegiosta ilman laillista syytä ja johtajan lupaa. Älä tappele pikardilaisten kanssa, *noli, Joannes, verberare picardos*. Älä mätäne tietämättömän aasin lailla, *quasi asinus illitteratus*, koulun oljilla. Jehan, anna mestarin kurittaa itseäsi mielensä mukaan. Jehan, mene joka ilta kappeliin ja laula siellä antienne [liturginen säkeistö, joka lauletaan virren edellä] virsineen ja rukouksineen ylistetylle Neitsyt Marialle. Ah! Voi! miten oivallisia neuvoja!

— Mitä vielä?

— Veljeni, näet tässä syyllisen, rikollisen, kurjan, hummaajan, viheliäisen ihmisen! Rakas veljeni, Jehan on tallannut hyvät neuvosi jalkainsa alle kuin oljet ja lannan. Mutta olen saanut siitä aika rangaistuksen, ja hyvä Jumala on erinomaisen oikeamielinen. Niin kauan kun minulla on ollut rahaa, olen mässäillyt, hullutellut ja viettänyt iloista elämää. Oh! miten irstailu, joka on niin kaunis etupuolelta, on takaapäin ruma ja inhottava! Nyt ei minulla ole enää penniäkään ja olen myynyt pöytäliinani, paitani ja pyyhkeeni. Iloinen elämä on lopussa! Kaunis kynttilä on sammunut, eikä minulla ole enää kuin vaivainen savuava talikynttiläpahanen. Tytöt tekevät pilkkaa minusta. Omatuntoni on kipeä, ja karhut vainoavat minua.

— Entä vielä? sanoi arkkidiakoni.

— Ah! rakastettu veljeni, minä tahtoisin mielelläni aloittaa paremman elämän. Tulen luoksesi katuvana syntisenä. Tunnustan rikokseni. Lyön armotta rintoihini nyrkeilläni. Olet aivan oikeassa toivoessasi, että suorittaisin tutkintoni ja pääsisin alioipettajaksi Torchin kollegioon. Tunnen nyt aivan harvinaista kutsumusta tuohon toimeen. Mutta minulla ei ole enää mustetta; sitä pitäisi ostaa; minulla ei ole enää kyniä; niitäkin pitäisi ostaa. Kaikkea tätä varten tarvitsisin kipeästi hieman varoja. Ja minä tulen luoksesi, hyvä veljeni, sydän täynnä katumusta.

— Siinäkö kaikki?

— Niin, sanoi ylioppilas. Vähän rahaa.

— Minulla ei ole.

Tällöin ylioppilas sanoi vakavana ja päättävänä:

— No niin, veljeni, olen pahoillani, mutta minun täytyy sanoa sinulle, että minulle on eräältä toiselta taholta tehty sangen edullisia tarjouksia. Etkö halua antaa minulle rahaa? — Etkö? — Siinä tapauksessa rupean kulkuriksi.

Hän lausui tämän hirmuisen sanan Ajaksin ilmein, joka odottaa salamaniskua.

Arkkidiakoni sanoi hänelle kylmästi:

— Rupea kulkuriksi.

Jehan kumarsi syvään ja lähti viheltäen astumaan alas luostarin portaita.

Kun hän luostarin pihalla meni veljensä kammion ikkunan ohitse, kuuli hän sen aukeavan, kohotti päänsä ja näki arkkidiakonin ankarat kasvot ikkuna-aukossa.

— Mene hornantuuttiin! sanoi dom Claude, tässä viimeiset rahat, mitkä minulta saat.

Ja samassa pappi paiskasi Jehania kukkarolla niin, että hänen otsaansa nousi aika kuhmu. Ylioppilas koppasi kukkaron ja lähti tiehensä harmistuneena mutta tyytyväisenä aivan kuin koira, jota nakellaan ydinluilla.

III. Eläköön ilo!

Lukija ei liene unohtanut, että osa Ihmeiden pihaa rajoittui kaupungin vanhaan ympärismuuriin, jonka tornit näihin aikoihin alkoivat pahasti rappeutua. Yhden torneista kulkurit olivat valinneet nautiskelujensa tyyssijaksi. Alimmassa tornisalissa oli kapakka, ja muu osa oli muuna huoneistona. Tämä torni oli koko kulkurinpesän vilkkain ja samalla myös iljettävin paikka. Se oli jonkinlainen suunnaton mehiläispesä,

joka surisi yötä päivää, öisin, kun koko muu kerjäläispesä nukkui, kun torin reunoilla sijaitsevista mökkirähjistä ei enää näkynyt ainoatakaan valaistua ikkunaa, kun ei enää kuulunut ainoatakaan huutoa noista lukemattomista asunnoista, noista varkaitten, ilotyttöjen ja varastettujen tai aviottomain lasten muurahaispesistä, saattoi aina tuntea tuon iloisen tornin sieltä kuuluvasta remusta ja punertavasta valosta, joka yhtäaikaan luukuista, ikkunoista ja muurihalkeamista loistaen säteili aivan kuin sen kaikista huokosista.

Kellari oli siis kapakkana. Sinne astuttiin matalasta ovesta ja niin kömpelöitä portaita myöten kuin klassillinen aleksandriini. Oven päällä oli osoitekilpenä ihmeellinen töherryks, joka esitti muokkaamatonta maata ja tapettuja kananpoikia ja jossa oli päällekirjoituksena sanaleikki: *Sielunkellojen soittajille*.

Eräänä iltana, juuri kun kaikissa Pariisin kirkoissa soitettiin iltakelloja, olisivat vartijat, jos he olisivat rohjenneet tunkeutua pelättyyn Ihmeiden pihaan, huomanneet että kulkurikapakassa oli tavallista suurempi metakka, että siellä juotiin ja kiroiltiin tavallista enemmän. Torilla kapakan ulkopuolella liikkui kulkuriryhmiä, jotka innokkaasti puhelivat hiljaisella äänellä, aivan kuin jotakin tärkeätä olisi ollut tekeillä, ja siellä täällä teroitti joku ryysyläinen kyyrysillään ruostunutta miekkaa kiveä vasten.

Itse kapakkahuoneessa olivat viini ja peli niin voimakkaina ajatusten johdattimina kulkurien tämäniltaisissa keskusteluissa, että olisi ollut vaikeata juomarien puheista arvailla, mistä oli kysymys. He olivat vain tavallista riehakkaammalla tuulella, ja jokaisen vyöllä välkkyi jokin vesuri, kirves, suuri lyömämiekka tai vanhan pyssyn rautahaka.

Sali oli suuri ja pyöreä, mutta pöytiä oli niin tiheässä ja väkeä niin paljon, että koko kapakan sisällys, miehet, naiset, penkit, olutruukut, juomarit, nukkujat, pelurit, terveet ja rannat näyttivät yhteiseltä sotkuiselta mylläkältä, jossa oli yhtä vähän järjestystä ja sopusointua kuin osterinkuoriläjässä. Joitakin talikynttilöitä paloi siellä täällä pöydillä; mutta kapakan varsinainen valonlähde, mikä siellä vastasi kattokruunua teatterisalissa, oli takkavalkea. Kellari oli niin kostea, ettei siellä koskaan, ei edes keskikesällä, annettu tulen sammua takasta, suunnattomasta takasta, jossa oli kuvanveistoksilla koristettu katos, joka oli täynnä raskaita rautaisia kolmijalkoja ja keittiöastioita ja jossa loimusi tuollainen valtainen halko- ja turveroihu, jollainen öisin kylänkujilla luo pajan ikkunasta punertavan kuvan vastakkaiselle seinälle. Suuri koira, joka vakavana istui tuhkassa, käänteli varrasta, joka oli täynnä lihanpaloja.

Sekamelskasta huolimatta saattoi ensi silmäyksen jälkeen erottaa tuossa joukossa kolme päiden ryhmää, jotka tunkeilivat kolmen henkilön ympärillä, jotka lukija jo

tuntee. Yksi näistä henkilöistä, joka oli pukeutunut omituisiin itämaisiiin helyihin, oli Mathias Hungadi Spicali, Egyptin ja mustalaisten herttua. Tuo heittiö istui eräällä pöydällä jalat ristissä, sormi pystyssä ja piti äänestä esitelmää valkeasta ja mustasta noituudesta häntä ympäröivälle, suu auki kuuntelevalle joukolle. Toinen ryhmä oli kerääntynyt tiheään kehään vanhan ystävämme urhokkaan Tunisin kuninkaan ympärille, joka oli aseistautunut kiireestä kantapäähän. Clopin Trouillefou valvoi vakavana ja matalalla äänellä suuren, aseilla täytetyn tynnyrin tyhjentämistä, joka pohja avattuna oli hänen edessään ja josta virtasi tukuttain kirveitä, miekkoja, kypäriä, panssaripaitoja, rintavarustuksia, peitsen- ja keihäänkärkiä, kaaria ja nuolia kuin omenia ja rypäleitä runsaudensarvesta. Jokainen otti kasasta kuka kypärin, kuka pistinmiekan, kuka ristikahvalla varustetun tikarin. Lapsetkin aseistautuivat, ja olipa joukossa raajarikkojakin, jotka rautapaitoihin pukeutuneina kömpivät käsillään eteenpäin juomarien jaloissa kuin suuret kilpikonnat.

Kolmas ryhmä vihdoinkin, joka oli meluisin, iloisin ja lukuisin, tungeskeli pöytien ja penkkien ääressä, joiden keskeltä kaikui kimakka ääni, joka lähti raskaitten, kypäristä kannuksiin saakka täydellisten varustusten sisältä ja joka piti puhetta ja kiroili. Henkilö, joka siten oli taottu rautaan kiireestä kantapäähän, peittyi niin täydellisesti sotaisen asunsa kätköön, ettei koko miehestä näkynyt muuta kuin julkea, punainen pystynenä, suortuva vaaleita hiuksia, punaiset huulet ja rohkeat silmät. Hänen vyönsä oli täynnä erikokoisia tikareja, kupeella riippui pitkä miekka, vasemmassa kädessä oli jousi, pöydällä hänen edessään suuri viiniruukku ja oikeassa kainalossa lihava, puolialaston tyttö. Kaikki suut hänen ympärillään nauroivat, kiroilivat ja joivat. Jos tähän lisää parikymmentä pienempää ryhmää, tarjoilevat tytöt ja pojat, jotka juoksivat edes takaisin ruukut päittänsä päällä, biljardin, ruutupelin, nopan, korttien ja innostuttavan tringletpelin pelaajat, toran yhdessä nurkassa, rakastelun toisessa, niin saa jo joltisenkin kuvan tästä joukosta, jota valaisi suuren loimuavan tulen hehkuva hohde, joka sai kapakan seinillä häilymään tuhannet suhdattomat ja eriskummaiset varjot.

Mitä meluun tulee, muistutti se suuren kirkonkellon täyttä pauhinaa kellon sisällä kuultuna.

Paistinpannu, jossa käräsi rasvasade, täytti ainaisella räiskeellään noiden tuhansien keskustelujen välit, jotka risteilivät salin toisesta päästä toiseen.

Keskellä tätä hälinää istui salin perällä takan vieressä olevalla penkillä mieltävä filosofi jalat tuhkassa ja tuijottaen tuleen. Hän oli Pierre Gringoire.

— No kiireesti! joutukaa, aseistautukaa! tästä lähdetään liikkeelle tunnin päästä! sanoi Clopin argotlaisilleen.

Joku tyttö rallatti:

Isä, äiti, hyvää yötä!

Valot viimeiset sammutetaan.

Kaksi kortinpeluria toraili.

— Lurjus! huusi punakampi ja heristi nyrkkiä toiselle, tahdotko että isken ristin kuonoosi! Sittenhän voit käydä ristipampusta kuninkaan korttipelissä.

— Uh! ulvoi muuan normandialainen, jonka helposti tunsi nenä-äänestään, täällä ollaan yhtä ahtaassa kuin pyhimykset Caillouvillessa!

— Pojat, sanoi kuulijakunnalleen Egyptin herttua kimeällä äänellä, Ranskan noidat lentävät hornaan ilman luutaa, silavaa ja ratsua pelkillä manaussanoilla. Italialaisilla on aina pukki odottamassa ovenpielessä. Mutta kaikkien täytyy lentää savutorven kautta.

Kaiken tämän melun yli kaikui kuitenkin kiireestä kantapäähän aseistautuneen nuoren vekkulin ääni.

— Hurraa! hurraa! kirkui hän. Tänään lähden ensimmäiseen aseleikkiini! Kulkuri! minä olen kulkuri, Jumalauta! Kaatakaa minulle viiniä! — Ystävät, nimeni on Jehan Frolo du Moulin, ja minä olen aatelismies. Olen varma siitä, että jos Jumala olisi santarmi, hän rupeaisi rosvoksi. Veljet, me lähdemme kauniille retkelle. Me olemme urhoollista väkeä. Piiritämme kirkon, lyömme ovet säpäleiksi, vapautamme sieltä tuon kauniin tytön, pelastamme hänet tuomarien ja pappien käsistä, revimme maahan luostarin ja poltamme piispan palatsiinsa, ja kaikki käy käden käänteessä, pikemmin kuin joku pormestari ehtii pistää lusikallisen soppaa suuhunsa. Asiamme on oikea, me ryöstämme Notre-Damen, se siitä. Me hirtämme Quasimodon. Tunnetteko Quasimodon, hyvät naiset? Oletteko nähneet hänen heiluttavan suurta kelloa helluntaina? Hitto vieköön! Se vasta on kaunista! Luulisi näkevänsä pirun ratsastavan suurella kidalla. — Ystäväni, kuulkaa minua, olen kulkuri täydestä sydämestäni ja sielustani, olen täydellinen argotlainen, olen synnynnäinen lurjus. Olen ollut sangen rikas ja olen syönyt omaisuuteni. Äitini tahtoi tehdä minusta upseerin, isäni alidiakonin, tätini oikeusneuvoksen, isoäitini kuninkaallisen pronotaarin, isäntätini rahatoimikamarin virkamiehen. Mutta minäpä rupesinkin kulkuriksi. Kun sanoin sen isälleni, sylkäisi hän kirouksensa vasten kasvojani, mutta äitini, tuo vanha nainen, alkoi vetistellä ja pihistä niin kuin halot tuolla keittojalkojen alla. Eläköön ilo! Olen oikea bicêträinen! [*Bicêtre*, hulluinhuone lähellä Pariisia] — Tarjoilijatar, hempukkani, kiikuta toista viiniä! Vielä on minulla millä maksaa! En huoli Suresnes-

viiniä. Se karvastelee kurkkuani. Mieluummin huuhton sitä, piru viekoon! vaikka juurikorilla!

Joukko remahti suosionosoituksiin ja nauruun. Huomatessaan hälinän ympärillään yltyvän ylioppilas huudahti:

— Voi mikä ihana melu! *Populi debacchantis populosa debacchatio!* Mässäävän kansan joukkomässäys! — Sitten hän alkoi laulaa iltamessua veisaavan kaniikin äänellä ja haltioitunein katsein: — *Quae cantica! quae organa! quae cantilena! quae melodiae hic sine fine decantantur! sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica cantorum mira!* [Mitä lauluja! mitä ääniä! mitä säveliä täällä alati kaiutellaan! soivat suloiset virsien soinnut, enkelien ihanimmat sävelet, ihmeelliset laulujen laulut!] Hän keskeytti ja huusi: — Helvetin kapakanemäntä, anna minulle ruokaa!

Rähinä vaimeni hetkiseksi. Egyptin herttuan kuultiin rämeällä äänellä opettavan mustalaisiaan:

—... Kärppää nimitetään Aduineksi, kettua Sinijalaksi tai Metsänjuoksijaksi, sutta Harmaa jalaksi tai Kultajalaksi, karhua Ukoksi tai Isoisäksi. — Tontun lakki tekee näkymättömäksi ja sen avulla näkee näkymättömiä seikkoja. — Konnat ristitään puettuina punaiseen tai mustaan samettiin, kulkunen kaulassa, kulkuset jaloissa. Risti-isä pitelee päästä, ristiäiti peräpuolesta. — Sidragasum-paholaisen mahti pakottaa tytöt tanssimaan ilkosen alastomina.

— Hitto viekoon! huudahti Jehan, tahtoisinpa olla Sidragasum-paholainen.

Tällä välin jatkoivat kulkurit kapakan toisessa päässä kuiskaillen aseistautumistaan.

— Esmeralda raukka! sanoi muuan mustalainen. — Hän on sisaremme. — Hänet täytyy pelastaa sieltä.

— Hän on siis yhä Notre-Damessa? kysyi muuan juutalaisen näköinen kaupustelija.

— On, piru viekoon!

— No niin! toverit, huudahti kaupustelija, Notre-Dameen! Ja sitä paremmalla syyllä, koska Pyhän Féréolin ja Pyhän Ferrutionin kappeleissa on kaksi patsasta, toinen Pyhän Johannes Kastajan ja toinen Pyhän Antoniuksen, jotka kumpikin ovat puhdasta kultaa ja painavat yhteensä seitsemäntoista markkaa [vanha painoyksikkö, naula] ja viisitoista esterliiniä ja joiden jalustat ovat kullattua hopeata ja painavat yhteensä seitsemäntoista unssia. Tiedän sen. Olen kultaseppä.

Tällöin tuotiin Jehanille hänen illallisensa. Hän huudahti loikoen hänen vieressään lojuvan tytön rinnoilla:

— Pyhän Voul-de-Lucques'in kautta, jota kansa nimittää pyhäksi Gogueluksi, olenpa täysin onnellinen. Tuolla vastapäätäni on pässinpää, joka katselee minua arkkiherttuan siloisella naamalla. Tuossa vasemmalla istuu toinen, jolla on niin pitkät hampaat, että ne peittävät leuan. Ja sitten olen samassa asemassa kuin marsalkka Gié Pontoisea piirittäessään: oikea sivustani nojaa mäennyppylään. Mahometin vatsan nimessä, toveri! Sinä näytät kulkukauppiaalta ja tulet istumaan minun viereeni! Olen aatelismies, ystäväni. Kauppias ja aatelismies eivät sovi yhteen. Mene tiehesi siitä! — Hei, te siellä! älkää tapelko! Mitä, Baptiste Croque-Oison, sinä, jolla on niin kaunis nenä, panet sen alttiiksi tuon rentun suurille nyrkeille! Hölmö! *Non cuiquam datum est habere nasum!* [Ei kaikilla ole oikeutta nenään] — Olet tosiaan jumalallinen, Jacqueline Ronge-Oreille! vahinko vain, ettei sinulla ole hiuksia. — Hohoi! nimeni on Jehan Frolo, ja veljeni on arkkidiakoni. Piru hänet periköön! Tämä on kaikki totta. Kun rupesin kulkuriksi, luovuin ilomielin paratiisissa olevasta talonpuolikkaasta, jonka veljeni oli minulle luvannut. *Dimidiam domum in paradiso* [talonpuolikas paratiisissa], niin sanotaan tekstissä. Minulla on läänitys Tirechappe-kadun varrella, ja kaikki naiset ovat hullaantuneita minuun, yhtä varmasti kuin on totta, että pyhä Eloy oli mainio kultaseppä ja hyvän Pariisin kaupungin viisi ammattikuntaa ovat nahkurin, valkoparkitsijan, nahanvärjärin, kukkarontekijän ja nahanpakottajan ammattikunnat ja Pyhä Laurentius poltettiin munankuorilla. Vannon teille, toverit,

Etten vuoteen viiniä juo, jos on valhetta kaikki tuo!

Kaunoiseni, tulee kuutamo, katsohan tuosta aukosta, miten tuuli hajoittaa pilvet. Aivan kuin sinun kaulahuivisi. — Tytöt, niistäkää lapset ja kynttilät. — Kristus ja Muhametti! mitä minä nyt suuhuni sain, Jupiter! Hoi! senkin noita, hiukset, jotka puuttuvat porttojesi päistä, ovat sinun munakkaissasi. Kuules, akka! minä pidän kaljupäistä munakkaista. Lyököön piru nenäsi lättään! — Kaunis Beelsebubin kapakka, jossa portot kampaavat hiuksiaan haarukoilla!

Ja hän heitti lautasen lattialle ja alkoi hoilata kohti kurkkuaan:

Ei ole mulla, parkitulla, pirulaisten takia, ei uskoa, ei lakia, ei kotia, ei sukua, ei kuningasta, enkä pidä lukua jumalasta!

Tällä välin oli Clopin Trouillefou saanut aseet jaetuksi. Hän lähestyi Gringoirea, joka näytti vaipuneen syviin unelmiin nojaten jalkojaan takan rautaristikoon.

— Pierre ystävä, sanoi Tunisin kuningas, mitä pirua sinä ajattelet?

Gringoire kääntyi häneen päin surumielisesti hymyillen:

— Pidän tulesta, hyvä korkea herrani. En siitä arkipäiväisestä syystä, että se lämmittää jalkojamme ja kiehuttaa keittomme, vaan siksi, että se suitsee säkeniä. Toisinaan saatan tuntikausia katsella säkeniä. Näen tuhansia seikkoja noissa tähdissä, jotka sinkoilevat lieden mustaan kitaan. Nuokin tähdet ovat maailmoja.

— Perhana sinua ymmärtää, sanoi kulkuri. — Tiedätkö mitä kello on?

— En tiedä, vastasi Gringoire. Clopin meni Egyptin herttuan luo.

— Veli Mathias, tämä yö ei ole oikein suotuista. Sanotaan kuningas Ludvig XI:n olevan kaupungissa.

— Sitä suurempi syy temmata sisaremme pois hänen kynsistään, vastasi vanha mustalainen.

— Sinä puhut miehen lailla, Mathias, sanoi Tunisin kuningas. Se käy käden käänteessä. Kirkossa ei ole pelättävissä vastarintaa. Kaniikit ovat jäniksiä, ja meitä on paljon. Tuomarit saavat pitkän nenän tullessaan häntä huomenna noutamaan! Paavin suolien kautta! tuo kaunis tyttö ei saa joutua hirteen!

Clopin lähti ulos.

Tällöin kuului Jehan huutavan käheällä äänellä:

— Minä juon, minä syön, olen juovuksissa, olen Jupiter! — Kuules, Pierre l'Assommeur, jos vielä katselet minua noin, niin näpsäytän sinua nenälle.

Gringoire oli puolestaan ryhtynyt tarkastamaan hurjaa ja meluisaa näytelmää ympärillään sen jälkeen, kun hänet oli herätetty mietteistään, ja hän mutisi hampaittensa välitse: *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas* [Viini ja humala herättää irstautta ja pahaa elämää]. Teet oikein, Gringoire, kun et juo, ja pyhä Benediktus sanoo mainiosti: *Vinum apostatare facit etiam sapientes*. [Viini tekee viisaistakin luopioita]

Clopin Trouillefou palasi sisälle ja huusi jyrisevällä äänellä:

— Keskiyö!

Tämän sanan kuullessaan, jolla oli sama vaikutus kuin torventörähdyksellä lepäävään rykmenttiin, riensivät kaikki kulkurit, miehet, naiset ja lapset, ulos kapakasta aseitten ja rautavarustusten kauheasti rämistessä.

Kuu oli kadonnut pilveen.

Ihmeiden piha oli aivan pimeä. Ei näkynyt mitään valoja. Se ei kuitenkaan ollut läheskään tyhjä. Siellä erotti joukon miehiä ja naisia, jotka puhelivat hiljaisella äänellä. Kuului hillittyä hälinää, ja pimeässä välkkyi kaikenlaisia aseita. Clopin nousi suurelle kivellet.

— Paikoillenne, Argot! huusi hän. Paikoillenne, Egypti!
Paikoillenne, Galilea!

Pimeässä syntyi liikettä. Tuo suunnaton väkijoukko näytti järjestäytyvän rivistöksi. Jonkin minuutin kuluttua kuului taas Tunisin kuninkaan ääni:

— Nyt hissun kissun halki Pariisiin! Tunnussana on, muistakaa se:
Puukko tupessa! Soihtuja ei sytytetä ennen kuin Notre-Damen luona.
Mars!

Kymmenen minuuttia myöhemmin pakenivat ratsuvartijat säikähtäneinä pitkän, mustan kulkueen tieltä, joka eteni Pont-au-Changea kohden pitkin hallikorttelin sokkeloisia katuja.

IV. Tyhmä ystävä

Sinä yönä Quasimodo ei nukkunut. Hän oli juuri tehnyt viimeisen kierroksensa kirkossa. Hän ei ollut huomannut, että dom Claude oli hänen parhaillaan sulkiessa kirkon ovia kulkenut hänen ohitseensa ja näyttänyt hieman tyytymättömältä nähdessään hänen huolellisesti työntävän eteen suunnattomat rautasalvat, jotka tekivät ovet lujiksi kuin muurit. Dom Claude näytti tavallista hajamielisemmältä. Hän oli muuten tuon yöllisen kohtauksen jälkeen Notre-Damen katolla kohdellut Quasimodoa ankarasti. Mutta kohtelipa arkkidiakoni häntä miten tylästi tahansa, vaikkapa joskus loikin häntä, ei mikään järkyttänyt uskollisen kellonsoittajan kuuliaisuutta, kärsivällisyyttä ja nöyryyttä. Hän kärsi arkkidiakonin taholta kaikkea, sättimisiä, uhkauksia ja lyöntejä ilman moitetta tai valitusta. Korkeintaan hän seurasi katseellaan levottomana arkkidiakonia, kun tämä nousi tornin portaita ylös, mutta arkkidiakoni ei enää tullut mustalaistytön näkyviin.

Tänä yönä oli siis Quasimodo, silmätyään ohimennen hylättyjä kellojaan, Jacquelinea, Marieta ja Thibauta, noussut pohjoisen tornin korkeimmalle pengermälle ja ryhtynyt katselemaan Pariisia, asetettuaan lyijykaton huolellisesti suljetun salalyhtynsä. Yö oli, kuten sanottu, sangen pimeä. Pariisi, joka siihen aikaan oli miltei kokonaan vailla katuvalaistusta, kuvastui silmään mustien möhkäleiden rykelmältä, jonka siellä täällä Seinen himmeä valokuova halkaisi. Quasimodo saattoi erottaa vain yhden ainoan ikkunan valon. Se loisti kaukana idässä olevasta rakennuksesta, jonka

epämääräinen, tumma hahmo näkyi Porte Saint-Antoine seudun kattojen yllä. Sielläkin valvoi joku.

Antaessaan katseensa näin harhailta pitkin tuota sumuista, pimeää taivaanrantaa, kellonsoittaja tunsu omituista levottomuutta. Hän oli useita päiviä ollut vahdissa. Hän näki alati synkännäköisten miesten liikuskelevan kirkon ympärillä ja pitävän silmällä tytön turvapaikkaa. Hän pelkäsi, että tuota onnetonta pakolaista vastaan oli jotakin tekeillä. Hän kuvitteli, että sekä tyttö että hän olivat kansan vihan kohteina, ja että milloin tahansa saattoi jotain tapahtua. Hän olikin aina vahdissa tornissaan tarkaten vuoroin kammiota, vuoroin Pariisia valppaana ja epäluuloisena kuin vahtikoira.

Quasimodon katsellessa tutkivasti kaupunkia tuolla silmällä, jonka luonto jonkinlaiseksi korvaukseksi oli tehnyt niin tarkkanäköiseksi, että se miltei saattoi täyttää niidenkin aistien tehtävän, jotka kellonsoittajalta puuttuivat, hänestä näytti yhtäkkiä siltä kuin Vieille-Pelleterien rantakadun varjokuvassa olisi ollut jotain omituista, että jotakin liikkui siellä, ettei kaidemuurin ääriiviiva, joka mustana kuvastui joen vaaleaa juovaa vasten, ollutkaan suora eikä liikkumaton, kuten muiden rantakatujen, vaan keinuili virran laineiden tai liikkeellä olevan kansanjoukon päiden lailla.

Tämä tuntui hänestä kummalliselta. Hän terästi katsettaan. Liike näytti lähenevän Citétä. Muuten ei näkynyt mitään valoa. Hetken tuo liike jatkui rantakadulla, sitten se vähitellen katosi, aivan kuin se olisi tunkeutunut saaren sisempiin osiin, kunnes se viimein kokonaan lakkasi, ja rantakadun viiva oli jälleen yhtä suora ja liikkumaton kuin ennenkin.

Quasimodon koettaessa arvailla, mitä tuo ilmiö merkitsi, sukelsi se uudelleen näkyviin Rue du Parvis'lla, joka kohtisuorassa Notre-Damen julkisivua vastaan kulkee Citén halki. Vihdoin hän näki pimeydestä huolimatta lähestyvän rivistön alkupään tällä kadulla, ja hetken kuluttua saapui torille väkijoukko, josta ei voinut erottaa pimeässä mitään muuta kuin että se oli väkijoukko.

Tuo näky oli tavallaan kauhistava. On luultavaa, että tämä omituinen kulkue, joka niin huolellisesti pysytteli pimeässä, oli myös yhtä vaitelias. Jonkinlaista ääntä täytyi kuitenkin syntyä, vaikkapa vain astunnan töminää. Mutta sitä ei kuuro kellonsoittaja kuullut, ja tuo joukko, josta hän erotti jotakin, mutta ei kuullut mitään, vaikka se liikkui ja hyöri niin lähellä häntä, se vaikutti hänestä kuolleitten äännettömältä ruumiittomalta haamukulkueelta.

Silloin pelko palasi uudelleen hänen mieleensä, ajatus hyökkäyksestä mustalaistyttöä vastaan valtasi hänet uudelleen. Hän tunsu hämärästi vaaran lähenevän. Hän teki tänä

uhkaavana hetkenä suunnitelmansa niin varmasti ja nopeasti, ettei sellaista olisi voinut odottaa niin vajaan rakenteisilta aivoilta. Pitikö hänen herättää mustalaistyttö ja viedä hänet pois? Mitä tehdä? Katuja vartioitiin, ja kirkko oli virran partaalla. Ei ollut venettä! ei mitään poispääsyn mahdollisuutta! — Hänellä ei ollut muita mahdollisuuksia kuin kaatua Notre-Damen kynnyksellä, tehdä vastarintaa edes siksi, kun apua ehtisi tulla, jos sitä lainkaan tuli. Mutta Esmeraldan unta ei saanut häiritä. Onneton tyttö ehtisi kyllä vielä herätä kuolemaan. Tehtyään tämän päätöksen Quasimodo alkoi levollisemmin tarkastaa *vihollista*.

Väkijoukko torilla näytti hetki hetkeltä kasvavan. Se oli kai hyvin hiljaa, koska talojen ikkunat torin varrella pysyivät suljettuina. Äkkiä näkyi valoa torilla, seitsemän tai kahdeksan sytytettyä soihtua hulmusi joukon päitten päällä ja syöksi tulikieliä pimeään. Quasimodo näki torilla liikehtivän suunnattoman joukon ryysyisiä miehiä ja naisia, aseistettuina viikatteilla, keihäillä, puutarhaveitsillä ja pertuskoilla, joiden lukemattomat kärjet välkkyivät soihtujen valossa. Sieltä täältä pisti esiin hankoja muodostaen sarvia noille kauheille kasvoille. Hän muisti hämärästi tämän väkijoukon ja luuli siinä tuntevansa kaikki ne päät, jotka muutama kuukausi sitten olivat juhlineet häntä narripaavina. Muuan mies, jolla oli soihtu toisessa ja ryhmysauva toisessa kädessä, nousi kivipylväälle ja näytti pitävän puhetta. Samalla väkijoukko liikehti kuin piirittääkseen kirkon. Quasimodo otti lyhtynsä ja riensi alas tornien väliselle pengermälle nähdäkseen paremmin ja koettaakseen keksiä puolustuskeinoja.

Clopin Trouillefou oli todellakin kulkueen saavuttua Notre-Damen pääportaalin eteen järjestänyt joukkonsa taisteluasentoon. Vaikka hän ei odottanutkaan vastarintaa, hän tahtoi kuitenkin viisaana sotapäällikkönä asettua asentoon, jossa hän saattoi tarpeen tullen puolustautua vartijoiden hyökkäystä vastaan. Hän oli siis asettanut joukkonsa niin, että se ylhäältä tai kaukaa katsoen olisi muistuttanut roomalaista kolmikulmaa Ecnomuksen taistelussa, Aleksanterin sianpäättä tai Kustaa Aadolfin kiilaa. Tämän kolmion alusta nojasi torin perälaitaan ja sulki Parviskadun, toinen sivu Hôtel-Dieuhön, samalla kun toinen sivu sulki Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadun. Clopin Trouillefou oli Egyptin herttuan, ystävämme Jehanin ja uljaimpien kulkurien kanssa asettunut kolmion kärkeen.

Sellainen rynnäkkö, johon kulkurit nyt ryhtyivät Notre-Damea vastaan, ei ollut mikään harvinainen ilmiö keskiajan kaupungeissa. *Poliisia* nykyisessä merkityksessä ei siihen aikaan ollut. Suurissa kaupungeissa ja varsinkaan pääkaupungeissa ei ollut järjestävää keskusjohtoa. Läänityslaitos oli muodostanut nämä suuret yhteiskunnat sangen omituisiksi. Kaupunki oli kokoomus lukemattomia läänitysalueita, jotka jakoivat sen sangen erimuotoisiin ja -suuruisiin osiin. Seurauksena tästä oli lukematon joukko erillisiä poliisiryhmiä, toisin sanoen, ei lainkaan poliisilaitosta.

Niinpä oli esimerkiksi Pariisissa niitä sataaneljäkymmentä lääniherraa lukuunottamatta, joilla oli vero-oikeus, kaksikymmentäviisi, joilla oli sekä vero- että tuomio-oikeus, Pariisin piispasta, jolla oli sataviisi katu, Notre-Dame des Champs'n prioriin, jolla oli neljä. Kaikki nämä läänitystuomarit tunnustivat vain nimellisesti kuninkaan ylivallan. Kaikilla heillä oli poliisivalta. Kaikki he olivat herroja omalla konnullaan. Ludvig XI, tuo väsymätön uurastaja, joka niin pontevasti aloitti läänityslaitoksen rakennuksen hajoittamisen, jota Richelieu jatkoi kuningasvallan ja jonka Mirabeau päätti kansanvallan hyväksi, hän oli koettanut repiä tuota läänitysalueverkkoa, joka peitti Pariisin, kahdella tai kolmella yleisellä poliisisäädöksellä, jotka hän oli rajusti paiskannut sen silmien välitse. Niinpä hän määräsi vuonna 1465 asukkaita yön tullen pitämään valoa ikkunoissa ja sulkemaan koiransa sisälle hirttämisen uhalla; ja samana vuonna hän määräsi sulkemaan kadut rautaketjuilla ja kielsi kantamasta tikaria tai muuta hyökkäysasetta öisin kaduilla. Mutta kaikki nämä yhteiskunnallisen lainsäädännön yritykset unohtuivat pian. Porvarit antoivat vedon sammuttaa kynttilät ikkunoistaan ja koiriensa juosta pitkin katuja; rautaketjut kiinnitettiin paikoilleen vain piirityksen aikana; tikarinkantokielto ei aiheuttanut muuta muutosta, kuin että Ryövärimurjunkatu sai nimen Rosvoluolankatu, mikä osoitti selvää edistystä. Läänityslaitoksen tuomio-oikeuksien vanha rakennus säilyi vahingoittumattomana; suunnaton joukko tuomiokuntia ja läänityspiirejä, jotka ristiin rastiin kietoutuivat, punoutuivat, sotkeutuivat ja leikkautuivat toisiinsa; hyödytön vahtien, alivahtien ja vastavahtien verkko, jonka silmien lovissa anastelu, rosvoilu ja mellastus temmelsi ase kädessä. Tällaisen sekasorron vallitessa ei siis tuollainen hyökkäys jotakin palatsia tai taloa vastaan kaupungin väkirikkaimmissa kortteleissa ollut lainkaan harvinaista. Useimmiten naapurit eivät lainkaan sekaantuneet leikkiin, jollei ryöstö uhannut heidänkin talojaan. He tukkivat korvansa laukauksilta, sulkivat ikkunaluukkunsa, pönkittivät porttinsa ja antoivat asianomaisten suoriutua tappelusta joko vahtien avulla tai ilman, ja seuraavana päivänä sanottiin Pariisissa: — Viime yönä hyökättiin Étienne Barbetten taloon. — Marsalkka de Clermont raastettiin talostaan, jne. — Niinpä oli sekä kuninkaallisissa palatseissa, Louvressa, Palais de Justice'ssa, Bastiljissa ja Tournelles'issa että yksityisten läänitysherrain palatseissa, Petit-Bourbonissa, Hôtel de Sens'issa, Hôtel d'Angoulême'ssa ym. ampuma-aukot muureilla ja porttien päällä. Kirkkoja suojeli niiden pyhyys. Jotkut niistäkin olivat linnoitettuja. Notre-Dame ei kuulunut niihin. Saint-Germain-des-Prés'n apotilla oli muureissa ampuma-aukkoja aivan kuin jollakin paronilla, ja hänen luostarissaan oli käytetty enemmän kuparia tykkeihin kuin keiloihin. Vielä vuonna 1610 oli hänen linnoituksensa nähtävissä. Nyt on tuskin hänen kirkkonsakaan enää jäljellä.

Mutta palatkaamme Notre-Dameen.

Kun ensijärjestelyt oli suoritettu, ja meidän on kulkurien kunniaksi mainittava, että Clopinin määräykset täytettiin ääneti ja erinomaisen täsmällisesti, nousi joukon arvoisa johtaja tuomiokirkon torin aitausmuurille ja puhui käheällä ja voimakkaalla äänellä heiluttaen soihtua, jonka liekki tuulessa hulmuten ja usein oman savunsa pimittämänä vuoroin valaisi kirkkoa, vuoroin antoi sen peittyä pimeään:

— Sinulle, Louis de Beaumont, Pariisin piispa ja parlamentinneuvos, teen minä, Clopin Trouillefou, Tunisin kuningas, suurvelho, Argot'n ruhtinas ja narrien piispa, tiettäväksi: — Sisaremmeni, joka väärin on tuomittu kuolemaan noituudesta, on paennut sinun kirkkoosi; sinä olet velvollinen suomaan hänelle suojan ja turvapaikan; parlamentti tahtoo kuitenkin ottaa hänet pois, ja sinä suostut siihen; ja huomenna hänet hirtettäisiin Grève-torilla, jollei Jumalaa ja kulkureita olisi. Sen tähden tulemme luoksesi, piispa. Jos kirkkosi on pyhitetty, on sisaremmekin pyhitetty; jollei sisaremmeni ole pyhitetty, ei kirkkosikaan ole pyhitetty. Siksi vaadimme sinua luovuttamaan tytön, jos tahdot säästää kirkkosi, tai muuten me otamme hänet sieltä ja ryöstämme kirkon. Ja niin tapahtuukin. Minkä vakuudeksi pystytän tähän lippuni, ja Jumala olkoon kanssasi, Pariisin piispa!

Onnettomuudeksi ei Quasimodo kuullut näitä sanoja, jotka lausuttiin jonkinlaisella synkällä ja villillä majesteettillisuudella. Muuan kulkuri ojensi lipun Clopinille, joka juhlallisesti pystytti sen kahden katukiven väliin. Se oli hanko, jonka piikeissä oli verta tippuva raadonkappale.

Sen tehtyään Tunisin kuningas kääntyi ja tarkasti armeijaansa, tuota villiä laumaa, jossa silmät ja keihäät kilpaa kiiluivat. Hetkisen kuluttua hän huusi:

— Eteenpäin, pojat! Työhön puskurit!

Kolmekymmentä rotevaa, jäntevää, sepännäköistä miestä astui esiin moukarit, sorkkaraudat ja rautakanget olkapäillä. He lähestyivät kirkon pääportaalla, astuivat ylös portaita, ja pian nähtiin heidän portaalin syvennyksessä käyvän oveen käsiksi rautakangeilla. Joukko kulkureita seurasi heitä auttaakseen tai katsellakseen. Portaalin yksitoista askelmaa olivat väkeä tulvillaan.

Ovi kesti kuitenkin mainiosti.

— Perkele! se on kova ja itsepintainen! sanoi muuan.

— Se on vanha ja kivettynyt, sanoi toinen.

— Rohkeutta, toverit! innosti Clopin. — Lyönpä pääni vetoa tohvelia vastaan, että olette saaneet oven auki, vapauttaneet tytön ja tyhjentäneet pääalttarin, ennen kuin ainoakaan kirkonvartija on herännyt. Kas niin! luulenpa, että lukko on särkymässä.

Samassa keskeytti Clopinin puheen kauhea ryske, joka kuului hänen takaansa. Suunnaton hirsi oli pudonnut alas ilmasta, murskannut kymmenen tai kaksitoista kulkuria kirkon portailta ja vierit torille kanuunanlaukauksen paukkeella ruhjoen vielä mennessään siellä täällä sääriä tuolta ryysyläisjoukolta, joka tungeskeli torilla ja peräytyi päästään kauhun huudon. Hetkessä oli portaitten edusta tyhjentynyt. Puskuritkin jättivät oven, vaikka olivat portaalin suojassa, ja itse Clopinkin vetäytyi kunnioittavan välimatkan päähän kirkosta.

— Töin tuskin pääsin ehjänä sen alta! huusi Jehan. — Tunsin ilman leyhäyksen, perhana vie! Mutta Pierre l'Assommeur on mäsänä!

Mahdotonta on kuvata sitä kauhun sekaista hämmästyä, millä tämä hirsi pudotessaan löi kulkurit. He tuijottivat hetken ilmaan paljon säikähtäneempinä tämän pölkyn putoamisesta, kuin jos kaksikymmentätuhatta kuninkaallista jousimiestä olisi äkkiä hyökännyt heidän niskaansa.

— Saatana! murahti Egyptin herttua, — tämä haiskahtaa noituudelta!

— Kuu on paiskannut tuon pölkyn päällemme, sanoi Andry le Rouge.

— Luulisinpa, että kuu on Pyhän Neitsyen ystävä! virkkoi François Chanteprune.

— Tuhat paavia! karjaisi Clopin, — te olette pöllöjä joka sorkka!

— Mutta hänkään ei osannut selittää pölkyn putoamista.

Kun soihtujen loimu valaisi ainoastaan seinän julkisivun alaosaa, ei voitu nähdä mitään sen ylemmästä osasta. Raskas hirsi makasi torilla, ja iskun saaneitten kuultiin ähkvän ja valittavan.

Kun ensi hämmästyä oli hälvennyt, Tunisin kuningas keksi vihdoon selityksen, joka tuntui hänen seuralaisistaan todennäköiseltä.

— Perhana! puolustautuvatko kaniikit? Hyökätkää! hyökätkää!

— Hyökkäykseen! toisti joukko raivoisasti hurraten, ja nuolia ja kuulia satoi julkisivuun.

Laukauksista heräsivät lähitalojen rauhalliset asukkaat. Useita ikkunoita avattiin, ja niissä näkyi yömyssyjä ja kynttilänjalkoja piteleviä käsiä.

— Ampukaa ikkunoihin! huusi Clopin.

Ikkunat sulkeutuivat heti. Ja porvariraukat, jotka tuskin olivat ehtineet katsahtaakaan tuota meluisaa ja sekavaa hälinää, johon punertava soihdunvalo loi kamalan valaistuksen, riensivät sydän kurkussa takaisin vaimojensa luo epätietoisina siitä, pidettiinkö nyt hornanpeliä Notre-Damen edustalla, vai olivatko burgundilaiset hyökkäämässä, kuten vuonna 64. Ja miehet ajattelivat ryöstöä ja vaimot raiskausta, ja kaikki vapisivat.

— Hyökkäykseen! toistivat kulkurit. Mutta he eivät uskaltaneet lähestyä. He katselivat vuoroin kirkkoa, vuoroin pölkkyä. Pölkky ei liikahtanut paikaltaan ja kirkko seisoi rauhallisena ja autiona, mutta jokin seikka kauhisti kulkureita.

— Työhön, puskurit! huusi Trouillefou. Särkekää ovet!

Kukaan ei liikahtanut.

— Helvetti! sanoi Clopin, pelkäävätkö miehet hirttä!

Muuan vanha kulkuri vastasi hänelle:

— Kapteeni, hirsi ei meitä pidätä, vaan ovi, joka on täynnä raudoituksia. Sorkkaraudat eivät pysty siihen.

— Millä te sitten saisitte sen rikki? kysyi Clopin.

— Tarvittaisiin muurinsärkijää.

Silloin juoksi Tunisin kuningas urheasti tuon kauhean hirren luo ja pani jalkansa sen päälle.

— Tässä se on! huusi hän, — kaniikit ovat sen teille lähettäneet.

— Ja tehden pilkallisen kumarruksen kirkkoa kohden hän lisäsi: —
Kiitos, kaniikit!

Tämä temppu teki hyvän vaikutuksen, pölkyn lumous haihtui. Kulkurien rohkeus palasi. Pian syöksyi tuo raskas tukki, jonka kaksisataa voimakasta käsivartta nosti kevyesti kuin höyhenen maasta, raivoisasti pääportaalin ovea vasten, jota jo ennen oli yritetty järkyttää. Siten nähtynä kulkurien soihtujen hämärässä hohteessa, muistutti tuo pitkä tukki, jota miesjoukko juoksujalkaa syöksi kirkkoa vasten, tuhatjalkaiselta kummitukselta, joka sarvet ojossa ryntäsi kivi jättiläistä vastaan.

Hirren iskusta metallipintainen ovi kumahti kuin suunnaton rumpu. Se ei särkynyt, mutta koko tuomiokirkko tärähti, ja kumea jyminä kuului sen syvästä hautaholvista. Samassa alkoi suuria kiviä putoilla ylhäältä julkisivusta hyökkääjien niskaan.

— Piru viekөөn! huusi Jehan, — ravistavatko tornit kaiteensa päällemme?

Mutta nyt oltiin päästy hyvään vauhtiin, ja Tunisin kuningas näytti hyvää esimerkkiä; piispa siellä varmasti puolustautui; ja siksi syöstiin hirttä yhä raivokkaammin ovea vasten, huolimatta siitä, että kivet siellä täällä murskasivat päakalloja.

Ihmeellistä oli, että nämä kivet putoilivat yksitellen, vaikkakin tiheään. Kulkurit tunsivat aina kaksi iskua yhtäaikaa, toisen jalkoihin ja toisen päähän. Harvat olivat osumatta, ja suuri joukko kuolleita ja haavoittuneita peitti maan hyökkääjien jaloissa. Mutta heidän raivonsa kasvoi vain siitä ja uusia astui alati kaatuneitten tilalle. Pitkä hirsi syöksyi ovea vasten säännöllisesti kuin kellon läppä, kiviä satoi lakkaamatta, ja ovi rytisi.

Lukija on varmaan arvannut, että tämän vastarinnan, joka niin ärsytti kulkureita, aiheutti Quasimodo.

Sattuma oli pahaksi onneksi suosinut kuuroa kellonsoittajaa.

Saavuttuaan tornien väliselle pengermälle oli hän aluksi ollut aivan pyörällä päästään. Hän oli jonkin minuutin vain juossut edestakaisin pengermällä kuin hullu ja nähnyt kulkurien tiheän joukon valmiina hyökkäämään kirkkoa vastaan ja rukoillut paholaista tai Jumalaa pelastamaan mustalaistytön. Kerran välähti hänen mieleensä juosta eteläiseen torniin ja soittaa hätäkelloa; mutta kirkonovet olisivat kai jo säpäleinä, ennen kuin Marien ääni ehtisi kaiuttaa ainoatakaan soinnahdusta. Juuri silloin kävivät kulkurit rautakangeillaan oveen käsiksi. Mitä tehdä?

Äkkiä hän muisti, että työmiehet olivat koko päivän olleet eteläisen tornin seinien palkiston ja katon korjaustöissä. Se oli valonsäde. Seinät olivat kivistä, katto lyijystä ja palkisto puusta. Tuo suunnaton palkisto, joka oli niin tiheä, että sitä nimitettiin metsäksi.

Quasimodo juoksi tähän torniin. Alemmat suojat olivat todellakin täynnä rakennusaineita. Siellä oli kiviröykkiöitä, lyijylaattoja käärössä, suuri joukko rimoja ja jo sahattuja hirsiä sekä rakennussorakasoja. Täydellinen asevarasto.

Hetkeäkään ei ollut hukattavissa. Sorkkaraudat ja moukarit tekivät jo työtään alhaalla. Voimalla, jonka tietoisuus vaaran läheisyydestä teki kymmenkertaiseksi, hän nosti hirsistä suurimman ja painavimman, työnsi sen ulos erästä aukosta ja antoi sen liukua pengermän kaiteitten yli ja syöksyä syvyyteen. Pudotessaan näin sadankuudenkymmenen jalan korkeudesta tuo raskas tukki raapi mennessään tornin seinää, särki kuvanveistoksia ja pyörähti usean kerran ympäri kuin myllynsiipi, joka itsekseen liikkui avaruudessa. Vihdoin se jysähti maahan, kuului kauheita huutoja, ja tuo musta tukki näytti torille pudotessaan loikkaavalta käärmeeltä.

Quasimodo näki kulkurien hirren pudottua hajaantuvan kuin lapsen puhaltaman tuhkan. Hän käytti hyväkseen heidän hämmästyttävää, ja sillä aikaa kun he taikauskaisen kauhun vallassa katselivat tuota taivaasta pudonnutta tukkia ja sen jälkeen ampuivat kuoron nuolia ja luoteja päin portaalin kivipyhimysten silmiä, Quasimodo keräsi kaikessa hiljaisuudessa soraa, kiviä, vieläpä muurarien työkalupussejakin samalle kaiteelle, josta hirsi oli syöksynyt alas.

Kun kulkurit uudelleen hyökkäsivät kirkon ovea vastaan, alkoi heidän ylleen sataa kiviä, ja heistä tuntui siltä, kuin kirkko ravistelisi palasia itsestään heidän ylleen.

Joka tällöin olisi voinut nähdä Quasimodon, olisi kauhistunut. Paitsi niitä heittoaseita, joita hän oli kasannut kaiteelle, hän oli kerännyt suuren kiviröykkiön myös pengermälle. Kun varasto kaiteella oli loppunut, hän kävi käsiksi vararöykkiöön, hän kumartui ja nousi, kumartui ja nousi edelleen uskomattoman nopeasti. Hänen suuri tontunpäätänsä nojautui kaiteen yli, suuri kivi putosi, sitten toinen, kolmas. Tuolloin tällöin hän seurasi katseellaan jotakin suurta kiveä, ja kun se osui hyvin, hän sanoi: Heh!

Kulkurit eivät kuitenkaan menettäneet rohkeuttaan. Tuo suuri ovi, jota he lakkaamatta puskiivat, oli jo toistakymmentä kertaa rysähtänyt heidän tammisen muurinsärkijänsä raskaista iskuista sadan miehen voimalla. Ovensivut halkeilivat, kohokoristeet pirstoutuivat, saranat hypähtivät joka iskusta, laudat irtautuivat liitoksistaan, ja raudoitusten väliset puuosat pirstoutuivat jauhoksi. Quasimodon onneksi oli ovissa enemmän rautaa kuin puuta.

Hän huomasi kuitenkin, että suuri ovi oli särkymäisillään. Vaikka hän ei kuullutkaan mitään, kumahti kuitenkin muurinsärkijän joka isku kirkon hautaholveissa ja hänen aivoissaan. Hän näki pengermältään kulkurien raivoisina ja voitonvarmoina puivan nyrkkiä kirkon pimeälle julkisivulle, ja hän toivoi että hänellä ja mustalaistytöllä olisi siivet, kuten pöllöillä, jotka lehahtivat lentoon hänen päänsä yläpuolella.

Hänen kivisateensa ei enää kyennyt karkottamaan hyökkääjiä.

Tämän tuskallisen huomion tehtyään hän näki sen kaiteen alapuolella, josta hän murskasi kulkureita, kaksi pitkää kivistä vesitorvea, jotka päättyivät aivan pääportaalin kohdalle. Näitten torvien yläpää oli pengermän pinnassa. Hänessä heräsi muuan ajatus, josta tajusi olevan hyötyä. Hän juoksi silmänräpäyksessä pieneen tornihuoneeseensa, toi sieltä sylillisen kuivia risuja, heitti ne torvien suulle, keräsi risujen päälle kasan rimoja ja lyijykääröjä, joita hän ei vielä ollut käyttänyt, ja sytytti risuihin tulen lyhdystään.

Kun kiviä ei enää satanut, kulkurit eivät enää katselleet ylös. Huohottaen kuin metsäsian pesään hyökkäävät koirat, he tunkeilivat pääoven ääressä, joka yhä kesti, vaikka paikoin olikin jo ruhjottu. He odottivat innoissaan ratkaisevaa iskua, joka saisi sen murtumaan. Jokainen halusi päästä ensimmäisten joukossa sisälle, kun se avaisi pääsyn tähän tuomiokirkkoon, tuohon suunnattomaan aarreaittaan, johon oli kerätty kolmen vuosisadan rikkaudet. Villisti ja riemukkaan himokkaasti ulvoen he johtivat toistensa mieleen noita kauniita hopearistejä, kauniita kultakoristekaapuja, kauniita hautakoristeita kullatusta hopeasta, kuorin suurta komeutta, pyhimyslippaita, kynttilänjalkoja, rippileipärasioita, tabernaakkeleita ja pyhäinjäännöskätköjä, jotka loistavina juhlapäivinä, jouluna kynttiläin hohteessa, pääsiäisenä auringonvalossa, peittivät alttarit kokonaan kullalla ja timanteilla. Varmaa on, että nuo raajarikot, pyhiinvaeltajat, arkkikätyrit ja vapaat peitset ajattelivat paljoo vähemmän mustalaistytön vapauttamista kuin kirkon ryöstämistä. Uskommepa kernaasti, että Esmeraldan vapauttaminen oli suurelle osalle heistä vain tekosyy, mikäli varkaat yleensä tekosyytä tarvitsevat.

Kun he parhaillaan järjestäytyivät muurinsärkijän ympärille viimeiseen ponnistukseen, kun kaikki henkeä pidättäen jännittivät lihaksiaan pannakseen tähän ponnistukseen kaiken voimansa, silloin kuului yhtäkkiä joukon keskeltä vielä kauheampia parkaisuja kuin tukin pudotessa. Ne, jotka eivät huutaneet, jotka vielä olivat hengissä, katsoivat ylös. — Kahdesta kohdasta virtasi ylhäältä rakennuksesta sulaa lyijyä tiheimpään väkijoukkoon. Tämä kiehuva metalli litisti alleen tuon ihmismeren, johon se lävisti kaksi mustaa ja suitsevaa aukkoa aivan kuin kuuma vesi lumeen. Niissä väänteledi kuoleman kielissä puoliksi palaneita ihmisiä, jotka karjuivat tuskasta. Noista kahdesta päävirrasta räiskyi tuo kauhea sade pisaroina väkijoukkoon ja tunkeutui tulikairoina pääkalloihin. Tuo raskas tuli sirotti noiden onnettomien päälle tuhansittain hauleja.

Tuskanhuudot olivat sydäntäsärkeviä. Kulkurit pakenivat suin päin, niin rohkeat kuin pelkuritkin, heittäen hirren kaatuneitten päälle, ja paikka tyhjäksi jälleen.

Kaikki katselivat ylös kirkkoa kohden. Se, mitä he siellä näkivät, oli aivan erikoista. Ylemmällä pengermällä ruusustoikkunan yläpuolella loimusi suuri tuli, josta tornien välissä tuprusi ilmaan sankkoja savu- ja kipinäpilviä, suuri liekehtivä tulipatsas, josta tuuli silloin tällöin riuhtaisi kielekkeitä irti. Tämän tulipatsaan alla, punertavan apilanlehtikaiteen alla vuodatti kaksi lohikäärmeen pään muotoista vesitorvea lakkaamatta tuota hehkuvaa sadetta, jonka hopeanvalkea virta kuvastui kirkon pimeää alaosaa vasten. Lähetessään maata nuo lyijyvirrat levisivät suihkuksi, joka muistutti ruiskukannun lukemattomista rei'istä ryöppyävää vettä. Tulipatsaan yläpuolella kohosivat valtavat tornit, joista kaksi sivua näkyi selvästi ja tarkkapiirteisesti, toinen aivan mustana, toinen tulenkarvaisena, ja jotka näyttivät

vielä suuremmilta sen suunnattoman varjon vuoksi, jonka ne loivat taivaalle. Niiden lukemattomat paholaisen- ja pedonkuvat muodostivat kammottavan näyn. Tulen loimuavassa hohteessa näytti siltä, kuin ne liikahtelisivat. Näkyi käärmeenpäitä, jotka näyttivät nauravan, lohikäärmeenpäitä, joiden haukahtelun luuli kuulevansa, salamantereita, jotka puhalsivat tuleen, ja hirviöitä, jotka aivastivat savusta. Ja näiden kummituksien joukossa, jotka tämä tulenloimu ja melu siten oli herättänyt kiviunestaan, oli muuan, joka todella liikkui ja jonka silloin tällöin nähtiin kulkevan tuon liekehtivän roihun ohitse aivan kuin yölepakon kynttilän ohitse.

Tämä harvinainen majakkatuli herätti varmaankin kaukana Bicêtren kummuilla puunhakkaajan, joka kauhistuessa näki Notre-Damen tornien jättiläismäisen varjon häällyvän nummellaan.

Kulkurien keskuudessa vallitsi kauhun synnyttämä hiljaisuus, jolloin kuului vain luostariin suljettujen kaniikkien hätähuutoja, jotka ilmaisivat heidän olevan suuremman levottomuuden vallassa kuin palavaan talliin suljettujen hevosten, räminää ikkunoista, joita avattiin ja vielä nopeammin suljettiin, hälinää taloista ja Hôtel-Dieustä, tulen räiskettä, kuolevien viimeisiä korahduksia ja lyijysateen lakkaamaton lotina kiveystä vasten.

Kulkuripäälliköt olivat vetäytyneet Gondelaurier'n talon eteen ja pitivät siellä neuvottelua. Egyptin herttua istui pylväskivellä ja katseli taikauskoisella pelolla tuota aavemaista roviota, joka loimusi kahdensadan jalan korkeudessa ilmassa. Clopin Trouillefou puri raivosta suuria nyrkkejään.

— Mahdotonta päästä sisälle! mutisi hän hampaittensa välitse.

— Vanha noiduttu kirkko! murahti vanha mustalainen Mathias Hungadi Spicali.

— Paavin parran kautta! virkkoi muuan harmaantunut veijari, joka oli ollut sotamiehenä, — nuo kirkon vesitorvet sylkevät sulaa lyijyä paremmin kuin Lectouren ampumareiät.

— Näettekö tuota paholaista, joka liikkuu edestakaisin tulen ääressä? huudahti Egyptin herttua.

— Perhana! sanoi Clopin, sehän on tuo kirottu kellonsoittaja, se on Quasimodo.

Mustalainen ravisti päätään.

— Sanon teille, että se on Sabnacin henki, suuri markiisi, linnoitusten haltija. Hänellä on aseistetun sotilaan vartalo ja leijonan pää. Toisinaan hän ratsastaa hirvittäväällä hevosella. Hän muuttaa ihmisiä kiviksi, joista hän rakentaa torneja. Hänellä on viisikymmentä legioonaa käskettävänä. Se on varmasti hän. Tunnen hänet. Toisinaan hän on pukeutunut kauniiseen kultakirjailtuun, turkkilaismalliseen pukuun.

— Missä on Bellevigne de l'Etoile? kysyi Clopin.

— Hän on kuollut, sanoi muuan nainen.

Andry le Rouge nauroi typerää naurua:

— Notre-Dame toimittaa Hôtel-Dieulle puuhaa, sanoi hän.

— Eikö sitten millään keinolla saada tuota ovea murretuksi? huudahti Tunisin kuningas jalkaa polkien.

Egyptin herttua osoitti murheellisena kiehuvia lyijyvirtoja, jotka yhä valuivat fosfori juovina pitkin kirkon julkisivua.

— On nähty kirkkojen tuolla tavalla puolustautuvan, huomautti hän huoaten. Pyhän Sofian kirkko Konstantinopolissa paiskasi neljäkymmentä vuotta sitten kolme kertaa perättäin Muhametin puolikuun alas tärisyttämällä kupolejaan. Vilhelm Pariisilainen, joka rakennutti tämän kirkon, oli velho.

— Lähdemmekö sitten täältä noloina kuin koira häntä koipien välissä? sanoi Clopin. Jätämmekö sisaremme tuonne ja annamme noiden kaapususien hirttää hänet huomenna!

— Ja sakaristo, jossa on kuormittain kultaa! lisäsi muuan kulkuri, jonka nimi, ikävä kyllä, ei ole tiedossamme.

— Perhana! huusi Trouillefou.

— Koetetaan vielä kerran, sanoi kulkuri.

Mathias Hungadi ravisti päätään.

— Emme pääse ovesta sisälle. Meidän täytyy etsiä jokin heikko kohta tuon vanhan peikon varustuksessa. Jokin kolo, jokin salakäytävä, jonkinlainen sauma.

— Missä on sellainen? sanoi Clopin. Paikalla käännyn sinne. — Mutta missä on tuo pieni ylioppilas Jehan, joka oli pukeutunut kokonaan rautaan.

— Hän on varmaankin kuollut, vastasi joku. Hänen nauruaan ei enää kuulu.

Tunisin kuningas rypisti kulmakarvojaan.

— Vahinko. Tuon haarniskan alla sykki urhea sydän. — Entä mestari Pierre Gringoire?

— Kapteeni Clopin, sanoi Andry le Rouge, hän hiipi tiehensä jo silloin, kun olimme vasta Pont-aux-Changeurs'illa.

Clopin polki jalkaa.

— Jumalauta! hän se meidät tänne yllytti, ja nyt hän jättää meidät kesken kaiken! — Senkin suulas pelkuri ja akka!

— Kapteeni Clopin, huusi Andry le Rouge, joka katseli Rue du Parvis'lle, tuoltahan se pieni ylioppilas tulee.

— Kiitetty olkoon Pluto! sanoi Clopin. Mutta mitä pirua hän raahaa perässään?

Jehan sieltä todellakin tuli, juosten niin nopeasti kuin hänen raskas asunsa ja pitkät portaat, joita hän veti perässään, sallivat, hengästyneempänä kuin muurahainen, joka kiskoo pariakymmentä kertaa itseään isompaa heinänkortta.

— Voitto! *Te Deum!* huusi ylioppilas. Tässä on Port Saint-Landryn rantajätkien portaat.

Clopin meni hänen luokseen.

— Poika! mitä aiot tehdä noilla portailla, hitto viekoon?

— Minulla on ne, vastasi Jehan huuhottaen. Minä tiesin, missä ne olivat. — Satamamestarin vajassa. — Siellä on eräs tyttö, joka pitää minua kauniina kuin Kupido. — Hänen avullaan sain portaat, piru viekoon. — Tyttö raukka tuli paitasillaan avaamaan minulle.

— No niin, sanoi Clopin, mutta mitä aiot tehdä portailla?

Jehan katsahti häneen kujeellisen ja tärkeän näköisenä ja näpsäytti sormiaan kastanjettien tapaan. Hän oli ylpeä tällä hetkellä. Hänellä oli päässään tuollainen viidennentoista vuosisadan raskas kypäri, joka omituisilla koristuksillaan pelotti vihollista. Siinä törrötti kymmenen sellaista rautapiikkiä, että Jehan olisi voinut esittää vaatimuksia Nestorin homerolaisen Dekembolos laivan peloittavaan nimeen.

— Mitäkö aion tällä tehdä, korkea Tunisin kuningas? Näetkö tuolla portaalien päällä noita patsaita, jotka ovat niin hupsun näköisiä?

— Näen. Mitä sitten?

— Ne ovat Ranskan kuninkaitten kuvapatsaita.

— Mitä se minua liikuttaa? sanoi Clopin.

— Odotahan! Tuon patsasrivin päässä on ovi, joka suljetaan vain säpillä. Nousen näillä portailla ylös ja olen kirkossa. — Poika, anna minun nousta ensimmäisenä.

— En, hyvä toveri, minullahan portaat on. Tule toisena.

— Beelsebub sinut nujertakoon! sanoi Clopin suuttuneena. Minä en tahdo kulkea kenenkään jäljessä.

— No hae itsellesi portaat, Clopin!

Ja hän alkoi juosta torin poikki vetäen portaita perässään ja huutaen:

— Seuratkaa minua, pojat!

Pian portaat olivat pystyssä alemman patsasrivin kaidetta vasten toisen sivuportaalin kohdalla. Kulkurit tunkeilivat portaitten ympärillä rynnätäkseen niitä myöten ylös. Mutta Jehan piti puoliaan ja astui ensimmäisenä portaille. Nouseminen kävi hitaasti. Ranskan kuninkaitten patsasrivi on noin kuudenkymmenen jalan korkeudella lattiasta ja yksitoista askelmaa lisäsi vielä tätä korkeutta. Jehan, jota raskas varustus haittasi, nousi vain verkalleen pitäen toisella kädellä kiinni porraspuista ja kantaen toisessa jousipyssyä. Päästyään puolitiehen, hän loi surumielisen silmäyksen siihen ruumiskasaan, joka peitti portaat.

— Voi! sanoi hän, tuo ruumisröykkiöhän on Iliadin viidennen laulun veroinen! — Sitten hän jatkoi kiipeämistään. Kulkurit seurasivat häntä. Heitä oli mies joka askelmalla. Kun näki tuon rautaselkäjuovan kohoavan pimeässä kesäyössä, olisi luullut näkevänsä terässuomuisen käärmeen matelevan kirkon seinää myöten. Jehan, joka viheltäen nousi etunenässä ja muodosti pään, teki mielikuvan täydelliseksi.

Vihdoin ylioppilas pääsi kaiteelle saakka ja kiipesi sen yli varsin keveästi koko kulkuri joukon riemuitessa. Päästyään siten linnan herraksi hän päästi ilohuudon, mutta vaikenä äkkiä kivettyneenä. Erään kuningaspatsaan takaa hän oli keksinyt Quasimodon kiiluvan silmän.

Ennen kuin kukaan muu ryntääjistä oli ehtinyt astua pengermälle, oli tuo kauhea kyttyräselkäinen yhdellä harppauksella syöksynyt portaitten luo, tarttunut sanaakaan sanomatta suurilla käsillään niiden päihin, työntänyt ne jättiläisvoimin seinästä ulommas, huojuttanut hetken noita ylhäältä alas saakka kulkureita täynnä olevia pitkiä, heiluvia portaita edestakaisin ja sitten äkkiä yliluonnollisella ponnistuksella töytäissyt ne ihmisineen päivineen torille päin. Tänä hetkenä vapisivat rohkeimmatkin.

Silmänräpäyksen nuo sysätyt portaat seisoivat pystyasennossa aivan kuin kahden vaiheilla, alkoivat sitten huojahdella ja syöksyivät vihdoin kauheassa kuudenkymmenen jalan kaaressa taaksepäin torille ihmistaakkoineen nopeammin kuin nostosilta, jonka ketjut katkeavat. Kuului kauhea kirousten huuto, sitten kaikki oli hiljaista, ja vain joku vaivainen raajarikko ryömi esille ruumiskasoista.

Riemuhuutoa seurasi nyt tuskan ja vihan sorina. Quasimodo seiso i hievahtamatta nojaten käsivarsillaan kaiteeseen ja katsellen torille. Hän näytti vanhalta pitkätukkaiselta kuninkaalta ikkuna-aukossaan.

Jehan Frolo oli joutunut sangen arveluttavaan asemaan. Hän oli parvekkeella kahden kesken tuon pelottavan kellonsoittajan kanssa, erotettuna tovereistaan, jotka olivat kuudenkymmenen jalan korkuisen pystysuoran muurin juurella. Quasimodon huojuttaessa portaita ylioppilas oli rientänyt ovelle, jonka hän luuli olevan auki. Mutta se olikin kiinni. Kuuro oli pengermälle juostessaan sulkenut sen jälkeensä. Jehan oli silloin piiloutunut erään kivikuninkaan taakse ja tuijotti kyttyräselkää henkeä pidättäen ja yhtä säikähtäneen näköisenä kuin se onneton, joka liehitteli erään eläintarhan vartijan vaimoa ja eräänä iltana rakkauskohtaukseen mennessään erehdyksestä kiipesi väärästä kohdasta muurille ja kohtasi odottamatta jääkarhun.

Aluksi kuuro kellonsoittaja ei kiinnittänyt häneen lainkaan huomiota; mutta vihdoin hän käänsi päänsä ja suoristautui äkkiä. Hän oli äkännyt ylioppilaan.

Jehan valmistautui ankaraan iskuun, mutta kuuro ei liikahtanutkaan; hän oli vain kääntynyt ylioppilaan puoleen ja katseli häntä.

— Ho! ho! sanoi Jehan, miksi katselet minua noin tuolla ainoalla surumielisellä silmälläsi?

Ja samalla tuo nuori hulivili jännitti salaa jousensa.

— Quasimodo! huusi hän, minä muutan liikanimesi. Tästä lähin nimitetään sinua sokeaksi.

Hän laukasi. Sulitettu nuoli suhahti ilmassa ja tunkeutui kyttyräselkäisen vasempaan käsivarteen. Quasimodo ei välittänyt siitä sen enempää kuin kuningas Faramond, jos hän olisi saanut naarmun. Hän tarttui nuoleen oikealla kädellään, veti sen haavasta, taittoi sen tyynenä polveaan vasten ja pikemminkin pudotti kuin heitti palaset maahan. Mutta Jehan ei enää ehtinyt ampua uudelleen. Taitettuaan nuolen Quasimodo ponnahti yhdellä harppauksella kuin heinäsiirkka ylioppilaan kimppuun, jonka varustus litistyi töytäksestä muuria vasten.

Ja nyt näki joukko soihtujen valossa hirvittävän näyn.

Quasimodo oli vasemmalla kädellään tarttunut ylioppilaan molempiin käsiin tämän seisossa kauhusta mykistyneenä ja liikahtamattomana ja poimi oikealla ääneti uhkaavan hitaasti kaikki hänen varustuksensa, miekan, tikarit, kypärän, rintahaarniskan ja käsivarrensuojukset. Olisi luullut näkevänsä apinan kuorivan pähkinää. Quasimodo heitti pala palalta jalkoihinsa ylioppilaan rautakuoren.

Kun Jehan näki aseensa ja varustuksensa riisuttavan ja tunsi olevansa turvattomana noissa kauheissa käsissä, hän ei koettanutkaan puhua tuolle kuurolle, vaan alkoi julkeasti nauraa hänelle vasten kasvoja ja laulaa kuusitoistavuotiaan huolettomalla pelottomuudella siihen aikaan yleistä laulua:

Yhä kaupungillamme on näkö hieno ja huoleton, se vaikka ryöstetty on...

Hän ei ehtinyt pitkälle. Quasimodon nähtiin seisovan patsaskäytävän reunalla ja pitäen toisella kädellään ylioppilasta jaloista heiluttavan häntä syvyyden yllä kuin mitäkin linkoa. Sitten kuultiin kolahdus, aivan kuin luulipasta olisi lyöty seinää vasten, ja sen jälkeen putosi alas jotakin, joka noin kolmanneksen matkaa tehtyään tarttui eräaseen seinänulkonemaan ja jäi siihen riippumaan. Se oli kuollut ruumis kahtia taittuneena, selkä katkenneena ja pääkallo särkyneenä.

— Kosta! huusi Clopin.

— Rynnäkköön! kiljui väkijoukko.

— Kimppuun! kimppuun!

Syntyi kauhea ulvonta, johon sekaantui kaikki kielet, kaikki murteet, kaikki äänet. Ylioppilasraukan kuolema oli saattanut tämän lauman villiintyneen raivon valtaan. Joukon valtasi häpeä ja viha siitä, että niin kauan oli antanut kyttyräselkäisen pidättää hyökkääjiä kirkon edustalla. Tämä raivo sai heidät löytämään portaita, lisäsi soihtujen lukua, ja hetken päästä Quasimodo näki tuon kauhean muurahaispesän joka haaralta ryntäävän Notre-Damea vastaan. Kellä ei ollut portaita, hänellä oli köyttä, jossa oli solmuja, kellä ei ollut köyttä, hän kiipesi kuvanveistoksia myöten ylös kirkon julkisivua. He tarttuivat toistensa repaleihin. Mahdotonta oli vastustaa tätä hirvittävään kasvojen hyökyä. Raivon liekit leimahtelivat heidän villeistä katseistaan, hiki valui virtoinaan heidän lianharmailta kasvoiltaan. Kaikki nuo irvistyksiset, kaikki tuo ilkeys vyöryi Quasimodoa kohden. Olisi luullut, että jokin toinen kirkko oli lähettänyt kaikki gorgoninsa, verikoiransa, ihmissutensa, paholaisensa, kaikki mielikuvituksellisimmat kuvanveistoksensa hyökkäämään Notre-Damea vastaan. Julkisivun kivikummitusten päällä oli kerros eläviä kummituksia.

Tällä välin oli torille ilmestynyt lukemattomia soihtuja. Tuo tähän saakka pimeässä esitetty kammottava näytelmä valaistiin äkkiä. Tuomiokirkon tori loi punertavan kajastuksen yötaivaalle, ja ylemmällä pengermällä palava rovio valaisi kauas kaupunkia. Tähän valovirtaan muodostivat Notre-Damen tornien varjokuvat, jotka kohosivat korkealle Pariisin kattojen yläpuolelle, laajan varjosityyvennyksen. Kaupunki tuntui olevan liikkeellä. Hätkelöiden valitus kuului kaukaa. Kulkurit ulvoivat, läähättivät, kiroilivat, kiipesivät, ja Quasimodo, joka oli voimaton sellaista vihollista vastaan, vapisi mustalaistytön puolesta nähdessään noitten raivoisien kasvojen lähestyvän yhä lähemmäksi hänen pengermäänsä. Hän rukoili ihmettä taivaasta väännellen epätoivoisena käsiään.

V. Kammio, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan

Lukija ei liene unohtanut, että Quasimodo hetkistä aikaisemmin kuin keksi kulkurien öisen kulkueen torninsa huipulta tarkastellessaan Pariisia oli nähnyt siellä ainoastaan yhden ainoan valon, pienen tähden, joka loisti erään Saint-Antoineportin luona sijaitsevan korkean ja synkän rakennuksen ylimmästä kerroksesta. Tämä rakennus oli Bastilji, tämä tähti oli Ludvig XI:n kynttilä.

Kuningas Ludvig XI oli todellakin ollut jo kaksi päivää Pariisissa. Parin päivän päästä hän palasi jälleen Montilz-les-Tours'in linnahan. Hän kävi harvoin ja vain pikimmältään hyvässä Pariisissaan, jossa hänen turvanaan ei ollut riittävästi vallihautoja, hirsipuita eikä skotlantilaisia jousimiehiä.

Hän oli tänään valinnut Bastiljin yösijakseen. Hän ei ensinkään pitänyt suuresta Louvren huoneestaan, joka oli viiden neliösylen laajuinen ja jossa oli suuri uuni, kuusi suurta eläinveistosta ja kolmetoista suurta profeettaa sekä suuri, yksitoista jalkaa leveä ja kaksitoista jalkaa pitkä vuode. Hän häipyi tähän avaruuteen. Tuo täydellinen porvarikuningas piti Bastiljista ja sen pienestä huoneesta ja vuoteesta. Ja sitä paitsi Bastilji oli linnana Louvrea vankempi.

Se kammio, jonka kuningas oli varannut itselleen tuohon valtioon vankilaan, ei ollut aivan pieni ja käsitti linnan erään pikkutornin ylimmän kerroksen. Se oli pyöreä suoja, joka oli sisustettu kiiltävillä olkimatoilla, jonka kattohirret oli koristeltu kullatuilla tinaliljoilla ja hirsien välit maalattu, jossa oli rikkaasti veistoksilla koristettu seinälaudoitus, joka oli täynnä kiiltäviä tinaruusuja ja maalattu kauniilla vaaleanvihreällä värillä, joka oli valmistettu maksaruohosta ja hienosta indigosta.

Tässä huoneessa oli vain yksi ikkuna, korkea suippokaari, joka oli varustettu messinkilankaverkolla ja rautaristikolla ja sen lisäksi hämärytetty kauniilla

lasiruuduilla, joihin oli maalattu kuninkaan ja kuningattaren vaakunat ja jotka olivat maksaneet kaksikymmentäkaksi souta ruudulta.

Huoneeseen johti vain yksi käytävä, yksi uudenaikainen pyörökaarityylinen ovi, joka oli varustettu verholla irlantilaisen puisen oviholvin kummassakin päässä, jollaisia taidokkaita, omituisesti valmistettuja puutöitä tapasi vielä sataviisikymmentä vuotta sitten useassa aatelitalossa. "Vaikka ne ovat rumia ja epämukavia", sanoo Sauval valittaen, "eivät vanhuksemme tahdo luopua niistä ja säilyttävät niitä kaikkien harmiksi."

Tässä huoneessa ei ollut lainkaan tavallisen huoneen kalustoa, ei penkkejä, ei kolmijalkoja, ei tavallisia arkunmuotoisia jakkaroita eikä liioin hienompia, pienten neljän suon pylvästen ja vastapylvästen kannattamia. Siellä ei ollut kuin yksi ainoa kokoontaitettava nojatuoli, muuten sangen komea: puuosiin oli maalattu ruusuja punaiselle pohjalle, istuin oli korallinpunaista kartuaaninahkaa, reunustettu pitkillä silkkiripsuilla ja kiinnitetty puuhun monilukuisilla kultanastoilla. Muiden tuolien puute osoitti, että yhdellä ainoalla henkilöllä oli oikeus istua tässä huoneessa. Tuolin vieressä lähellä ikkunaa oli pöytä, jota peitti lintukuviolla koristettu pöytäliina. Pöydällä oli tuhriintunut mustepullo, jokin pergamenttiliuska, pari kynää ja suuri pakotuskoristeinen hopeapikari. Hieman etäämmällä sievä uuni ja tummanpunaisella sametilla päällystetty ja kultaisilla kohokoristeilla varustettu rukouspalli. Ja vihdoin huoneen perällä tavallinen vuode, jota ympäröi punakeltaiset, pelkillä ripsuilla reunustetut damastiverhot ilman kultakuituja ja punoskoristeita. Tämä vuode, joka oli ollut Ludvig XI:n unen tai unettomuuden todistajana, oli vielä kaksisataa vuotta sitten nähtävänä erään valtioneuvoksen luona. Siellä sen näki vanha rouva Pilou, joka on tunnettu *Cyrus'stä*, jossa hän esiintyy nimellä *Arricidie* ja *Elävä moraali*.

Sellainen oli huone, jota nimitettiin "kammioksi, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan".

Johtaessamme lukijan tähän kammioon se oli hyvin hämärä. Iltasoitosta oli jo kulunut tunti, yö oli tulossa, ja niitä viittä henkilöä, jotka olivat huoneessa, valaisi yksi ainoa pöydällä lepattava vahakynttilä.

Ensimmäinen, johon valo lankesi, oli hovimies, pukeutuneena helakanpunaisiin, hopeajuovaisiin verkaisiin polvihousuihin ja kapotakkiin sekä riippuvahihaiseen, mustilla kirjailuilla koristettuun kultakankaiseen päällystakkiin. Tämän loistavan puvun kaikki poimut, joissa kynttilänvalo hohteli, näyttivät ikään kuin tulella lasitetuilta. Miehellä, jolla oli tämä puku, oli rinnassa vaakunansa kirjailtuna räikein värein: kannus ja sen alla astuva kuusipeura [*le daim*]. Vaakunan oikealla puolen oli öljypuunlehvä [*olivier*, öljypuu] ja vasemmalla kuusipeuransarvi. Tällä hovimiehellä oli

vyössään kallisarvoinen tikari, jonka kullattu kahva oli taottu kypäränkoristeen muotoiseksi ja kruunattu kreivillisellä kruunulla. Hän oli ilkeän näköinen, ylpeäilmeinen ja ylväsryhtinen. Ensi silmäyksellä näki hänen kasvoillaan röyhkeyttä, toisella salakavaluutta.

Hän seisoj paljain päin ja pitkä pergamenttikäärö kädessä nojatuolin takana, jossa istui hyvin kumarainen henkilö vaatimattomissa pukimissa, polvi toisen päällä ja kyynärpää pöytään nojaten. Kuvitelkaa tuolla komealla kartuaani-istuimella kahta väärää säärtä, kahta laihaa, ahtaitten, mustien, kudottujen villahousujen peittämää reittä ja ruumista, jonka peitti turkiksilla reunustettu pitkä parkkumitakki, jonka kuluneista turkiksista näkyi enemmän nahkaa kuin karvaa; ja loppujen lopuksi vanhaa, tahraista, lyijykoristenauhalla ympäröityä, kehuimmasta mustasta verasta tehtyä hattua. Kun tähän lisää likaisen patalakin, jonka reunan alta näkyi jokin haiven, on siinä kaikki, mitä istuvasta henkilöstä näkyi. Hänen päänsä oli painunut niin syvään rinnalle, ettei hänen varjoon peittyvistä kasvoistaan erottanut muuta kuin nenän pään, johon lankesi kynttilänvalo ja joka näytti pitkältä. Kurttuisen käden laihuudesta päättäen hän oli vanha ukko. Siinä istui Ludvig XI.

Jonkin matkan päässä heidän takanaan keskusteli hiljaisella äänellä kaksi henkilöä flanderilaispuvussa. He eivät seisseet niin etäällä varjossa, ettei joku niistä, jotka olivat olleet läsnä Gringoiren mysteerin esityksessä, olisi tuntenut heitä kahdeksi tärkeimmäksi flaamilaiseksi lähettilääksi, Willem Rymiksi, Gentin älykkääksi pormestariksi, ja Jacques Coppenoleksi, kansan suosimaksi sukankutojaksi. Kuten muistamme, olivat nämä miehet salaisissa poliittisissa suhteissa Ludvig XI:een.

Kauimpana huoneen pimeimmässä osassa lähellä ovea seisoj liikkumattomana kuin kuvapatsas jyrävä, lyhyenlätä mies yllään sotavarustukset ja vaakunalla koristettu takki. Hänen nelikulmaiset, matalaotsaiset kasvonsa, jotka kaksi ulkonevaa silmää lävisti ja suuri suu halkaisi ja joiden korvat peittyivät kahden latistetun, suuren hiuskatoksen alle, muistuttivat koiraä ja tiikeriä.

Kaikki muut, paitsi kuningas, olivat paljain päin.

Kuninkaan vieressä seisova hovimies luki pitkää muistiinpanolistaa, jota hänen majesteettinsa näytti tarkkaavasti kuuntelevan. Flaamilaiset kuiskailivat keskenään.

— Jumaliste! mutisi Coppenole, olen väsynyt seisomaan. Eikö täällä sitten ole tuoleja?

Rym vastasi kieltävällä eleellä hymyillen levottomasti.

— Jumaliste! jatkoi Coppenole onnettoman siinä, että hänen oli pakko puhua niin hiljaa, tekeepä mieleni istuutua permannolle jalat ristiin, kuten teen sukankutomaliikkeessäni.

— Varokaa sitä tekemästä, mestari Jacques!

— Mitä! mestari Willem! pitääkö täällä sitten aina olla jaloillaan?

— Taikka polvillaan, sanoi Rym.

Samassa kuningas alkoi puhua. He vaikenivat.

— Viisikymmentä souta palvelijaimme pukuihin ja kaksitoista livreä kirjuriemme viittoihin! Tehän tuhlaatte kultaa tynnyrittäin! Oletteko hullu, Olivier?

Tätä sanoessaan vanhus kohotti päätään. Hänen kaulassaan näkyi välkkyvän pyhän Mikaelin ritarikunnan kultainen kaulaketju.

Kynttilänvalo lankesi nyt hänen laihoille ja ärtyisille piirteilleen.

Hän tempasi pergamentin lukijan kädestä.

— Te saatatte meidät perikatoon! huusi hän silmäillen sisäänpainuneilla silmillään paperia. Mitä tämä oikein merkitsee? Mitä me teemme niin suunnattomalla taloudella? Kaksi kappalaista kumpikin kymmenen livren ja yksi apulainen sadan soun palkalla kuussa! Yksi kamaripalvelija yhdeksälläkymmenellä livrellä vuodessa! Neljä kokkia, kukin sadankymmenen livren palkalla vuodessa! Yksi paistinkääntäjä, yksi liemikokki, yksi kastikekokki, yksi keittiömestari, yksi astiainkiillottaja, kaksi lakeijaa, kukin kymmenen livren palkalla kuussa! Kaksi keittiöpoikaa, kahdeksan livreä! Yksi tallirengi ja hänen kaksi apuriaan, kaksikymmentäneljä livreä kuussa! Yksi kantaja, yksi sokurileipuri, yksi leipuri, kaksi renkiä, kukin kuudenkymmenen livren palkalla vuodessa! Hevosenkengitysmestari, satakaksikymmentä livreä! Ja rahavarainhoitajamme, tuhatkaksisataa livreä, ja tarkastaja, viisisataa! — Mitä tämä on? Sehän on sulaa hulluutta! Palvelijaimme palkkaus ryöstää Ranskan putipuhtaaksi! Kaikki Louvren aarteethan sulavat sellaisessa menojen tulessa! Olemme pakotetut myymään pöytäastiamme! Ja ensi vuonna, jos Jumala ja Pyhä Neitsyt (tässä hän kohotti hattuaan) suovat meidän elää, saamme juoda lääkejuomaamme tinatuopista!

Hän loi silmäyksen pöydällä välkkyvään hopeapikariin. Hän yski ja jatkoi:

— Mestari Olivier, suurten maiden hallitsijat, kuninkaat ja keisarit, eivät saa sallia tuhlausta taloudessaan, sillä siitä se leviää kulovalkeana ympäri maata. — Pane se mieleesi, mestari Olivier. Menomme paisuvat vuosi vuodelta. Se ei miellytä meitä. Mitä, Herra paratkoon! vuoteen 79 eivät ne nousseet yli kolmenkymmenenkolmen

tuhannen livren. Vuonna 80 ne olivat nousseet neljäänkymmeneenkolmeen tuhanteen kuuteensataanyhdeksääntoista livreen, — muistan luvun mainiosti, — vuonna 81 kuuteenkymmeneenkuuteen tuhanteen kuuteensataankahdeksaankymmeneen livreen ja tänä vuonna, kautta kunniani! ne nousivat kahdeksaankymmeneen tuhanteen livreen! Neljässä vuodessa nousseet kaksinkertaisiksi. Ennen kuulumatonta!

Hän vaikenä hengästyneenä, sitten hän jatkoi kiivaasti:

— Näen ympärilläni ainoastaan väkeä, joka lihoo minun laihuudestani. Te imette minusta kultakolikolta joka huokosesta!

Kaikki olivat ääneti. Se oli tuollainen vihanpuuska, jonka annetaan itsekseen purkautua. Hän jatkoi:

— Sen laita on samoin kuin tuon Ranskan aatelin anomuksen, että me uudistaisimme suuret kruununvirat! Virrat, paremmin sanoen! virrat, jotka nielevät varat tyhjiin! Ah! herrani! te sanotte, ettemme ole kuningas hallitessamme *dapifero nullo, buticulario nullo!* [ilman juomanlaskijaa ja hovimestaria!] Herra paratkoon, kyllä me näytämme heille, emmekö ole kuningas!

Tässä hän hymyili tietoisena mahtavuudestaan; hänen huono tuulensa haihtui ja hän kääntyi flaamilaisten puoleen:

— Katsokaahan, veli Willem, nuo leipomojen ylitarkastajat, ylimmäiset juomanlaskijat, ylimmäiset kamariherrat ja ylimmäiset hovimestarit eivät ole halvimmalla palvelijankaan arvoisia. — Muistakaa mitä sanon, veli Coppenole — ne eivät toimita mitään. Ollessaan noin hyödyttöminä kuninkaan ympärillä ne muistuttavat minusta Palatsin suuren kellon taululla olevia evankelista, jotka Philippe Brille hiljakkoin maalasi uudelleen. Ne ovat kullattuja, mutta ne eivät osoita aikaa, eikä kellonviisari niitä tarvitse.

Hän istui hetken mietteissään ja lisäsi sitten vanhaa päätään ravistaen:

— Ho! ho! Pyhän Neitsyen kautta, minä en olekaan Philippe Brille, enkä kultaa uudelleen noita suuria vasalleja. Olen samaa mieltä kuin kuningas Edvard: on pelastettava kansa ja hävitettävä herrat. — Jatka Olivier.

Tällä nimellä puhuteltu henkilö otti jälleen paperin käsiinsä ja alkoi lukea kovalla äänellä:

— "... Adam Tenonille, Pariisin kaupunginvoudin viraston sinetinvartijalle, hopeasta, valmistuksesta ja kaiverruksesta mainittujen sinettien uudistamiseksi, koska entiset

vanhuutensa ja huonoutensa takia eivät enää kunnolla kelvanneet käytettäväksi — kaksitoista pariisilaista livreä.

"Guillaume Frèrelle neljä livreä, neljä pariisilaista souta Hôtel des Tournelles'in kahden kyyhkyslakan kyyhkysten ruokkimisen ja elättämisen korvaukseksi tammi-, helmi- ja maaliskuun ajalta tänä vuonna ja maksuksi siihen käytetyistä seitsemästä kuudenneksesta ohria.

"Eräälle fransiskaanimunkille erään rikollisen ripityksestä neljä pariisilaista souta."

Kuningas kuunteli äänesti. Tuon tuostakin hän yski. Tällöin hän vei pikarin huulilleen ja ryyppäsi kulauksen samalla virnistäen.

— "Tänä vuonna on oikeusistuimien määräyksestä toimitettu viisikymmentäkuusi kuulutusta torventoitotusten keralla Pariisin torilla. — Maksua ei ole vielä ilmoitettu.

"Kaivauksien toimeenpanosta Pariisissa ja muualla rahojen etsimistä varten, joita sanottiin sinne kätketyn, mutta mitään ei ole löydetty — neljäkymmentäviisi pariisilaista livreä."

— Kaivetaan maahan écu, jotta löydettäisiin kuparinen sou! sanoi kuningas.

— "Kuuden valkean lasiruudun asettamisesta Hôtel des Tournelles'iin sille kohdalle, missä rautahäkki on — kolmetoista souta. — Neljän vaakunakilven valmistuksesta ja luovuttamisesta petojen päiväksi kuninkaan käskystä ja hänen vaakunallaan koristettuina ruususeppeleen ympäröimänä — kuusi livreä. — Kahden uuden hihan asettamisesta kuninkaan vanhaan nuttuun — kaksikymmentä souta. — Rasvarasiaan kuninkaan saappaiden rasvaamista varten — viisitoista denieriä. — Uuden lätin rakentamiseen kuninkaan mustille sioille — kolmekymmentä pariisilaista livreä. — Erinäisiä väliseiniä, laudoituksia ja luukkuja varten Saint-Paulin leijonahäkkeihin — kaksikymmentäkaksi livreä."

— Kalliita elukoita, sanoi Ludvig XI. Mutta vähät siitä! se on oikeata kuninkaallista komeutta. Siellä on muuan punertava leijona, josta minä pidän sen sirouden vuoksi. — Oletteko nähnyt sen, mestari Willem? — Ruhtinailla pitää olla tuollaisia ihmeellisiä eläimiä. Meillä kuninkailla pitää olla koirina leijonia ja kissoina tiikereitä. Suuruus kuuluu kruunuille. Jupiteria palvelevain pakanain aikana antoivat keisarit sata leijonaa ja sata kotkaa, kun kansa uhrasi sata härkää ja sata lammasta. Se oli kammottavaa ja sangen kaunista. Ranskan kuninkailla on aina ollut tuollaista karjuntaa valtaistuimensa ympärillä. Minulle on kuitenkin siinä suhteessa tehtävä oikeutta, että kulutan niihin vähemmän rahoja kuin muut, ja että minulla on paljon

vaatimattomampi kokoelma leijonia, karhuja, elefantteja ja leopardeja kuin muilla. —
Jatkakaa, mestari Olivier. Tahdoimme sanoa tämän flaamilaisille ystävillemme.

Willem Rym kumarsi syvään, samalla kun Coppenole jurotti kuin kuriinkaan
mainitsema karhu. Kuningas ei kiinnittänyt siihen huomiotaan. Hän oli nostanut
pikarin huulilleen, mutta sylkäisi juoman suustaan ja sanoi:

— Uh! tuota kiusallista lääkejuomaa!

Lukija jatkoi:

— "Erään irtolaisen ylläpitoon, joka kuusi kuukautta on ollut teljettynä nylkyrin
koppiin, koska ei olla tiedetty mitä hänelle tehdä, — kuusi livreä, neljä souta."

— Mitä? keskeytti kuningas. Elättää sellaista, joka pitää hirttää!

Herra paratkoon! en anna enää penniäkään tuohon elatukseen. —

Olivier, puhukaa asiasta herra d'Estoutevillelle ja ryhtykää vielä
tänä iltana valmistamaan tuon herran häitä hirsipuun kanssa. —
Jatkakaa.

Olivier teki kynnellään merkin irtolaisen kohdalle ja jatkoi:

— "Henriet Cousinille, Pariisin oikeuslaitoksen mestajalle, kuusikymmentä
pariisilaista souta, jotka hänelle on määrännyt Pariisin herra kaupunginvouti suuren
lyömämiekan ostamista varten niiden henkilöiden teloittamiseksi, jotka rikostensa
vuoksi ovat tuomitut mestattaviksi, sekä sen tuppea ja kaikkea muuta siihen kuuluvaa
varten, kuin myös siksi, että hän on antanut teroittaa ja korjata vanhan miekan, joka
vioittui ja sai lovia tehtäessä oikeutta Luxemburgin Ludvig herralle, kuten vieläkin
selvästi näkyy..." Kuningas keskeytti:

— Riittää. Myönnän summan mielelläni. Sellaisia menoja en surkeile.

Niitä rahoja en ole koskaan katunut. — Jatkakaa.

— "Suuren häkin uudestaan rakentamiseen..."

— Ah! sanoi kuningas ja tarttui molemmin käsin tuolin käsinojiin, tiesin vallan hyvin,
että jokin seikka oli tuonut minut tänne Bastiljiin. — Odottakaa, mestari Olivier.

Tahdon itse nähdä häkin. Te luette minulle, mitä se on maksanut, sillä aikaa, kun
tarkastan sitä. — Tulkaa katsomaan, herrat flaamilaiset. Se on näkemisen arvoinen.

Samassa hän nousi, tarttui lukijan käsivarteen, viittasi ovelta seisovaa äänetöntä
henkilöä käymään edellä, flaamilaisia seuraamaan jäljessä ja lähti huoneesta.

Kuninkaalliseen seurueeseen liittyi oven ulkopuolelta kiireestä kantapäähän rautaan pukeutuneita sotilaita ja nuoria, soihtuja kantavia hovipoikia. Kuljettiin siten jonkin aikaa tuon synkän linnan sokkeloissa portaita ja käytäviä myöten, jotka osaksi kulkivat itse muureissa. Bastiljin päällikkö kulki etunenässä ja antoi avata ovia vanhalle, sairaalle kumaraiselle kuninkaalle, joka yski vähän väliä.

Jokaisella ovella oli kaikkien pakko kumartua lukuunottamatta vanhuuden kutistamaa kuningasta.

— Hm! mutisi hän ikeniensä välitse, sillä hänellä ei enää ollut hampaita, olemme valmiit astumaan haudan portista sisälle. Matala ovi kumaraista kulkijaa varten.

Kun vihdoinkin oli astuttu viimeisestä ovesta, joka oli varustettu niin monella lukolla ja salvalla, että sen avaamiseen meni neljännestunti, saavuttiin korkeaan ja suureen holvattuun saliin, jonka keskellä näkyi soihtujen valossa tiilistä, hirsistä ja raudasta rakennettu nelikulmainen komero. Tuo valtava kuutio oli ontto sisältä. Se oli noita kuuluisia valtiollisten vankien häkkejä, joita nimitettiin *kuninkaan tyttösiksi*. Seinissä oli pari kolme pientä ikkunaa, joissa oli niin tiheät ja paksut rautaristikot, ettei ruutua lainkaan näkynyt. Ovena oli suuri kivipaasi aivan kuin haudoissa. Sellaisista ovista astutaan vain sisälle. Vainaja oli tässä kuitenkin elävä.

Kuningas alkoi hitaasti astuskella tuon pienen rakennuksen ympäri ja tarkastaa sitä huolellisesti, sillä aikaa kun häntä seuraava mestari Olivier luki paperiaan:

— "Suuren häkin uudestaan rakentamiseen jyrkeistä pölkyistä nurkka- ja alushirsineen yhdeksän jalkaa pitkäksi, kahdeksan jalkaa leveäksi ja seitsemän jalkaa korkeaksi lattiasta kattoon, jonka häkin seinät ovat sileiksi hakatut ja raudoituksella vahvistetut, joka sijaitsee eräässä Saint-Antoinen linnakkeen tornihuoneessa ja jossa herramme kuninkaan käskystä säilytetään erästä vankia, joka ennen asui eräässä ränsistyneessä ja heikossa häkissä. — Mainittuun uuteen häkkiin on käytetty yhdeksänkymmentäkuusi poikkiparrua ja viisikymmentäkaksi pystyparrua sekä kymmenen alushirttä, pituudeltaan kolme syltä; ja yhdeksäntoista kirvesmiestä on kaksikymmentä päivää Bastiljin pihalla piilunnut, sahanut ja veistänyt mainittuja hirsistä..."

— Kaunista, lujaa tammea! sanoi kuningas ja naputti sormellaan hirsiseinää.

— "... Tähän häkkiin", jatkoi lukija, "on mennyt kaksisataaviisikymmentä paksua, kahdeksan ja yhdeksän jalan pituista rautatankoa muttereineen, peltilevyineen ja siderautoineen painaen koko mainittu rautamäärä kolmetuhatta seitsemänsataakolmekymmentäviisi livreä; lisäksi kahdeksan paksua rautahaarukkaa sinkkilöineen ja kysineen häkin kiinnittämistä varten painaen yhteensä

kaksisataakahdeksantoista livreä, lukuunottamatta rautaisia ikkunaristikkoja siihen huoneeseen, jossa häkki sijaitsee, rautasalpoja huoneen oveen ynnä muita tarvikkeita..."

— Onpa siinä rautaa yhden hengen osalle! sanoi kuningas.

"... Kaikki nousten kolmeensataanseitsemääntoista livreen viiteen souhun, seitsemään denieriin."

— Herra paratkoon! huudahti kuningas.

Tämän Ludvig XI:n lempikirouksen kuultuaan tuntui joku liikahtavan häkin sisässä; sieltä kuului kahleitten kalinaa lattiaa vasten ja heikko ääni, joka tuntui tulevan haudasta, sanoi:

— Teidän majesteettinne! armoa! armoa!

Puhujaa ei voinut nähdä.

— Kolmesataaseitsemäntoista livreä viisi souta seitsemän denieriä! toisti Ludvig XI.

Häkistä kuuluva valittava ääni oli saanut kaikki läsnäolijat, yksinpä mestari Olivier'nkin kauhistumaan. Kuningas yksin oli sen näköinen kuin ei olisi kuullut mitään. Hänen käskystään mestari Olivier jatkoi lukemistaan. Hänen majesteettinsa jatkoi aivan levollisena häkin tarkastusta.

— "... Sitä paitsi on maksettu eräälle muurarille, joka on tehnyt ikkunoihin kolot rautaristikoita varten ja muurannut huoneen lattian, koska se ei olisi muuten kestänyt tämän häkin painoa, kaksikymmentäseitsemän livreä neljätoista pariisilaista souta..."

Ääni alkoi uudelleen valittaa:

— Armoa! teidän majesteettinne! Minä vannon teille, että petoksen teki Angers'in herra kardinaali, enkä minä.

— Olipa se aika muurari! sanoi kuningas. Jatka, Olivier.

Olivier jatkoi:

— "... Eräälle puusepälle ikkunoista, vuoteesta, reikätuolista ynnä muista esineistä kaksikymmentä livreä kaksi pariisilaista souta..."

Ääni valitti edelleen:

— Ah! teidän majesteettinne, ettekö kuuntele minua lainkaan? Minä vannon teille, että minä en kirjoittanut kirjettä monseigneur de Guyennelle, vaan herra kardinaali La Balue!

— Puuseppä on kallis, huomautti kuningas. — Siinäkö kaikki?

— Ei, teidän majesteettinne. — "... Eräälle lasinleikkaajalle ikkunaruutujen asettamisesta mainittuun huoneeseen neljäkymmentäkuusi souta kahdeksan pariisilaista denieriä."

— Armahtakaa! teidän majesteettinne. Eikö riitä, että koko minun omaisuuteni on annettu tuomareilleni, hopea-astiani herra de Torcylle, kirjastoni mestari Pierre Doriolle, seinäverhoni Roussillonin kuvernöörille? Olen viaton. Neljätoista vuotta olen värissyt vilusta rautahäkissä. Armahtakaa, teidän majesteettinne! se palkitaan teille taivaassa.

— Mestari Olivier, sanoi kuningas, kaiken kaikkiaan?

— "Kolmesataakuusikymmentäseitsemän livreä kahdeksan souta kolme denieriä pariisilaista rahaa."

— Pyhä Neitsyt! huudahti kuningas. Siinäpä hävytön häkki! Ja hän tempasi luettelon mestari Olivier'n käsistä ja alkoi itse laskea sormillaan tarkastaen vuoroin häkkiä, vuoroin luetteloa. Silloin kuultiin vangin nyyhkyttävän. Se teki kamalan vaikutuksen, ja läsnäolijat katsahivat kalveten toisiinsa.

— Neljätoista vuotta, teidän majesteettinne! neljätoista vuotta! huhtikuusta saakka vuonna 1469. Jumalan pyhän äidin nimessä, teidän majesteettinne, kuulkaa minua! Te olette koko tämän ajan nauttinut auringon paisteesta. Minä, viheliäinen vanki, enkö minä enää koskaan saa nähdä päivän valoa? Armoa, teidän majesteettinne! Olkaa sääliväinen. Lempeys on kaunis kuninkaallinen hyve, joka voittaa vihanpuuskat. Luuletteko, teidän majesteettinne, että kuolinhetkenä on kuninkaalle suurta lohtua siitä, ettei ole jättänyt ainoatakaan rikosta rankaisematta? Muuten en ole pettänyt teidän majesteettianne, sen teki Angers'in kardinaali. Ja minulla on jalassa ylen raskas kahle ja sen päässä suuri rautapuntti, paljoa painavampi kuin kohtuullista on. Ah! teidän majesteettinne! säälikää minua!

— Olivier, sanoi kuningas päätään puistaen, huomaan että muurilaasti on laskettu kahdeksikymmeneksi souksi mitalta, vaikka se ei maksa kuin kaksitoista. Tehkää uudelleen tämä lasku.

Hän käänsi selkensä häkille ja alkoi tehdä lähtöä huoneesta. Vanki raukka huomasi soihdun valon ja äänien häipymisestä, että kuningas poistui ja huusi epätoivoisesti:

— Teidän majesteettinne! teidän majesteettinne!

Ovi sulkeutui. Hän ei nähnyt enää mitään, eikä kuullut muuta kuin vanginvartijan rämeän äänen, joka lauloi hänen korvaansa laulua:

Herra Jean Balue, tuho lähestyy, ei hiippaa enää sulla; Verdunin herran myös vietiin kerran; ei taida takaisin tulla.

Kuningas palasi ääneti takaisin kammioonsa, ja hänen seurueensa seurasi häntä vangin viimeisten vaikerrusten kauhistamana. Äkkiä hänen majesteettinsa kääntyi Bastiljin kuvernöörin puoleen:

— Kesken kaiken, sanoi hän, oliko tuossa häkissä joku?

— Oli Herran tähden, teidän majesteettinne! vastasi kuvernööri hämmästyneenä kysymyksestä.

— Ja kuka siis?

— Verdunin herra piispa.

Kuningas tiesi sen paremmin kuin kukaan muu. Mutta se oli hänen hulluuttaan.

— Ah! sanoi hän sen näköisenä kuin ensi kertaa ajattelisi koko asiaa, Guillaume de Harancourt, herra kardinaali La Baluen ystävä. Aika hyvänahkainen.

Hetken päästä avattiin kammion ovi ja suljettiin jälleen noiden viiden henkilön jälkeen, jotka lukija näki siellä tämän luvun alussa ja jotka siellä nyt asettuivat entisille paikoilleen entisiin asentoihinsa ja jatkoivat kuiskailuaan.

Kuninkaan poissaolon aikana oli hänen pöydälleen tuotu muutamia kirjeitä, joiden sinetit hän itse mursi. Sitten hän alkoi kiireesti lukea niitä toista toisensa jälkeen, viittasi mestari Olivier'ta, joka näytti suorittavan ministerin toimia, tarttumaan kynään ja ilmaisematta hänelle kirjeitten sisältöä alkoi hiljaa sanella hänelle vastauksia, jotka hän pöydän ääreen polvistuen kirjoitti epämukavassa asennossa.

Willem Rym kuunteli.

Mutta kuningas puhui niin hiljaa, että flanderilaiset saattoivat hänen sanelustaan kuulla vain silloin tällöin joitakin erillisiä ja käsittämättömiä pätkiä:

—... Hedelmällisillä seuduilla edistää kauppaa ja hedelmättömillä teollisuutta... — Näyttää englantilaisille herroille meidän neljää pommitykkiämme, Landres'ia, Brabantia, Bourg-en-Bressea, Saint-Omeria... — Tykistön ansiota on, että sotia

käydään nykyään harkitummin... — Ystävällemme herra de Bressuirelle... —
Sotajoukkoja ei voida pitää yllä ilman veroja... — Jne.

Kerran hän korotti äänensä:

— Herra paratkoon! Sisilian herra kuningas sinetöi kirjeensä keltaisella lakalla aivan kuin Ranskan kuningas. Teemme ehkä väärin, että sallimme hänen niin tehdä. Komea Burgundin serkkuni ei hyväksynyt vaakunakilpiä, joissa oli punainen pohja. Hallitsijasukujen suuruus vakiintuu etuoikeuksien loukkaamattomuudesta. Huomaa se, veli Oliver.

Toisen kerran hän sanoi:

— Ohhoh! onpa siinä paksu kirje! Mitähän veljemme keisari meille ilmoittaa?

Hän alkoi silmäillä kirjettä huudahtaen silloin tällöin:

— Todellakin! Saksa on aivan uskomattoman suuri ja mahtava. —
Mutta älkäämme unohtako vanhaa sananlaskua: Kaunein kreivikunta on Flander; kaunein herttuakunta Milano; kaunein kuningaskunta Ranska.
— Eikö niin herrat flaamilaiset?

Tällä kertaa kumarsi Copenolekin yhdessä Willem Rymin kanssa.
Sukankutojan isänmaallisuutta oli kutkutettu.

Viimeinen kirje sai Ludvig XI:n silmäkulmat rypistymään.

— Mitä tämä on? huudahti hän. Kanteita ja valituksia linnueitamme vastaan Pikardiassa! Olivier kirjoittakaa heti paikalla herra marsalkka de Rouault'lle. — Että kuri höltyy. — Että henkivartioväen santarmit, aatelisjunkkarit, tarkka-ampujat ja sveitsiläiset kohtelevat kansaa huonosti kaikella tavalla. Että sotilaat eivät tyydy edes siihen, mitä talonpoikain taloissa on tarjottavana, vaan pakottavat heitä lyönneillä ja iskuilla noutamaan kaupungista viiniä, kalaa, mausteita ja muuta tarpeetonta. — Että herra kuningas tietää sen. — Että me aiomme suojella kansaamme vääryyksiltä, varkauksilta ja rosvouksilta. — Että se on tahtomme, Pyhän Neitsyen nimessä! — Ettei meitä muuten miellytä, että viulunvinguttajat, parturit ja kuormarengit käyvät pukeutuneina samettiin, silkkiin ja kultaketjuihin aivan kuin ruhtinaat. — Että sellainen turhamaisuus ei ole Jumalalle mieleistä. — Että me, joka olemme aatelinen, tyydymme takkiin, jonka kangas maksaa kuusitoista pariisilaista souta kyynäriä. — Että herrat kuormarengit voivat vallan hyvin alentua käyttämään samaa lajia, hekin! — Käskemme ja teemme tietäväksi. — Ystävällemme herra de Rouault'lle. — Hyvä.

Hän saneli tämän kirjeen korkealla, pontevalla äänellä ja puuskittain. Juuri kun hän sai lopetetuksi, aukeni ovi, ja sisään syöksyi muuan henkilö kauhistuneen näköisenä ja huutaen:

— Teidän majesteettinne! kansanmeteli Pariisissa!

Ludvig XI:n vakavat kasvonpiirteet jännittyivät, mutta tämä mielenliikutuksen ainoa näkyvä ilmaus katosi salaman nopeasti. Hän hillitsi itsensä ja sanoi rauhallisen ankarasti:

— Veli Jacques, kylläpä te ryntäätte sisään!

— Teidän majesteettinne! kapina! jatkoi ystävä Jacques hengästyneenä.

Kuningas oli noussut ja tarttui häntä kovakouraisesti käsivarteen kuiskaten vihastuneena hänen korvaansa, niin että hän yksin sen kuuli, ja luoden salaisen silmäyksen flaamilaisiin:

— Vaikene tai puhu hiljaa!

Tulija ymmärsi ja alkoi hänelle hiljaa kertoa voimakkain värein tapahtumaa, kuninkaan levollisena kuunnellessa, samalla kun Willem Rym kiinnitti Coppenolen huomiota vasta tulleen kasvoihin, pukuun, hänen turkisvuoriseen huppuunsa, *caputia jourrata*, hänen lyhyeen viittaansa, *epitogia curta*, ja hänen mustaan samettipukuunsa, josta hänet tunsu kamarioikeuden presidentiksi.

Tuskin oli tämä henkilö ehtinyt hieman selittää kuninkaalle asiaa, kun tämä jo huudahti nauraen:

— Todellakin! puhukaa ääneen, veli Coictier! Miksi puhutte noin hiljaa? Pyhä Neitsyt tietää, ettei meillä ole mitään salattavaa hyviltä ystävillemme flaamilaisilta.

— Mutta, teidän majesteettinne...

— Puhukaa ääneen!

"Veli Coictier" ei saanut hämmästyksissään sanaa suustaan.

— Siis, jatkoi kuningas, — mutta puhukaa, herrani, — on siis kansanmeteli hyvässä Pariisissamme?

— Niin on, teidän majesteettinne.

— Ja joka on suunnattu, sanotte te, Oikeuspalatsin voutia vastaan.

— Siltä näyttää, vastasi tulija änkyttäen, hämmästyneenä äkillisen ja selittämättömän kääntein johdosta kuninkaan ajatuksenjuoksussa.

Ludvig XI jatkoi:

— Missä vartiosto kohtasi joukon?

— Kun se suuresta kulkuripesästä kulki Pont-aux-Changeurs'ille. Kohtasin sen itsekin, kun teidän majesteettinne käskystä olin matkalla tänne. Kuulin muutamien joukosta huutavan: Alas palatsivouti!

— Ja mitä heillä on voutia vastaan?

— No! sanoi mestari Jacques, hän on heidän herransa.

— Todellakin!

— Niin, teidän majesteettinne. Ne ovat Ihmeiden pihan roistoja. He ovat jo kauan valittaneet voutia vastaan, jonka alustalaisia he ovat. He eivät tahdo tunnustaa hänen tuomio-oikeuttaan eivätkä hänen vero-oikeuttaan.

— Niinkö! virkkoi kuningas tyytyväisenä hymyillen, mitä hän turhaan koetti salata.

— Kaikissa valituksissaan parlamentille, jatkoi mestari Jacques, — he väittävät, ettei heillä ole kuin kaksi herraa, teidän majesteettinne ja jumalansa, joka varmaankin on piru.

— Hohhoh! sanoi kuningas.

Hän hykersi käsiään ja nauroi tuota sisäistä naurua, joka saa kasvot säteilemään. Hän ei voinut salata iloaan, vaikka hän tuon tuostakin koetti saada ilmeensä vakavaksi. Kukaan ei käsittänyt, mitä hänessä tänä hetkenä liikkui, ei edes mestari Olivier. Hän istui hetken vaiti mietteissään, mutta tyytyväisen näköisenä.

— Onko heitä paljonkin? kysyi hän äkkiä.

— On varmasti, teidän majesteettinne, vastasi mestari Jacques.

— Miten paljon?

— Ainakin kuusituhatta.

Kuningas ei voinut pidäytyä sanomasta: — Hyvä! — Sitten hän kysyi:

— Ovatko he aseistettuja?

— Ovat, keihäillä, viikatteilla, pyssyillä, kuokilla ja muilla sangen vaarallisilla aseilla.

Kuningasta ei tämä luettelo näyttänyt lainkaan huolestuttavan.

Mestari Jacques luuli olevansa velvollinen lisäämään:

— Jollei teidän majesteettinne heti lähetä voudille apua, hän on hukassa.

— Me lähetämme, sanoi kuningas koettaen näyttää vakavalta. Hyvä. Tietenkin lähetämme. Herra vouti on ystävämme. Kuusituhatta! Aika sisukkaita narreja! Heidän rohkeutensa on ihmeellinen ja me olemme siitä sangen narkästyksissämme. Mutta meillä on vähän väkeä täällä tänä yönä. — Huomisaamuna on aikaa.

Mestari Jacques huudahti:

— Heti paikalla, teidän majesteettinne! Huomiseen mennessä on voudin talo ehditty ryöstää vaikka kaksikymmentä kertaa, hänen arvoansa häväistä ja hänet itsensä hirttää. Jumalan tähden, teidän majesteettinne! lähettäkää ennen huomisaamua.

Kuningas katsoi häntä suoraan silmiin ja sanoi:

— Sanoin teille, huomisaamuna.

Se oli noita katseita, joihin ei vastata mitään. Hetken vaitiolon jälkeen virkkoi Ludvig XI:

— Veli Jacques, teidän voitte sen sanoa? Miten laajalle ulottui... ulottuu, oikaisi hän, voudin läänioikeus?

— Teidän majesteettinne, palatsivoudilla on Calandre-katu Herberie-kadulle saakka, Saint-Michel-tori ja Les Mureaux'ksi nimitetty Notre-Dame des Champs (tässä Ludvig XI kohotti hattuaan) kirkon luona oleva alue, jossa on kolmetoista taloa, lisäksi Ihmeiden piha, pitaalisairaalan alue, jota nimitetään Banlieueksi, lisäksi viertotie, joka alkaa tästä sairaalasta ja päättyy Saint-Jacques-porttiin. Tällä alueella on hänellä täysi tuomiovalta, vero-oikeus, täysi herruus.

— Kas vain! sanoi kuningas ja hypisteli oikealla kädellä vasenta korvaansa, onhan siinä sievoinen palanen kaupunkiani. Niin, tuon kaiken kuningas herra vouti oli.

Tällä kertaa hän ei oikaissut sanojaan. Hän jatkoi uneksien ja ikään kuin itsekseen puhuen:

— Mainiota, herra vouti! teillä oli hampaissanne kaunis lohcare Pariisiamme!

Äkkiä hän puhkesi puhumaan:

— Herra paratkoon! Mitä ovatkaan nuo ihmiset, jotka väittävät omaavansa vero-, tuomio- ja käskijävallan meillä, joilla on tullipuomeja kautta koko maan,

tuomioistuimia ja pyöveleitä joka torilla kansamme seassa, niin että ranskalaiset ovat luulleet, että heillä on yhtä monta kuningasta kuin hirsipuuta, aivan kuin kreikkalaiset luulivat, että on yhtä monta jumalaa kuin heillä oli lähteitä, ja persialaiset, että on yhtä monta jumalaa kuin tähtiä! Herra paratkoon! tämä asiointi on sietämätön, eikä tuo sekasotku miellytä minua. Tahtoisinpa tietää, onko Pariisissa muuta verottajaa Jumalan armosta kuin kuningas, muuta tuomioistuinta kuin meidän parlamenttimme, muuta hallitsijaa tässä valtakunnassa kuin me! Kunniani kautta! on välttämätöntä, että se päivä pian koittaa, jolloin ei Ranskassa ole kuin yksi kuningas, yksi herra, yksi tuomari, yksi mestaaja, niin kuin paratiisissa on vain yksi Jumala!

Hän kohotti taas hattuaan ja jatkoi yhä mietteissään sen näköisenä ja sellaisella äänenpainolla kuin metsästäjä, joka kiihottaa koiriaan:

— Kas niin! kansani! sillä lailla! murskaa nuo väärät herrat! tee tehtäväsi! Joudu! joudu! ryöstä ne, hirtä ne, hävitä ne!... Ah! te tahdotte olla kuninkaita, herrani? Niin! kansa! kas niin!

Tässä hän äkkiä pysähtyi, puraisi huultansa, ikään kuin pidättääkseen ajatusta, jonka oli jo puoliksi ilmaissut, silmäili läpitunkevalla katseellaan vuoroin jokaista huoneessa olijaa, otti äkkiä hatun päästään molemmin käsin, katseli sitä ja sanoi sille:

— Oh! minä polttaisin sinut, jos tietäisit, mitä nyt päässäni liikkuu!

Senjälkeen hän silmäsi taas huoneessa olijoita vaanivasti ja pelokkaasti kuin luolaansa vetäytyvä kettu:

— Yhdentekevää! me autamme herra voutia. Pahaksi onneksi on meillä vain vähän väkeä täällä tällä haavaa sellaista väkijoukkoa vastaan. Meidän on odotettava huomiseen. Palautetaan järjestys Citéhen ja kaikki vangitut hirtetään.

— Kesken kaiken, teidän majesteettinne! sanoi Coictier, unohdin ensi hätäkässä, että vartijat vangitsivat kaksi joukosta jälkeen jäänyttä kulkuria. Jos teidän majesteettinne haluaa nähdä miehiä, niin he ovat täällä.

— Haluanko nähdä heitä! huudahti kuningas. Mitä! Herra paratkoon! ja sellaiset asiat sinä unohdat! — Juokse, Olivier! tuo heidät heti tänne!

Mestari Olivier lähti ja palasi hetken kuluttua takaisin mukanaan kaksi vankia henkivartioväen jousimiesten välissä. Toinen, jolla oli suuret, typerät kasvot, oli humalaisen ja hämmästyneen näköinen. Hän oli ryysyinen ja astui notkuvin polvin ja laahustaen. Toisella oli kalpeat, hymyilevät kasvot, jotka lukija jo tuntee.

Kuningas katseli heitä hetken ääneti ja kääntyi sitten äkkiä ensimmäisen puoleen:

— Mikä on nimesi?

— Gieffroy Pincebourde.

— Mikä sinä olet?

— Kulkuri.

— Mitä aioit tehdä tuossa kirotussa metelissä?

Kulkuri katsoi kuninkaaseen ja heilautti käsiään tylsän näköisenä. Siinä oli tuollainen huonorakenteinen pää, jossa älyllä on miltei yhtä heikot edellytykset viihtyä kuin liekillä kynttilänsammuttimen peitossa.

— En tiedä, sanoi hän. Muut menivät, minä seurasin.

— Ettekö aikoneet hävyttömästi hyökätä Palatsin voudin kimppuun ja ryöstää hänen talonsa?

— Tiedän vain että mentiin hirttämään jotakin jonnekin. Siinä kaikki.

Muuan sotamies näytti kuninkaalle puutarhaveistä, joka oli otettu kulkurilta.

— Tunnetteko tämän aseeneen? kysyi kuningas.

— Tunnen, se on minun veitseni. Olen viinitarhuri.

— Ja onko tämä mies toverisi? lisäsi Ludvig XI osoittaen toista vankia.

— Ei. En tunne häntä.

— Riittää, sanoi kuningas. Ja tehden sormellaan merkin vaiteliaalle henkilölle, joka liikkumattomana seisoivat ovella ja josta jo olemme lukijalle maininneet, hän lisäsi:

— Tristan ystävä, siinä on mies sinulle.

Tristan l'Hermite kumarsi. Hän antoi hiljaa määräyksen kahdelle jousimiehelle, jotka veivät kulkurin pois.

Tällä välin oli kuningas lähestynyt toista vankia, joka hikoili ankarasti.

— Nimesi?

— Teidän majesteettinne, Pierre Gringoire.

— Ammattisi?

— Filosofi, teidän majesteettinne.

— Miten rohkenet, hupsu, lähteä hyökkäykseen ystäväämme Palatsin herra voutia vastaan, ja mitä sanot tästä kansanmetelistä?

— Ei, teidän majesteettinne, se on erehdys. Se on onneton kohtalo. Minä teen murhenäytelmiä. Minä rukoulen, että teidän majesteettinne kuuntelisi minua. Olen runoilija. Minun ammattilaisiani ajaa surumielisyys kuljeksimaan öisin kaduilla. Satu in kulkemaan siellä päin tänä iltana. Se oli pelkkä sattuma. Minut pidätettiin vääryydellä. Olen syytön tähän porvarismyrskyyn. Teidän majesteettinne näki, ettei kulkuri tuntenut minua. Minä vannon teidän majesteetillenne...

— Vaikene! sanoi kuningas kahden lääkejuomakulauksen välillä. Sinä vaivaat meidän päätämme loruillasi.

Tristan l'Hermite lähestyi Gringoirea ja osoitti häntä sormellaan:

— Teidän majesteettinne, hirtetäänkö tämäkin? Ne olivat ensimmäiset sanat, mitkä hän lausui:

— Noh! vastasi kuningas välinpitämättömästi. Enpä tiedä, mikä siitä estäisi.

— Minäpä tiedän paljonkin, minä! sanoi Gringoire.

Filosofimme oli tänä hetkenä oliivia viheriämpi. Kuninkaan kylmästä ja välinpitämättömästä ilmeestä hän huomasi, että hänen ainoa pelastuksensa oli hyvin korkealentoisissa sanoissa, ja heittäytyen Ludvig XI:n jalkoihin hän huudahti epätoivoisesti viittoillen:

— Teidän majesteettinne! suvaitkaa kuunnella minua. Teidän majesteettinne! älkää murskatko ukkosella niin vähäpätöistä oliota kuin minua! Jumalan valtava salama ei iske vuohenkaaliin. Teidän majesteettinne, olette ylen korkea ja mahtava hallitsija, säälikää kunniallista miesraukkaa, joka yhtä vähän kykenee saamaan aikaan meteliä kuin jääpuikko iskemään kipinää! Kaikkein armollisin majesteetti, hyväntahtoisuus on sekä leijonan että kuninkaan hyve. Voi! ankaruus vain vieroittaa mieliä, rajut tuulenpuuskat eivät voi riuhtaista kulkijalta viittaa, mutta aurinko lämmittää häntä säteillään vähitellen siihen määrään, että saa hänet riisuutumaan paitasilleen. Teidän majesteettinne, te olette aurinko. Minä vakuutan teille, korkea herrani ja kuninkaani, etten ole mikään kulkuri, varas tai hurjastelija. Kapina ja rosvous eivät kuulu Apollon pojille. Minä en ole niitä, jotka syöksyvät niihin pilviin, joista kapinan ukkonen jyrähtelee. Olen teidän majesteettinne uskollisia alamaisia. Yhtä arka kuin miehen on oltava vaimonsa kunniasta, yhtä kiitollinen kuin pojan on oltava isänsä rakkaudesta, niin on hyvän alamaisten oltava kuninkaansa kunniasta; hänen pitää kuihtua innosta hänen huoneensa hyväksi ja hänen suuruutensa kohottamiseksi. Kaikki muut

intohimot jotka hänet vallannevatkin ovat sulaa hulluutta. Ne ovat valtiolliset mielipiteeni teidän majesteettinne. Älkää siis kyynärpäistä kuluneen pukuni vuoksi arvelko minua kapinoitsijaksi ja rosvoksi. Jos armahdatte minut, teidän majesteettinne, kulutan sen polviltakin rukoillessani Jumalaa joka aamu ja ilta. Voi! en ole suinkaan rikas, se on totta. Olenpa lisäksi hieman köyhäkin. Mutta en silti huono ihminen. Eihän köyhyys ole minun vikani. Jokainenhan tietää, ettei kaunokirjallisuudesta kiskota suuria rikkauksia, ja niillä jotka ovat parhaiten perehtyneet hyviin kirjoihin, ei aina ole takkavalkeaa talvisin. Lainvääristelijät vievät kaikki jyvät, eivätkä jätä muuta kuin oljet muille oppineille ammanteille. On olemassa neljäkymmentä sängen mainiota sananlaskua filosofien kuluneesta viitasta. Oh! teidän majesteettinne, lempeys on ainoa valo, joka voi valaista suuren sielun sisintä. Lempeys kantaa soihtua kaikkien muitten hyveitten edellä. Ilman sitä ovat ne sokeita, jotka hapuillen etsivät Jumalaa. Armahtavaisuus, joka on samaa kuin lempeys, synnyttää alamaissa rakkautta, joka on ruhtinasten paras henkivartija. Mitäpä teitä haittaa, teidän majesteettinne, joka häikäisette kaikkien kasvot, jos maailmassa on yksi miesraukka enemmän? viaton filosofiraukka, joka tyhjin kukkaroin ja tyhjin vatsoin harhailee puutteen pimeydessä? Olen lisäksi oppinut, teidän majesteettinne. Suuret kuninkaat ovat aina pitäneet kirjallisuuden suojelemista helmenä kruunussaan. Herkules ei halveksinut arvonimeä Musagetes. Mathias Corvinus suosi Jehan de Monroyalia, matematiikan kaunistusta. Mutta oppineen hirttäminen on huonoa kirjallisuuden suojelemista. Mikä häpeätahra Aleksanterin maineelle, jos hän olisi hirttänyt Aristoteleksen! Sellainen vetäisy ei olisi mikään pieni kaunistava ihotäplä hänen maineensa kasvoilla, vaan ilkeä, rumentava mätähaava. Teidän majesteettinne! olen tehnyt sängen hyvän häärunoelman Flanderin prinsessalle ja hänen korkeudelleen dauphinille. Se ei ole minkään kapinoitsijan työtä. Teidän majesteettinne näkee, etten ole mikään tietämätön musteentuhrija, vaan oppinut mies, ja että minulla on paljon luonnollista kaunopuheisuutta. Armahtakaa minut, teidän majesteettinne. Te tekisitte sillä Pyhälle Neitsyelle sängen ritarillisen palveluksen, ja minä vannon teille, että minua kauhistuttaa suunnattomasti ajatus joutua hirteen!

Ja lohдутон Gringoire suuteli kuninkaan tohveleita. Willem Rym virkkoi kuiskaten Coppenolelle:

— Hän tekee oikein laahatessaan itseään maassa. Kuninkaat ovat kuin Jupiter Kreetalla: heillä on korvat vain jaloissa.

Ja välittämättä Jupiterista Kreetalla vastasi sukankutoja jurosti hymyillen ja katsellen Gringoirea:

— Oh! aivan samalla tavalla! luulenpa kuulevani kansleri Hugonet'n anovan itseltäni armoa.

Lopetettuaan viimein hengästyneenä Gringoire kohotti vapisten päänsä kuningasta kohden, joka raapi kynnellään tahraa, joka oli hänen housujensa polvella. Sitten hänen majesteettinsa ryypäsi pikarista lääkejuomaa. Hän ei sanonut sanaakaan, ja tämä äänettömyys kidutti Gringoirea. Vihdoin kuningas katsahti häneen.

— Siinäpä kauhea suunpieksäjä! sanoi hän. Sitten hän kääntyi Tristan l'Hermiten puoleen: — Noh! päästäkää hänet.

Gringoire oli vähällä lentää selälleen ilosta.

— Vapauteen! murahi Tristan. Teidän majesteettinne, ettekö tahdo, että hänet pannaan vähäksi aikaa hikkiin?

— Tristan ystävä, sanoi Ludvig XI, — luuletko sinä, että me tuollaisia lintuja varten annamme rakentaa hikkejä, jotka maksavat kolmesataakuusikymmentäseitsemän livreä kahdeksan souta kolme denieriä? — Päästäkää paikalla se viheliäinen (Ludvig XI käytti mielellään tätä sanaa, joka *Herra paratkoon* huudahduksen ohella oli hänen leikillisyytensä ilmauksia) ja ajakaa hänet ulos läimäyksillä!

— Oh! huudahti Gringoire, mikä suuri kuningas!

Ja peläten päinvastaista määräystä hän riensi ovelle, jonka Tristan sangen vastahakoisesti avasi hänelle. Sotilaat työnsivät hänet ulos aimo nyrkiniskuilla, jotka Gringoire kärsi todellisena stoalaisena filosofina.

Kuninkaan hyvä tuuli, jota hän oli osoittanut siitä saakka, kun hän sai tiedon kapinasta palatsivoutia vastaan, ilmeni kaikessa, eikä tämä harvinainen lempeys ollut suinkaan vähäinen ilmaus siitä. Tristan l'Hermite nurkassaan oli nyrpeän näköinen kuin verikoira, joka on nähnyt riistan, mutta ei saa kajota siihen.

Kuningas rummutti tällä välin iloisesti sormillaan käsinojaan Pont-Audemerin marssia. Hän oli kavala ruhtinas, mutta hän osasi paremmin peittää harminsa kuin ilonsa. Nämä ilon ulkonaiset ilmaukset jokaisen hyvän uutisen johdosta menivät toisinaan pitkälle; niinpä hän Kaarle Rohkean kuollessa lupasi Tours'in Saint-Martinille hopeaisen kaiteen; ja noustessaan valtaistuimelle hän unohti antaa määräyksiä isänsä hautajaisista.

— Mutta teidän majesteettinne! huudahti äkkiä Jacques Coictier, miten on sen ankan sairauden laita, jonka vuoksi teidän majesteettinne antoi kutsua minua?

— Oh! sanoi kuningas, — minä kärsin todellakin kovasti. Korvissani suhisee ja tuliharavat karvivat rintaani.

Coictier tarttui kuninkaan käteen ja alkoi tärkeän näköisenä tunnustella hän valtasuontaan.

— Katsokaa, Coppenole, sanoi Rym kuiskaten. Siinä hän on Coictier'n ja Tristanin välissä. Siinä on hänen koko hovinsa. Lääkäri häntä itseään varten, pyöveli muita varten.

Koetellessaan kuninkaan valtasuonta Coictier kävi yhä levottomamman näköiseksi. Ludvig XI tarkasteli häntä hieman rauhattomana. Coictier'n kasvot synkkenivät silminnähtävästi. Tuon kunnan miehen ainoa viljelysmaa oli kuninkaan huono terveys. Hän viljelikin sitä parhaalla taidollaan.

— Ohhoh! mutisi hän vihdoon, tämä on todellakin vakavaa.

— Onko? sanoi kuningas levottomana.

— *Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis* [Tiheitä, läähättäviä, kaikuvia, epäsäännöllisiä lyöntejä], jatkoi lääkäri.

— Herra paratkoon!

— Kolmessa päivässä voi tämä tehdä lopun miehestään.

— Pyhä Neitsyt! huudahti kuningas. Ja lääke, ystävä?

— Mietin sitä, teidän majesteettinne.

Hän antoi Ludvig XI:n pistää kielensä ulos, ravisti uudelleen päätään, virnisti ja sanoi äkkiä kesken teeskentelyään:

— Totisesti! teidän majesteettinne, kerronpa teille, että huvitusten veronkantajanvirka on avoinna, ja että minulla on veljenpoika.

— Minä annan veronkantajan viran veljenpojalleni, Jacques ystävä, vastasi kuningas;
— mutta ota pois polte rinnastani.

— Koska teidän majesteettinne on niin armollinen, jatkoi lääkäri, hän ei kieltäydy hieman auttamasta rakennustani Rue Saint-André-des-Arcs'in varrella.

— Hm! äänsi kuningas.

— Olen rahaton, jatkoi lääkäri, — ja olisi vahinko, ellen saisi taloon kattoa. Ei talon vuoksi, joka on yksinkertainen ja aivan porvarillinen, vaan Jehan Fourbaultin

maalausten vuoksi, jotka kaunistavat sen seiniä. Siellä on ilmassa leijuva Diana, joka on niin mainio, niin vieno, niin hieno, niin viaton, jonka tukka on niin mainiosti järjestetty ja puolikuulla kruunattu, iho niin valkea, että se saattaa kiusaukseen kaikki, jotka sitä liian hartaasti katselevat. Siellä on myös Ceres. Hänkin on sangen kaunis jumalatar. Hän istuu viljalyhteillä ja hänen päässään on tähtäseppelä, johon on kiedottu pukinpartoja ja muita kukkia. Ei saata nähdä sen suloisempia silmiä, sen pyöreämpiä sääriä, sen jalompaa ilmettä, sen koreampaa hametta kuin hänellä on. Se on viattomimpia ja täydellisimpiä kaunottaria, mitä pensseli milloinkaan on luonut.

— Pyöveli! murahti Ludvig XI, mihin tuolla tähtäät?

— Tarvitsen katon näiden maalausten ylle, teidän majesteettinne, ja vaikka se onkin pikku asia, ei minulla ole enää rahaa.

— Miten paljon kattosi maksaa?

— Koristettu ja kullattu kuparikatto, korkeintaan kaksituhatta livreä.

— Mikä murhamies! huudahti kuningas. Jokainen hammas, minkä hän minulta kiskoo, on timantti.

— Saanko kattoni? sanoi Coictier.

— Saat! ja piru sinut periköön, mutta paranna minut. Jacques Coictier kumarsi syvään ja sanoi:

— Teidän majesteettinne, teidät pelastaa takaisin pakottava lääke. Asetamme selkäänne suuren puolustushauteen, joka sisältää vahalaastaria, armeenialaista voidetta, munanvalkuaista, öljyä ja etikkaa. Teidän majesteettinne jatkakoon lääkejuoman nauttimista, ja me vastaamme teidän majesteetistanne.

Palava kynttilä houkuttelee useampiakin kärpäsiä. Nähdessään kuninkaan olevan niin anteliaalla tuulella ja luullen hetkeä otolliseksi astui mestari Olivier vuorostaan esiin:

— Teidän majesteettinne...

— Mitä nyt taas? sanoi Ludvig XI.

— Teidän majesteettinne tietää, että mestari Simon Radin on kuollut.

— Entä sitten?

— Hän oli kuninkaallinen neuvos rahatoimikamarissa.

— Entä sitten?

— Teidän majesteettinne, hänen paikkansa on vapaa.

Näitä sanoja lausueessaan oli mestari Olivier'n ylpeitten kasvojen röyhkeä ilme muuttunut matelevaksi. Se on ainoa muutos liehittelijän kasvoilla. Kuningas katsahti häneen tiukasti ja sanoi kuivasti:

— Ymmärrän.

Hän jatkoi:

— Mestari Olivier, marsalkka de Boucicaut sanoi: "Ei ole muita lahjoja kuin kuninkaan, ei ole muuta kalalammikkoa kuin meri." Huomaan, että olette samaa mieltä kuin herra de Boucicaut. Kuulkaahan nyt. Meillä on hyvä muisti. Vuonna 68 teimme teidät kamaripalvelijaksemme, vuonna 69 Pont de Saint-Cloud'n linnakkeen hoitajaksi sadan toursilaisen livren palkalla (te tahdoitte sen pariisilaisissa); marraskuussa vuonna 73 nimitimme teidät Georgeolessa annetulla valtakirjalla Vincennesmetsän vartijaksi tallimestari Gilbert Aclen tilalle; vuonna 75 Rouvray-les-Saint-Cloud'n metsän hoitajaksi Jacques Le Mairen tilalle; vuonna 78 määräsimme teille ja vaimollenne kaksinkertaisella viheriällä vahasinetillä varustetulla valtakirjalla kymmenen pariisilaisen livren tulot Saint-Germain-koulun luona sijaitsevista kauppapaikoista; vuonna 79 teimme teidät Senart-metsän hoitajaksi Jehan Daiz raukan tilalle; sitten Loches-linnan komentajaksi; sitten Saint-Quentinin kuvernööriksi; sitten Pont de Meulanin komentajaksi, jonka mukaan te nimitätte itseänne kreiviksi. Niistä viidestä sousta, jotka jokaiselle sunnuntai- ja pyhäpäivinä työskentelevälle parturille tuomitaan sakkoa, saatte te kolme sousta, ja me saamme tyytyä jäännökseen. Me olemme lisäksi osoittaneet teille sen suosion, että olemme muuttaneet teidän nimenne Le Mauvais'n [Ilkeä], joka liiksi muistutti teidän ulkomuotoanne. Vuonna 74 myönsimme me teille aatelimme suureksi mielipahaksi monivärisen vaakunakilven, joka saa teidän rintanne näyttämään riikinkukon rinnalta. Herra paratkoon! ettekö ole kylläinen? Eikö saaliinne ole jo kyllin kaunis ja ihmeellinen? Ettekö pelkää, että yksikin lohi lisää voisi kaataa veneenne? Pöyhkeys saattaa teidät turmioon ystäväiseni. Pöyhkeyttä seuraa aina häviö ja häpeä. Ajatelkaa sitä ja olkaa vaiti! Nämä sanat, jotka lausuttiin ankaralla äänellä, saivat ilmeen Olivier'n kasvoilla jälleen muuttumaan matelevasta röyhkeäksi.

— Hyvä, mutisi hän miltei ääneensä, — kyllä näkyy että kuningas on sairas. Hän antaa kaikki lääkärille.

Tästä hävyttömyydestä vähintäkään suuttumatta Ludvig XI jatkoi jonkin verran lauhtuneella äänellä:

— Kuulkaahan, unohdin, että olen vielä tehnyt teidät lähettilääkseni Gentiin rouva Marien luo. — Niin, herrani, hän lisäsi kääntyen flaamilaisiin, tuo mies on todellakin ollut lähettiläänä. — No niin, ystävä, jatkoi hän mestari Olivier'n puoleen kääntyen, älkäämme suuttuko, me olemme vanhoja ystäviä. On jo sangen myöhä. Olemme lopettaneet työmme. Ajakaa partamme.

Lukijamme ovat jo varmaankin tunteneet mestari Olivier'n tuoksi kauheaksi Figaroksi, jonka sallimus, tuo suuri näytelmäin tekijä, niin taitavasti on sekoittanut Ludvig XI:n pitkään ja veriseen komediaan. Emme kuitenkaan tässä ryhdy lähemmin esittämään tätä omituista olentoa. Tällä kuninkaan parturilla oli kolme nimeä. Hovissa nimitettiin häntä kohteliaisuudesta Olivier le Daimiksi; kansa nimitti häntä Olivier le Diableksi [*Diable* = paholainen]. Hänen oikea nimensä oli Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais ei liikahtanut paikaltaan nyrpeillen kuninkaalle ja katsahtaen karsaasti Jacques Coictier'hen.

— Niin, niin! lääkäri! mutisi hän hampaittensa välitse.

— Niinpä niin! lääkäri, virkkoi Ludvig XI harvinaisen hyväntahtoisena, lääkäriellä on enemmän arvoa kuin sinulla. Se on päivän selvää. Hänen vallassaan on koko meidän ruumiimme; sinun käsissäsi on vain meidän leukamme. Ole huoleti, parturi raukkani, se menee kyllä ohitse. Mitä sanoisit silloin ja miten kävisi sinun ammattisi, jos minä olisin sellainen kuningas kuin kuningas Chilpéric, jolla oli tapana tarttua kädellä partaansa? — Kas niin, veliseni, tee tehtäväsi, aja partani. Mene noutamaan mitä tarvitaan.

Kun Olivier huomasi, että kuningas oli päättänyt ottaa asian leikin kannalta, ja ettei häntä nyt saisikaan suuttumaan, hän meni muristen täyttämään käskyä.

Kuningas nousi, meni ikkunan luo, avasi sen ja huudahti vilkkaasti ja lyöden kätensä yhteen:

— Oh! kas vaan! Citén yllä punoittaa taivas. Siellä poltetaan voutia. Se ei voi olla muuta. Ah! kansani! sinä autat siis vihdoinkin minua hävittämään nuo suuret herrat!

Ja kääntyen flaamilaisten puoleen hän jatkoi:

— Herrani, tulkaa katsomaan sitä. Eikö siellä tuli loimota? Gentiläiset lähestyivät ikkunaa:

— Suuri roihu, sanoi Willem Rym.

— Oh! virkkoi Coppenole, jonka silmät äkkiä alkoivat iskeä tulta, tämä tuo mieleeni herra d'Hymbercourt'in talon polttamisen. Siellä on varmasti aika mellakka.

— Niinkö luulette, mestari Coppenole? — Ja Ludvig XI:n katse oli miltei yhtä iloinen kuin sukankutojankin. — Eikö totta, että sitä on vaikea vastustaa?

— Herra nähköön! teidän majesteettinne! teiltä survoutuu siellä monta komppaniaa sotilaita!

— Noh, minun suhteeni on eri asia, vastasi kuningas. Jos tahtoisin!...

Sukankutoja vastasi rohkeasti:

— Jos tämä meteli on sellainen, jollaiseksi sitä luulen, ei tahto riitä, teidän majesteettinne!

— Coppenole ystävä, sanoi Ludvig XI, kahdella henkivartijakomppanialla ja tykinlaukauksella lakaistaan tuollainen moukkalauma tanterelta.

Sukankutojan ei tehnyt mieli myöntää huolimatta siitä, että Willem Rym koetti häntä merkeillä varoittaa.

— Teidän majesteettinne, sveitsiläiset olivat myös moukkia. Burgundin herttua oli mahtava aatelinen ja teki pilkkaa noista lurjuksista. Grandsonin taistelussa hän huusi: "Tykkimiehet! ampukaa nuo vaivaiset!" ja hän vannoi Saint-Georges'in kautta. Mutta laamanni Scharnachtal hyökkäsi komeata herttuaa vastaan sotanuijineen ja väkineen, ja tuossa yhteentörmäyksessä noiden puhvelinnahkaan pukeutuneiden talonpoikien kanssa murskaantui tuo loistava burgundilainen armeija pirstoiksi kuin lasiruutu kiveä vasten. Siellä sai moni ritari surmansa moukan iskuista; ja herra de Château-Guyon, Burgundin mahtavin aatelisherra, tavattiin suurine harmahtavine hevosineen kuolleen pienestä suosta.

— Ystäväni, virkkoi Ludvig XI, tehän puhutte taistelusta Nyt on kysymyksessä vain kansanmeteli. Se on lopussa, kunhan vain suvaitsen rypistää kulmakarvojani.

Toinen vastasi välinpitämättömästi:

— Ehkä niinkin, teidän majesteettinne. Siinä tapauksessa ei kansan hetki vielä ole tullut.

Willem Rym katsoi parhaaksi astua väliin:

— Mestari Coppenole, puhutte mahtavalle kuninkaalle.

— Tiedän sen, vastasi sukankutoja karskisti.

— Antakaa hänen puhua, ystäväni herra Rym, sanoi kuningas. Pidän tuollaisesta suorasukaisuudesta. Isäni Kaarle VII sanoi, että totuus oli sairas. Minä luulin sen kuolleen ilman ripittäjää. Mestari Coppenole näytti sen harhaluuloksi.

Ja asettaen kätensä tuttavallisesti Coppenolen olalle hän sanoi:

— Te sanotte siis, mestari Jacques?...

— Sanon, teidän majesteettinne, että olette ehkä oikeassa, ettei kansan hetki vielä ole tullut teillä.

Ludvig XI katseli häntä läpitunkevin katsein.

— Ja milloin tulee tuo hetki, mestari?

— Te saatte kuulla sen lyövän.

— Mistä kellosta, jos saan luvan kysyä?

Coppenole vei rauhallisella ja hienostumattomalla tavallaan kuninkaan ikkunan ääreen.

— Kuulkaa, teidän majesteettinne! Tässä on linnantorni, kellotorni, tykkejä, porvareita ja sotilaita. Kun kellotorni pauhaa, kun tykit jyriävät, kun linnantorni kauhealla ryskeellä sortuu, kun porvarit ja sotilaat karjuen surmaavat toisiaan, silloin on hetki lyövä.

Ludvig XI:n kasvot synkkenivät miettiviksi. Hän oli hetken vaiti, sitten hän löi paksua linnantornin muuria hiljaa kädellään aivan kuin taputetaan juoksijan lautasia.

— Ehei! sanoi hän. — Eikö niin, ettet sorru niin vähällä, hyvä Bastiljini?

Ja kääntyen äkkiä rohkean flaamilaisen puoleen hän kysyi:

— Oletteko milloinkaan nähnyt kapinaa, mestari Jacques?

— Olen tehnytkin kapinan, sanoi sukankutoja.

— Miten te menettelette noustessanne kapinaan? kysyi kuningas.

— No! vastasi Coppenole, se ei ole suinkaan vaikeata. On monta tapaa. Ensinnäkin täytyy olla tyytymättömyyttä kaupungeissa, ja sehän ei ole harvinaista. Suuri merkitys on myös asukkaiden luonteella. Gentiläiset ovat hyvin taipuvaisia kapinaan. He pitävät aina ruhtinaan pojasta, eivät koskaan ruhtinaasta. No niin! otaksutaan, että jonakin aamuna tullaan kauppaani ja sanotaan: Ukko Coppenole, nyt on niin tai niin,

Flanderin prinsessa tahtoo pelastaa ministerinsä, ylivouti aikoo korottaa mallasveron kaksinkertaiseksi, tai jotain muuta. Mitä tahansa. Minä jätän työni, lähden sukankutomostani, menen kadulle ja huudan: Hyökkäykseen! Aina on jossain jokin tyhjä tynnyri. Nousen sille ja puhun miten kuten, mitä sydämelläni on; ja kun on kansanmies, teidän majesteettinne, on aina jotakin sydämellä. Silloin kokoonnutaan joukoksi, melutaan, soitetaan hälytyskelloa, aseistetaan kansa sotilailta riistetyillä aseilla, kauppapaikkojen väki liittyy joukkoon ja sitten lähdetään. Ja niin käy aina, niin kauan kuin on aatelisherroja linnoissa, porvareita kaupungeissa ja talonpoikia maalla.

— Ja ketä vastaan te siten kapinoitte? kysyi kuningas. Voutejanne vastaan? lääninherrojanne vastaan?

— Milloin sitä, milloin tätä. Toisinaan myös herttuaa vastaan.

Ludvig XI istuutui ja sanoi hymyillen:

— Noh! täällä he ovat ehtineet vasta vouteihin!

Samassa Olivier le Daim astui huoneeseen. Häntä seurasi kaksi hovipoikaa, jotka kantoivat kuninkaan parranajotarpeita; mutta kuningasta hämmästytti se, että häntä seurasi myös Pariisin kaupungin vouti ja vartioston päällikkö, jotka kumpikin näyttivät hämmästyneiltä. Kostonhimoinen parturikin näytti hämmästyneeltä, mutta samalla tyytyväiseltä. Hän virkkoi:

— Teidän majesteettinne, pyydän anteeksi, että minulla on teille onneton uutinen ilmoitettavana.

Käännähtäessään rajusti repäisi kuningas tuolin jaloilla lattian olkimattoa:

— Mitä tämä merkitsee?

— Teidän majesteettinne, vastasi Olivier le Daim sellaisen henkilön ilkeällä ilmeellä, joka iloitsee siitä, että saa ilmaista musertavan iskun, tuo kansanmeteli ei olekaan suunnattu palatsivoutia vastaan.

— Ketä vastaan siis?

— Teitä vastaan, teidän majesteettinne.

Vanha kuningas hypähti pystyyn ja seiso suorana kuin nuorukainen:

— Selitä Olivier! selitä! Ja varo päätäsi, ystäväiseni, sillä minä vannon Saint-Lôn ristin kautta, että jos nyt meille valehtelet, ei miekka, joka on katkaissut Luxemburgin herran kaulan, ole vielä niin tylsä, ettei se leikkaisi sinunkin kaulaasi!

Vala oli kauhea! Ludvig XI ei ollut vannonut Saint-Lôn ristin kautta kuin kaksi kertaa elämässään. Olivier avasi suunsa vastatakseen:

— Teidän majesteettinne...

— Polvillesi! keskeytti kuningas rajusti. Tristan, pidä silmällä tuota miestä!

Olivier laskeutui polvilleen ja sanoi penseästi:

— Teidän majesteettinne, teidän parlamenttinne on tuominnut erään noidan kuolemaan. Hän on paennut Notre-Dameen. Kansa aikoo ottaa hänet sieltä väkisin. Herra kaupunginvouti ja herra vartioston päällikkö, jotka tulevat suoraan mellakkapaikalta, voivat todistaa, eikö jokainen sanani ole totta. Väkijoukko piirittää Notre-Damea.

— Vai niin, sanoi kuningas valkeana kuin palttina ja vihasta vapisten. Notre-Damea! he piirittävät Pyhää Neitsyttä, hyvää hallitsijatartani hänen tuomiokirkossaan! — Nouse, Olivier. Olet oikeassa. Annan sinulle Simon Radinin viran. Olet oikeassa. — Minua vastaan siis hyökätään. Noita on kirkon suojeluksessa, kirkko on minun suojeluksessani. Ja minä kun luulin, että se koski voutia! Vai minua vastaan!

Raivon nuorentamana hän alkoi astella pitkin askelin edestakaisin. Hän ei nauranut enää, hän oli hirvittävä, hän kulki edestakaisin; kettu oli muuttunut hyeenaksi. Ääni takertui hänen kurkkuunsa, hän ei saanut sanaa suustaan, hänen huulensa liikkuivat, ja hänen luisevat sormensa kouristuivat. Äkkiä hän kohotti päänsä, hänen syvälle painuneet silmänsä leimahtivat ja hänen äänensä kajahti kuin torventoitotus:

— Iske, Tristan! iske noita roistoja! Mene, Tristan ystäväni! tapa! tapa!

Kun tämä purkaus oli ohi, hän istuutui jälleen ja sanoi kylmällä ja keskitetyllä raivolla:

— Tänne, Tristan! — Meillä on täällä Bastiljissa varakreivi de Gifin viisikymmentä peistä, siis kaikkiaan kolmesataa hevosta, ottakaa ne. Lisäksi on herra de Châteaupers'in komppania henkivartioväkemme jousimiehiä, ottakaa se. Te itse olette ratsupoliisien päällikkö, teillä on poliisivoimanne, ottakaa se. Hôtel Saint-Polissa on neljäkymmentä herra dauphinin uuden kaartin jousimiestä, ottakaa ne. Ja näillä voimilla riennätte Notre-Damen luo. — Ah! herrat pariisilaiset, te aiotte uhmata Ranskan kruunua, häväistä Notre-Damen pyhyyttä ja häiritä valtakunnan rauhaa! — Hakkaa maahan, Tristan! hakkaa maahan! äläkä päästä ainoatakaan muualle kuin Montfauconiin.

Tristan kumarsi.

— Hyvä, teidän majesteettinne! Ja hän lisäsi hetken päästä:

— Ja mitä teen noidalle?

Tämä kysymys pani kuninkaan miettimään.

— Niin! sanoi hän, noita! — Herra d'Estouteville, mitä kansa tahtoi hänelle tehdä?

— Teidän majesteettinne, vastasi Pariisin kaupunginvouti, arvelen että kansa tahtoi riistää hänet turvapaikastaan Notre-Damesta siksi, että sitä loukkaa tämä rankaisemattomuus, ja että se tahtoo hirttää hänet.

Kuningas näytti hetkeksi vaipuvan mietteisiin, sitten kääntyi hän Tristan l'Hermiten puoleen:

— No niin! ystäväiseni, hakkaa maahan väkijoukko ja hirtä noita.

— Onpa sekin, kuiskasi Rym Coppenolelle, rangaista kansaa sen johdosta, että se tahtoo jotain, ja sitten täyttää sen tahto!

— Hyvä, teidän majesteettinne, vastasi Tristan. Jos noita on vielä Notre-Damessa, pitääkö hänet ottaa sieltä turvapaikkaoikeudesta huolimatta?

— Herra paratkoon, turvapaikka! sanoi kuningas kynsien korvallistaan. Tuo nainen täytyy kuitenkin hirttää.

Ja aivan kuin hänen päähänsä olisi äkkiä pälkähtänyt jokin ajatus, hän heittäytyi polvilleen nojatuolinsa eteen, otti hatun päästään, asetti sen tuolille, ja katsellen hartaasti erästä hattunauhan lyijy amulettia lausui ristien kätensä.

— Oh! Pariisin Pyhä Neitsyt, armollinen suojelijattareni, anna minulle anteeksi! En tee sitä kuin tämän ainoan kerran. Tätä rikoksenteijää täytyy rangaista. Vakuutan sinulle, Pyhä Neitsyt, hyvä valtjattareni, että hän on noita, joka ei ole sinun suloisen suojelaksesi arvoinen. Tiedäthän, Pyhä Neitsyt, että moni erittäin hurskas ruhtinas on rikkonut kirkon etuoikeuksia Jumalan kunniaksi ja valtion parhaaksi. Pyhä Huugo, Englannin piispa, salli kuningas Edvardin ottaa erään noidan hänen kirkostaan. Ranskan Ludvig Pyhä, esi-isäni, tunkeutui samasta syystä Pyhän Paavalin kirkkoon; ja samoin herra Alphonse, Jerusalemin kuninkaan poika, itse Pyhän Haudan kirkkoon. Anna sen vuoksi anteeksi tämä kerta, Pariisin Pyhä Neitsyt. En tee sitä enää, ja minä annan sinulle kauniin hopeapatsaan, samanlaisen kuin viime vuonna Ecouys'n Pyhälle Neitsyelle. Amen.

Hän teki ristinmerkin, nousi, pani hatun päähänsä ja sanoi Tristanille:

— Joutukaa, ystävä. Ottakaa herra de Châteaupers kanssanne. Antakaa soittaa hälytyskelloa. Musertakaa väkijoukko. Hirttäkää noita. Se on sanottu. Odotan, että itse valvotte mestausta. Teette siitä minulle selon. — Tule, Olivier, en nuku tänä yönä. Aja partani.

Tristan l'Hermite kumarsi ja poistui. Kuningas tervehti kädellään hyvästiksi Rymiä ja Coppenolea ja sanoi:

— Herran haltuun, hyvät ystäväni flaamilaiset. Menkää hiukan lepäämään. Yö on jo pitkälle kulunut, nyt ollaan jo lähempänä aamua kuin iltaa.

Flaamilaiset poistuivat ja vetäytyivät huoneisiinsa Bastiljin komentajan opastamina. Tällöin sanoi Coppenole Rymille:

— Hm! olenpa saanut kyltikseni tuosta yskivästä kuninkaasta! Olen nähnyt Burgurdin Kaarlen humalaisena, eikä hän ollut niin ilkeä kuin Ludvig XI sairaana.

— Mestari Jacques, vastasi Rym, se johtuu siitä, ettei kuninkaitten viini ole niin karvasta kuin heidän lääkejuomansa.

VI. Puukko tupessa

Lähtiessään Bastiljista Gringoire juoksi Saint-Antoine-katua pitkin valloilleen päässeeseen hevosen vauhdilla. Saavuttuaan Baudoyer-portille hän suuntasi kulkunsa suoraan torin keskellä olevaa kiviristiä kohden, aivan kuin hän olisi saattanut pimeässä erottaa mustaan viittaan ja huppuun pukeutuneen miehen, joka istui ristin jalustalla.

— Tekö siellä, mestari? sanoi Gringoire. Mustapukuinen nousi.

— Kuolema ja kirous! Tehän saatatte sappeni kiehumaan, Gringoire. Mies Saint-Gervais'n tornissa on jo huutanut kello puoli kahta aamulla.

— Voi! vastasi Gringoire, ei ole minun syyni, että myöhästyin, vaan vartijoiden ja kuninkaan. Pääsin juuri äsken hänen käsistään. Puuttuu aina vain hiuskarvan verran, etten joudu hirteen. Se on minun kohtaloni.

— Kaikki sinulta puuttuu, sanoi toinen. Mutta nyt on kiire. Tiedätkö tunnussanan?

— Ajatelkaa, mestari, että minä näin kuninkaan. Tulen hänen luotaan. Hänellä on parkumiset polvihousut. Se vasta seikkailu oli.

— Senkin suunpieksijä! mitä sinun seikkailusi minua liikuttaa? Tiedätkö kulkurien tunnussanan?

— Tiedän. Olkaa huoleti. *Puukko tupessa.*

— Hyvä. Ilman sitä emme pääsisi kirkon luokse. Kulkurit ovat sulkeneet kadut. Onneksi näyttävät he kohdanneen vastarintaa. Ehdimme ehkä vielä ajoissa.

— Kyllä, mestari. Mutta miten päästään kirkon sisälle?

— Minulla on tornin avain.

— Ja miten päästään sieltä pois?

— Luostarin takana on pieni portti, joka johtaa Rantamaalle ja joelle. Minulla on sen avain ja olen varannut tänä aamuna sinne veneen.

— Olinpa totisesti vähällä joutua hirteen! toisti Gringoire.

— No nopeasti! lähdetään! sanoi toinen. Molemmat lähtivät kiireisin askelin Citetä kohden.

VII. Châteaupers apuun!

Lukija ehkä muistaa sen uhkaavan aseman, johon jätimme Quasimodon. Nähdessään kimppuunsa hyökkättävän joka taholta tuo urhea kuuro oli menettänyt kaiken toivonsa mustalaistytön pelastamisesta, mutta ei suinkaan rohkeuttaan, sillä hän ei välittänyt vähääkään siitä, miten hänen kävisi. Hän juoksi epätoivoisena sinne tänne patsaspengermällä. Kulkurit olivat valloittamaisillaan Notre-Damen väkiryynnäköllä. Silloin kuului yhtäkkiä läheisiltä kaduilta laukkaavien hevosten kavioiden kapsetta, ja pitkän tulisoihiturivin valossa nähtiin tiheän ratsuväkiryynnäköllä syöksähtävän myrskynä torille peitset ojossa ja ohjakset valtoimina ja kajauttaen valtavan sotahuudon: — Ranska! Ranska! Maahan moukat! Châteaupers apuun! Kaupunginvouti!

Kauhistuneet kulkurit kääntyivät ympäri.

Quasimodo, joka ei kuullut mitään, näki paljastetut miekat, soihdut, keihäänkärjet, koko tuon ratsuväkijoukon, jonka etunenässä hän tunsi kapteeni Febuksen, hän näki kulkurien hämmin, toisten kauhistuksen, rohkeimpain levottomuuden, ja tämä odottamaton apu täytti hänet sellaisella voimalla, että hän syöksyi takaisin ensimmäiset hyökkääjät, jotka jo kapusivat kaiteen yli.

Kuninkaan joukot olivat tosiaan tulleet apuun.

Kulkurit pitivät urheasti puoliaan. He taistelivat epätoivon vimalla. Kun heidän kylkeensä oli hyökätty Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadulta ja selkäänsä Parvis-kadulta ja heidät oli työnnetty heidän yhä ahdistamaansa ja Quasimodon puolustamaa Notre-Damea vastaan, olivat he, samalla piirittävinä ja piiritettyinä, samassa omituisessa

asemassa, kuin puolitoista vuosisataa myöhemmin kuuluisassa Torinon piirityksessä vuonna 1640 kreivi Henri d'Harcourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus* [Torinon piirittäjä ja samalla piiritetty], kuten hänen hautakirjoituksessaan sanotaan, oli Savoijin prinssin Thomas'n ja markiisi de Leganez'n välissä, joista hän piiritti edellistä ja joista jälkimmäinen piiritti häntä.

Syntyi kauhea käsikähmä. Koiranhammas himoitsi sudenlihaa, kuten sanoo P. Mathieu. Kuninkaalliset ratsumiehet, joiden joukossa Febus de Châteaupers urheasti taisteli, eivät säälineet ketään, ja miekan sivallukset kaatoivat mitä pistoilta säästy. Huonosti aseistetut kulkurit kuohuivat raivoa ja purivat. Miehet, naiset ja lapset heittäytyivät hevosten kimppuun ja tarrautuivat niiden lautasiin ja rintoihin kiinni kynsillään ja hampaillaan kuin kissat. Toiset löivät ratsumiehiä kasvoihin soihduilla. Toiset pistivät rautakoukkuja heidän kaulaansa ja vetivät heidät satulasta. Ne, jotka putosivat, raadeltiin.

Erikoista huomiota herätti muuan kulkuri, joka suurella, välkkyvällä viikatteella pitkän aikaa niitti poikki hevosten jalkoja. Hän oli hirvittävä. Hän lauloi nenä-äänellä ja heilutti lakkaamatta viikatettaan oikealle ja vasemmalle. Joka iskulla viilsi hän ympärilleen suuren kaaren katkaistuja jalkoja. Keskellä tiheintä ratsumiesjoukkoa hän kulki siten eteenpäin rauhallisen hitaasti, pää samaan tahtiin nousten ja laskien, ja säännöllisesti henkäisten kuin niittomies viljapellolla. Hän oli Clopin Trouillefou. Hänet kaatoi väkipyssynluoti.

Ikkunat torin varrella olivat uudelleen avautuneet. Kun naapuriston asukkaat olivat kuulleet kuninkaan väen sotahuudot, olivat hekin sekaantuneet leikkiin, ja kaikista kerroksista satoi luoteja kulkurien ylle. Torin yllä leijaili paksuja savupilviä, joihin laukausten tulijuovat piirtelivät viirujaan. Savun lävitse erotti epäselvästi Notre-Damen julkisivun ja rapistuneen Hôtel-Dieun. Sen kattoluukuista, joita oli tiheässä kuin suomuksia, katseli joku kalpea potilas.

Vihdoin kulkurien vastarinta murtui. Uupumus, kunnollisten aseitten puute, äkillisen hyökkäyksen synnyttämä hämminki, luotisade ikkunoista, kuninkaan väen urhea rynnäkkö, kaikki se yhdessä lannisti heidät. He tunkeutuivat hyökkääjien välitse ja pakenivat joka taholle jättäen torille kasoittain kaatuneita.

Kun Quasimodo, joka koko ajan oli taistellut, näki tämän häviön ja paon, hän lankesi polvilleen ja ojensi kätensä taivasta kohden. Sitten hän riensi ilonhuumeessa nopeasti kuin lintu tuohon kammioon, jota hän niin urheasti oli puolustanut. Hänellä oli vain yksi ainoa ajatus: langeta polvilleen sen eteen, jonka hengen hän toisen kerran oli pelastanut.

Kun hän saapui kammioon, se oli tyhjä.

YHDESTOISTA KIRJA

I. Pieni kenkä

Esmeralda nukkui kulkurien aloittaessa hyökkäyksensä kirkkoa vastaan.

Pian kuitenkin yhä yltyvä mellakka kirkon ympärillä ja ennen häntä heränneen vuohen levoton määkinä herättivät hänet. Hän nousi, kuulosteli, katseli ja sitten tulenloimun ja melun säikäyttämänä riensi ulos katsomaan. Näky torilla, hyörinä siellä, tuon yöllisen rynnäkönnä hällinä, tuo hirvittävä, hämärässä häälyvä joukko, joka hyppeli kuin sammakkolauma, tuon joukon käheä kurnutus, nuo punertavat soihdut, jotka lepattivat sinne tänne pimeässä kuin usvaisella suolla liikkuvat virvatulet, koko tuo näytelmä näytti hänestä salaperäiseltä taistelulta hornan henkien ja kirkon kivihirviöiden välillä. Häneen oli lapsuudesta saakka juurtunut mustalaisheimon taikausko, ja hänen ensimmäinen ajatuksensa oli, että hän oli yllättänyt yön omituiset olennot keskellä heidän noidanpeliään. Silloin hän juoksi kauhistuneena takaisin kammioonsa ja kyyristyi kehnolle vuoteelleen rukoillen lievempää painajaista.

Vähitellen ensi säikähdysten usvat kuitenkin haihtuivat; yhä yltyvästä rahakasta ja monista muista todellisuuden merkeistä hän huomasi, että häntä piirittivät inhimilliset olennot eikä peikot. Silloin hänen kauhunsa sai toisen suunnan lainkaan vähentymättä. Hän oli ajatellut kansanmetelin mahdollisuutta hänen raastamiseksi turvapaikasta. Ajatus uudesta hengenvaarasta, Febus, jonka hän aina näki tulevaisuudentoiveissaan, syvä voimattomuutensa tunto, paon mahdottomuus, turvattomuus, hänen hylätty, eristetty asemansa, nämä ja tuhannet muut ajatukset olivat masentaneet hänet. Hän vaipui polvilleen painaen päänsä vuoteeseen, kädet ristissä pään yllä, tuskasta turtuneena ja vapisten, ja vaikka hän olikin mustalainen, uskonnoton ja pakana, hän oli alkanut nyhkyttää rukoilla kristittyjen hyvältä Jumalalta ja suojelijaltaan, Pyhältä Neitsyeltä armoa. Sillä vaikei uskokaan mihinkään, on kuitenkin aina hetkiä elämässä, jolloin tunnustaa lähinnä olevan kirkon uskoa.

Hän oli siten pitkän aikaa polvillaan, oikeastaan enemmän vapisten kuin rukoillen, jäykistyen kauhusta tämän raivoisan joukon yhä lähenevästä ryntäyksestä, käsittämättä lainkaan tuota hillitöntä kiihkoa, tietämättä mitään siitä, mitä oli tekeillä, mitä puuhattiin, mitä tahdottiin, aavistaen vain kauheata loppua.

Kesken tätä ahdistusta hän kuulee askeleita lähellään. Hän käännähtää. Kaksi miestä, joista toisella oli lyhty, oli astunut hänen kammioonsa. Hän päästi heikon huudon.

— Älkää lainkaan pelätkö, sanoi ääni, joka ei ollut hänelle outo, minä tässä olen.

— Kuka? kysyi hän.

— Pierre Gringoire.

Tämä nimi sai hänet rauhoittumaan. Hän katsahti ylös ja tunsi todella runoilijan. Mutta hänen seurassaan oli toinen kiireestä kantapäähän mustapukuinen olento, jonka äänettömyys häntä oudostutti.

— Niin, jatkoi Gringoire moittivalla äänellä, Djali tunsi minut ennen kuin te!

Pieni vuohi ei todellakaan ollut odottanut, että Gringoire sanoisi nimensä. Tuskin hän oli astunut sisälle, kun se jo iloissaan oli työntäytynyt hänen polviaan vasten ja kehnäsi hyväillen kylkiään, niin että Gringoiren housut olivat täynnä valkoisia karvoja, sillä siltä lähti parhaillaan karva. Gringoirekin hyväili sitä.

— Kuka teidän kanssanne on? sanoi mustalaistyttö hiljaa.

— Olkaa huoleti, vastasi Gringoire. — Hän on ystäviäni. Filosofi asetti lyhtynsä lattialle, istuutui permantopaasille ja huudahti innostuneena ottaen Djalin käsivarsilleen:

— Oh! mikä soma elukka, ei tosin suuruudella pilattu, mutta sitä siistimpi ja älykäs, sukkela ja oppinut kuin kieliopintekijä! Katsotaanpa, Djaliseni, oletko unohtanut hauskat temppusi? Miten tekee mestari Jacques Charmolue?...

Mustapukuinen mies ei antanut hänen lopettaa. Hän lähestyi Gringoirea ja tönäisi häntä ankarasti olkapäähän. Gringoire nousi.

— Sehän oli totta, sanoi hän, unohdin, että meillä on kiire. — Mutta ei sittenkään ole kohtuullista, hyvä mestari, muistuttaa ihmisiä tuolla tavalla. — Rakas, kaunis lapseni, teidän henkenne ja myös Djalin on vaarassa. Teidät aiotaan ottaa täältä pois. Me olemme ystäviäanne ja tulemme pelastamaan teitä. Seuratkaa meitä.

— Onko se totta? huudahti tyttö kauhistuneena.

— On, aivan totta. Tulkaa pian!

— Mielelläni, sopersi tyttö. Mutta miksi ei ystävänne puhu?

— Niin, sanoi Gringoire, se johtuu siitä, että hänen isänsä ja äitinsä olivat eriskummallisia ihmisiä ja kasvattivat hänestä vaiteliaan.

Tytön oli tyydyttävä tähän selitykseen. Gringoire tarttui hänen käteensä, hänen toverinsa otti lyhdyn ja astui edellä. Pelko lamautti tytön kokonaan. Hän antoi

kuljettaa itseään. Vuohi seurasi heitä hypellen ja niin iloissaan Gringoiren tapaamisesta, että yhtenäen puski sarvillan häntä sääriin saaden hänet horjahtelemaan.

— Sellaista on elämä, sanoi filosofi joka kerta, kun oli kaatumaisillaan, parhaat ystävämme aiheuttavat meille usein lankeemuksia.

He laskeutuivat nopeasti torninportaita alas, kulkivat kirkon lävitse, jonka pimeys ja tyhjyys muodosti hirvittävän vastakohdan melun kaiulle sen holveissa, ja astuivat Punaisen oven kautta luostarin pihalle. Luostari oli autio, kaniikit olivat paenneet piispantaloon yhdessä rukoilemaan; piha oli tyhjä, joitakuita säikähtäneitä palvelijoita vain piileskeli pimeissä nurkissa. He suuntasivat askeleensa portille, joka johti Rantamaalle. Mustapukuinen avasi sen avaimella, joka hänellä oli. Lukijamme tietävät, että Rantamaa oli Notre-Damen kapitulille kuuluva maakaistale, joka oli erotettu Citéstä muureilla ja joka käsitti saaren itäisen kolkan kirkon takana. He havaitsivat tämän alueen aivan autioksi. Sinne kuului kulkurien hyökkäyksen rähäkkä jo melko vaimentuneena. Saattoi selvästi kuulla, miten Rantamaan äärimmäiseen kärkeen istutetun ainoan puun lehvät humisivat ilmapirran vaikutuksesta, joka syntyi joen juoksusta. He olivat kuitenkin yhä vaaravyöhykkeessä. Lähimmät rakennukset olivat kirkko ja piispantalo. Piispantalossa näkyi vallitsevan suuri hämminki. Sen tumma möhkäle oli täynnä valopiirtoja, jotka liikkuvat ikkunasta toiseen, aivan kuin poltetun paperipinkan tummuneessa tuhkarakennuksessa hehkuvat tulikipinät, jotka piirtelevät mitä omituisimpia juovia. Ja sen vieressä kohosivat Notre-Damen valtavat tornit, jotka näin takaapäin nähtyinä pitkän kirkonlaivan yhteydessä, jonka yllä ne ylenivät, ja piirtyen mustina varjokuvina punertavaa, valtavaa tulenhohdetta vasten, joka täytti torin, muistuttivat kahta suunnatonta kyklooppinuotion keittojalustaa.

Kaikki muu, mitä Pariisista näkyi, häämötti silmään omituisessa valohämyssä. Se muistutti Rembrandtin taulujen taustoja.

Lyhtyä kantava mies kulki suoraan Rantamaan kärkeen. Siellä oli aivan veden rajassa laudoilla yhteen naulatun, madonsyömän paalurivin jäännökset, joihin vaivainen viiniköynnös oli ulottanut muutamia laihoja haaroja, jotka törröttivät kuin avatun käden sormet. Tämän oksaristikon takana oli pieni vene kätkössä. Mustapukuinen viittasi Gringoirea ja hänen seuralaistaan astumaan siihen. Vuohi seurasi heitä. Mies astui siihen viimeisenä. Sitten hän irroitti köyden, työnsi veneen rannasta pitkällä keksillä, istuutui kokkatuhdolle, tarttui airoihin ja alkoi voimainsa takaa soutaa vastavirtaan. Seine on tältä kohtaa varsin vuolas, ja hänellä oli täysi työ saada vene etääntymään saaren kärjestä.

Kun Gringoire oli päässyt veneeseen, hänen ensi huolenaan oli ottaa vuohi polvilleen. Hän istuutui perään, ja tyttö, jossa tuntematon herätti selittämätöntä pelkoa, istuutui runoilijan viereen ja painautui häntä vasten.

Tuntiessaan veneen olevan liikkeellä filosofimme paukautti käsiään ja suuteli Djalia sarvien väliin.

— No niin, sanoi hän, — nyt olemme turvassa kaikki neljä. Ja hän lisäsi mietiskelevän näköisenä: — Toisinaan saa kiittää onnea, toisinaan viekkautta suurten yritysten onnistumisesta.

Vene lähestyi hitaasti oikeata rantaa. Tyttö tarkasteli salaisella kauhulla tuntematonta. Tämä oli tarkasti peittänyt salalyhtynsä valon. Hän näytti yön pimeydessä siinä veneen kokossa istuessaan kummitukselta. Hänen yhä pään yli vedetty huppunsa oli kuin naamio, ja joka kerta kun hän soutaessaan ojensi käsivartensa, joista kaavun väljät hihat riippuivat, olisi luullut näkevänsä yölepakon kaksi suurta siipeä. Hän ei muuten ollut sanonut vielä sanaakaan, ei päästänyt henkäystäkään. Veneessä ei kuulunut muuta ääntä kuin airojen liike edestakaisin ja veden solina veneen laitoja vasten.

— Kunniani kautta! huudahti äkkiä Gringoire, emmekö olekin yhtä hilpeätä ja iloista väkeä kuin tarhapöllöt! Me olemme mykkiä kuin pythagoralaiset tai kalat! Herra paratkoon! ystäväni, tahtoisinpa kernaasti, että joku sanoisi minulle jotakin. — Ihmisääni on soitantoa ihmiskorvalle. Minä en kylläkään tätä sano, vaan Didymus Aleksandrialainen, ja se on kuuluisa lause. — Didymus Aleksandrialainen ei todellakaan ole mikään huono filosofi — Sana vain, kaunis lapseni! pyydän teitä hartaasti, sanokaa minulle sanakin vain! — Kesken kaiken, te suipensitte ennen vain hiukan hullunkurisesti suutanne; vieläkö teette niin? Tiedättekö, rakkaani, että parlamentilla on täysi tuomiovalta turvapaikkoihin nähden, ja että te olitte suuressa vaarassa kammiossanne Notre-Damessa? Voi! pieni trochilus-lintu rakentaa pesänsä krokodiilin kitaan. — Mestari, kuu tulee näkyviin. — Kunhan ei meitä vain huomattaisi. — Me teemme kiitettävän työn pelastaessamme neidin, ja kuitenkin meidät hirtettäisiin kuninkaan nimessä, jos meidät saataisiin kiinni. Inhimillisiin tekoihin voidaan suhtautua aivan vastakkaisilla tavoilla. Mitä toisessa ylistetään, sitä toisessa häväistään. Joka ihailee Caesaria, moittii Catilinaa. Eikö niin, mestarini? Mitä sanotte tästä filosofiasta? Minä olen filosofi vaistomaisesti, luonnostani, kuten mehiläiset geometrikkoja. Mitä ihmettä! eihän kukaan vastaa minulle. Olettepa te huonolla tuulella kumpainenkin! Minun täytyy puhua itsekseni. Sitä nimitetään tragediassa yksinpuheluksi. — Herra paratkoon! — Sanonpa teille ensin, että olen aivan äsken nähnyt kuningas Ludvig XI:n, ja että olen häneltä lainannut tämän kirouksen. — Herra

paratkoon siis! Kauheata ulvontaa ne pitävät yhä tuolla Citéssä. — Viheliäinen ilkeä vanha kuningas. Hän on aivan turkiksiin uponnut. Hän on yhä minulle velkaa häärunoelmastani, ja vähältä piti, ettei hän hirtittänyt minua tänä iltana, mikä olisi minulle ollut sangen ikävä juttu. — Hän on saita ansiokkaita miehiä kohtaan. Hänen pitäisi lukea Salvianus Kölniläisen neljä kirjaa *Adversus avaritiam* [Saituutta vastaan]. Todellakin! tämä kuningas kohtelee perin kovakouraisesti kirjallista väkeä ja tekee raakalaismaisia julmuuksia. Hän on rahaa imevä sieni kansan harteilla. Hänen säästäväisyytensä on kuin pernan, joka lihoo kaikkien muiden ruumiinosien kustannuksella. Valitukset huonoista ajoista muuttuvatkin napinaksi kuningasta vastaan. Tämän lempeän ja jumalisen hallitsijan aikana natisevat puunhaarakkeet hirtetyistä, mestauspölkkyt mätänevät verestä, ja vankilat halkeavat kuin liian täyteen ahdetut mahat. Tällä kuninkaalla on käsi, joka ottaa, ja toinen, joka hirttää. Hän on rouva Suolaveron ja herra Hirsipuun prokuraattori. Ylhäisiltä riistetään heidän arvonsa ja alhaisten niskaan säilytetään alituisen uusien taakkoja. Hän on aivan kohtuuton ruhtinas. En pidä lainkaan tästä hallitsijasta. Entä te mestarini?

Mustapukuinen antoi kielevän runoilijan lörpötellä. Hän kamppaili yhä vuolasta virtaa vastaan, joka erottaa Citén kokan Notre-Damen eli, kuten sitä nykyään nimitetään, Saint-Louis'n saaren peräkeulasta.

— Kesken kaiken, mestari, jatkoi Gringoire äkkiä. Näkikö teidän korkea-arvoisuutenne meidän saapuessamme tuomiokirkon edustalle noiden raivoisien kulkurien keskitse tuota pientä paholaisraukkaa, jonka pääkuoren kuuro kellonsoittajanne murskasi kuningaspylvästäön aitausta vasten? Olen likinäköinen, enkä voinut tuntea häntä. Tiedättekö, kuka hän mahtoi olla?

Tuntematon ei vastannut sanaakaan. Mutta hän lakkasi äkkiä soutamasta, hänen kätensä vaipuivat alas kuin katkenneina, hänen päänsä painui rinnalle, ja Esmeralda kuuli hänen huokaavan kouristuksenomaisesti. Tyttö puolestaan vavahti. Hän oli ennenkin kuullut noita huokauksia. Omiin valtoihinsa päässyt vene kulki hetkisen virran mukana. Mutta mustapukuinen suoristautui vihdoin ja tarttui uudelleen airoihin. Hän souti Notre-Damen saaren kärjen ympäri ja suuntasi veneen Port-au-Foinin laituria kohden.

— Kas! sanoi Gringoire, — tuolla on Barbeaun palatsi. — Kuulkaahan, mestari, katsokaa tuota mustaa kattorykelmää, jossa on niin kummalliset harjat, tuolla tuon riippuvan, venyvän, laikullisen ja tahraisen pilviryhmän alla, jonka riekaleihin kuunpaiste valuu kuin munankeltuainen särkyneestä kuoresta. — Se on kaunis talo. Siinä on kappeli, jossa on pieni hienoilla veistoksilla runsaasti koristettu kattoholvi. Siihen kuuluu myös miellyttävä puutarha, jossa on kalalammikko, lintutarha, kaikula,

pallohuone, sokkelomaja, villipetojen häkki ja tuuheita lehtokäytäviä, jotka ovat sangen sopivia rakasteluun. Siinä on myös muuan puuriiviö, jota nimitetään *irstailijaksi*, koska sitä käyttivät nautintoihinsa muuan kuuluisa prinsessa ja eräs Ranskan konnetaabeli, hieno kaunosielu. — Voi! me filosofiraukat olemme konnetaabelin rinnalla kuin kaali- tai retikkasarka Louvren puutarhan rinnalla. Vaikka vähät siitä! Ylhäisten elämään niin kuin meidänkin sekoittuu onnea ja onnettomuutta. Suru on aina ilon rinnalla, spondee daktyylin rinnalla. — Mestarini, minäpä kerron teille seuraavan Barbeaun palatsin tarinan. Se päättyi traagillisesti. Se tapahtui vuonna 1319, Filip V:n hallitusaikana, joka on pisin Ranskan kuninkaitten historiassa. Kertomuksen opetus on se, että lihan himot ovat pahoja ja turmiollisia, Älkäämme liaksi katselko naapurin vaimoa, miten kärkkäät aistimme lienevätkin hänen kauneudelleen. Huorinteko on sangen irstas ajatus. Aviorikos on tiedonhalua lähimmäisen nautinnosta... — Ohoh! onpa siellä rähäkkä!

Mellakka Notre-Damen edustalla yltyi todellakin. He kuuntelivat. Kuului selvästi voitonhuutoja. Äkkiä nähtiin ainakin sadan soihdun, joiden valo heijastui välkkyvistä kypäreistä, hajaantuvan kautta koko kirkon, alhaalta ylös torneihin, pylvästöihin ja tukipylväitten alle saakka. Nämä soihdut näyttivät etsivän jotakin; ja pian kuulivat pakolaiset huutoja:

— Mustalaistyttö! noita! kuolema mustalaistytölle!

Onneton tyttö peitti kasvot käsillään, ja tuntematon alkoi soutaa kaikin voimin rantaan. Tällä välin mietiskeli filosofimme. Hän piteli vuohta käsivarsillaan ja vetäytyi hiljaa etäämmälle mustalaistytöstä, joka painautui yhä kiinteämmin häneen kuin ainoaan turvaan, mikä hänellä vielä oli.

Gringoire oli todellakin ankarasti ymmällä. Hän ajatteli, että vuohikin *voimassa olevien lakien mukaan hirtetään*, jos se saadaan kiinni, ja että se olisi suuri vahinko, Djali raukka! että kaksi kuolemaantuomittua hänen niskoillaan oli aivan liikaa, ja että hänen seuralaisensa toivoo hartaasti mustalaistyttöä osalleen. Hän kävi ankaraa sisäistä taistelua, jolloin hän, kuten Jupiter Iliadissa, punnitsi vuoroin mustalaistyttöä, vuoroin vuohta; hän katseli vuoroin toista, vuoroin toista kostunein silmin mutisten itseksensä:

— Enhän voi pelastaa teitä molempia.

Töksähdys ilmoitti heille vihdoin, että vene oli törmännyt rantaan. Citéstä kuului yhä hirvittävä meteli. Tuntematon nousi, astui mustalaistytön luo ja aikoi tarttua hänen käsivarteensa auttaakseen hänet maalle. Tyttö työnsi hänet luotaan ja tarrautui Gringoiren käsivarteeseen, tämä puolestaan huolehti yksinomaan vuohesta ja miltei

työnsi hänet luotaan. Silloin hyppäsi tyttö ilman apua veneestä. Hän oli niin hämmentynyt, ettei tiennyt, mitä teki, minne meni. Hän seisoj siten hetkisen typertyneenä tuijottaen virtaan. Kun hän hieman havahtui, hän oli rannalla kahden kesken tuntemattoman kanssa. Gringoire oli käyttänyt tilaisuutta hyväkseen hävitäkseen vuohineen Grenier-sur-l'eau-kadun varrella sijaitsevien talojen välisiin kujiin.

Mustalaistyttö raukkaa pöyristytti, kun hän näki olevansa kahden kesken tämän miehen kanssa. Hän aikoi puhua, huutaa, kutsua Gringoirea, mutta kieli kieltäytyi tottelemasta, eikä hänen huuliltaan päässyt ääntäkään. Äkkiä hän tunsi tuntemattoman käden tarttuvan hänen käteensä. Se oli kylmä ja voimakas käsi. Häntä puistatti, ja hän kävi kalpeammaksi kuin kuun valo, joka häntä valaisi. Mies ei sanonut sanaakaan. Hän alkoi kiireisin askelin kulkea Grève-torille päin pitäen häntä kädestä. Tänä hetkenä tyttö tunsi hämärästi, että kohtalo on vastustamaton voima. Hän tunsi vastustuskykynsä lomaantuneen ja antoi kuljettaa itseään juosten toisen kävellessä. Rantakatu oli tällä kohdalla vastamäkeä. Mutta hänestä tuntui siltä kuin hän laskeutuisi alas luisua rinnettä.

Hän silmäili joka taholle. Ei ainoatakaan kulkijaa missään. Rantakatu oli aivan autio. Hän ei kuullut ääntä eikä liikettä muualta kuin meluisesta ja punertavasta Citéstä, josta vain Seinen haara hänet erotti, ja josta hän kuuli oman nimensä kuolemanhuutojen yhteydessä. Muu Pariisi lepäsi hänen ympärillään suurena pimeänä rykelmänä.

Tällä tavoin tuntematon kuljetti häntä yhä mukanaan yhtä äänetönnä ja yhtä vinhaa vauhtia. Hän ei muistanut ainoatakaan niistä paikoista, jotka he sivuuttivat. Heidän kulkiessaan erään ikkunan ohi hän ponnisti voimansa, teki äkisti vastarintaa ja huusi:

— Apua!

Ikkunan omistaja avasi sen, näyttäytyi siinä paitasillaan lamppu kädessä, katsahti rantakadulle tylsän näköisenä, lausui jonkin sanan, joita tyttö ei kuullut, ja sulki ikkunansa. Niin sammui häneltä viimeinenkin toivonkipinä.

Musta mies ei sanonut sanaakaan, puristi häntä vain lujasti ja alkoi astua nopeammin. Tyttö ei enää tehnyt vastarintaa ja seurasi murtuneena.

Silloin tällöin hän kokosi hieman voimiaan ja sanoi hengästyneellä ja katkonaisella äänellä epätasaista katua juostessaan:

— Kuka te olette? kuka te olette? Tuntematon ei vastannut.

Kuljettuaan siten jonkin aikaa Rantakatua he saapuivat suurelle torille, jota kuu valaisi heikosti. Se oli Grève. Sen keskellä häämötti jonkinlainen musta risti. Se oli hirsipuu. Tyttö tunsu paikan ja huomasi missä oli.

Mies seisahtui, kääntyi häneen päin ja nosti huppunsa.

— Oh! sammalsi tyttö kivettyneenä, tiesinhän, että se taas oli hän!

Se oli pappi. Hän oli vain kuin entisen itsensä varjo. Sellaisen vaikutuksen saa kuutamo aikaan. Tuntui siltä, kuin tässä valaistuksessa kaikki näyttäisi aavemaisella.

— Kuule, sano pappi hänelle, ja hän värisi kuullessaan tämän kamalan äänen, jota hän ei ollut kuullut pitkään aikaan. Hän jatkoi. Hän puhui tuollaisin lyhyin, läähättävin puuskauksin, jotka ilmaisevat tärähdyksillään syvää sisäistä järkytystä. — Kuule. Me olemme täällä. Tahdon puhua sinulle. Tämä on Grève-tori. Se on päätepieste. Kohtalo luovuttaa meidät toisillemme. Minä ratkaisen sinun elämäsi, sinä minun sieluni kohtalon. Tässä on paikka ja yö, joiden tuolla puolella ei näy mitään. Kuule siis minua. Tahdon sanoa sinulle... Mutta ennen kaikkea, älä puhu minulle Febuksestasi. (Näin puhuessaan hän kulki edes takaisin, kuten ainakin henkilö, joka ei voi seisoa paikallaan, ja veti tyttöä mukanaan.) Älä puhu minulle hänestä. Näetkö, jos lausut tuon nimen, en tiedä, mitä teen, mutta jotakin kauheata se on.

Sanottuaan tämän hän jäi seisomaan paikalleen hievahtamatta kuin olisi löytänyt tasapainopisteensä. Mutta hänen sanansa ilmaisivat yhä voimakasta mielenliikutusta. Hänen äänensä kävi yhä hiljaisemmaksi.

— Älä käännä pois kasvojasi noin. Kuule minua. Se on vakava asia. Kuule ensinnäkin mitä on tapahtunut. — Se ei naurata, sen vannon sinulle. — Mitä minä sanoinkaan? sanohan minulle! ah! — On olemassa parlamentin päätös, joka luovuttaa sinut pyövelille. Minä olen riistänyt sinut heidän käsistään. Mutta vainoojasi ovat tuolla. Katso.

Hän osoitti kädellään Citétä kohden. Siellä näyttiin todellakin yhä etsiskelevän. Hälinä läheni. Grèven varrella sijaitsevan poliisipäällikön talon torni oli valaistu ja sieltä kuului melua, ja vastaisella Rantakadulla nähtiin sotilaitten juoksevan soihdut käsissä ja huutaen:

— Mustalaistyttö! missä on mustalaistyttö? Hirteen! hirteen!

— Näet siis, että sinua ajetaan takaa, ja etten valehtele sinulle. Minä rakastan sinua. — Älä avaa suutasi, älä puhu minulle enää mitään, jollei sinulla ole muuta sanottavaa, kuin että vihaat minua. Olen päättänyt olla sitä enää kuulematta. — Olen pelastanut sinut. — Anna minun ensin puhua loppuun. — Voin pelastaa sinut

kokonaan. Olen järjestänyt kaikki. Riippuu vain siitä, tahdotko sinä. Minä voin toteuttaa tahtosi.

Hän keskeytti rajusti:

— Ei, niin ei auta puhua.

Ja hän kulki juosten ja juoksuttaen mukanaan tyttöä, josta hän ei hellittänyt otettaan, suoraan hirsipuun luokse ja sanoi kylmästi osoittaen sitä sormellaan:

— Valitse toinen meistä kahdesta.

Tyttö riistäytyi hänen käsistään ja vaipui hirsipuun juurelle syleillen tuota surmantukea. Sitten hän käänsi kauniin päänsä sivulle pappia kohden ja katsahti häneen olkansa yli. Olisi luullut näkevänsä Neitsyt Marian ristin juurella. Pappi seiso liikukumattomana kuin kuvapatsas, sormi yhä viitaten hirsipuuta kohden.

Vihdoin mustalaistyttö sanoi hänelle:

— Se ei ole minusta niin kauhea kuin te.

Silloin papin käsi vaipui hiljaa alas, ja hän katsoi maahan pohjattoman masennuksen vallassa.

— Jos nämä kivet voisivat puhua, mutisi hän, sanoisivat ne, että tässä on pohjattoman onneton ihminen.

Hän jatkoi. Tyttö, joka yhä pitkiin hiuksiinsa kietoutuneena oli polvillaan hirsipuun ääressä, antoi hänen puhua keskeyttämättä häntä. Hänen äänensä oli nyt valittava ja lempeä, mikä oli tuskallisena vastakohtana hänen kasvojensa karkean tuimalle ilmeelle.

— Minä rakastan teitä. Oh! se on liiankin totta. Eikö sitten näy lainkaan ulkomuodosta tämä tuli, joka polttaa sydäntäni? Ah! neitonen, yöt päivät, niin, yöt päivät: eikö se ansaitse hieman sääliä? Se on rakkautta yöt päivät, sanon sinulle, se on kidutusta. — Oh! minä kärsin liaksi, lapsi raukkani! — Se ansaitsee jo myötätuntoa, totta totisesti. Näethän, että puhun sinulle lempeästi. Toivoisin hartaasti, ettet enää tuntisi kauhua minua kohtaan. — Eihän mies mitään sille voi, että hän rakastaa naista! — Oh! Jumalani! — Mitä! et siis milloinkaan anna minulle anteeksi? Vihaat siis minua yhä! Kaikki on siis lopussa! Katsohan, se juuri tekee minut ilkeäksi ja itselleni inhottavaksi! — Et edes katsahda minuun! Ajattelet ehkä jotakuta muuta sillä aikaa, kun minä tässä seison ja puhun ja vapisen sen iäisyyden edessä, joka uhkaa meitä kumpaakin! — Mutta älä missään tapauksessa puhu upseeristasi! — Mitä! vaikka heittäytyisin polvilleni eteesi, mitä! vaikka suutelisin, en jalkojasi, sitä et sallisi, vaan maata jalkaisi

alla, mitä! vaikka nyhkyttäisin kuin lapsi, vaikka repäisisin rinnastani, en sanoja, vaan sydämeni ja sisimpäni sanoakseni sinulle, että rakastan sinua, olisi kaikki turhaa, kaikki! — Ja kuitenkin ei sielusi ole muuta kuin hellyyttä ja lempeyttä, sinusta säteilee kaunein hyvyys, olet pelkkää suloutta, sääliväisyyttä ja herttaisuutta. Voi! ainoastaan minua kohtaan olet ilkeä! Oh! mikä onneton kohtalo!

Hän peitti kasvot käsiinsä. Tyttö kuuli hänen itkevän. Se oli ensi kerta. Seisoessaan siten nyhkytysten vavahduttelemana hän oli kurjemman ja rukoilevamman näköinen kuin polvillaan. Hän itki jonkin hetken.

— Niin, hän jatkoi ensi puuskan mentyä ohi, en keksi sanoja. Ja kuitenkin olin tarkasti miettinyt, mitä sanoisin sinulle. Nyt vapisuttaa ja puistattaa minua, tunnen voimaini pettävän ratkaisevalla hetkellä, tunnen jonkin korkeimman ottavan meidät valtaansa, ja minä sopertelen. Oh! minä vaivun maahan. Jos et sääli minua, sääli itseäsi. Älä tuomitse meitä kahta kuolemaan. Jospa tietäisit, miten sinua rakastan, mikä sydän sydämeni on! Oh! miten olenkaan hyljännyt kaiken hyveen! miten epätoivoisesti olenkaan luopunut omasta itsestäni! Oppineena tohtorina minä pilkkaan tiedettä, aatelismiehenä minä herjaan nimeäni, pappina minä teen messukirjasta irstailujen pääanalusen ja syljen Jumalaani kasvoihin! ja kaiken tämän sinun vuoksesi, lumoojatar! ollakseni kelmollisempi sinun helvettiisi! etkä sinä huoli tuomitusta! Voi! sanoisinko sinulle kaikki! vielä enemmän, vielä kamalampaa, oh! vielä kamalampaa!...

Näitä viimeisiä sanoja lausuessaan hänen ilmeensä kävi äkkiä sekavaksi. Hän oli hetken vaiti ja jatkoi sitten kuin itsekseen puhellen kovalla äänellä:

— Kain, missä on veljesi?

Hän oli taas hetken vaiti ja jatkoi:

— Mitä olen hänelle tehnyt, Herra? Olen hänet ottanut hoiviini, olen elättänyt häntä, olen rakastanut häntä, olen jumaloinut häntä ja olen surmannut hänet! Niin, Herra, aivan hiljan murskattiin hänen päänsä silmäini edessä sinun talosi kiviseinää vasten, ja minun tähteni, tämän naisen tähden, hänen tähtensä...

Hänen silmänsä tuijottivat villisti. Hänen äänensä sammui vähitellen ja hän toisti vielä useaan kertaan koneellisesti pitkien väliaikojen päästä aivan kuin kello, joka lyö viime läppäyksiään:

— Hänen tähtensä... — Hänen tähtensä...

Sen jälkeen hänen kielensä ei enää saanut esille ainoatakaan kuuluvaa ääntä, mutta hänen huulensa liikkuvat kuitenkin yhä. Yhtäkkiä hän lyyhistyi maahan aivan kuin

jokin joka romahtaa kasaan, ja jäi tähän asentoonsa liikkumattomaksi, pää polviin nojaten.

Kun tyttö veti jalkansa hänen altaan, palautti tämä hipaisu hänet tuntoihinsa. Hän siveli hiljaa kädellään laihoja poskia ja katsoi hetkisen ihmetellen kostuneita sormiaan.

— Mitä! hän mutisi, — olen itkenyt!

Ja kääntyen äkkiä mustalaistytön puoleen kuvaamattoman tuskan vallassa hän virkkoi:

— Ah! olet tunteettomana nähnyt minun itkevän! Tiedätkö, lapsi, että nämä kyyneleet ovat laavaa? On siis totta? Se, jota vihataan, ei voi millään herättää liikutusta. Jos näkisit minun kuolevan, nauraisit. Oh! mutta minä en tahdo nähdä sinun kuolevan! Yksi ainoa sana, yksi ainoa anteeksiannon sana! Älä sano, että rakastat minua, sano ainoastaan, että edes tahtoisit, se riittää, ja minä pelastan sinut. Muuten... Oh! aika rientää. Minä rukoilen sinua kaiken pyhän nimessä, älä odota, kunnes olen kivettynyt jälleen samanlaiseksi kuin tämä hirsipuu, joka myös vaatii sinua itselleen! Ajattele, että minun kädessäni on meidän molempien kohtalot, että olen mieletön, se on kauheata, että voin antaa kaiken romahtaa, ja että meidän allamme, onneton, on pohjaton syvyys, jossa minun lankeemukseni vainoaa sinun lankeemustasi iankaikkisuudesta iankaikkisuuteen! Yksi ystävällinen sana! vain! yksi ainoa sana!

Tyttö avasi suunsa vastatakseen. Pappi lankesi polvilleen hänen eteensä ottaakseen hartaudella vastaan tuon ehkä heltyneen sanan, joka oli tulossa hänen huuliltaan.

Tyttö sanoi:

— Te olette murhaaja!

Pappi riuhtaisi hänet raivoisana käsiinsä ja nauroi kammottavasti.

— No niin! siis murhaaja! hän sanoi, ja minä omistan sinut. Kun et huoli minua orjaksesi, saat minusta herran! Sinä olet minun! Minulla on luola, jonne laahaan sinut! Sinä seuraat minua, sinun täytyy seurata minua, tai minä luovutan sinut pyövelille! Sinun täytyy kuolla, kaunoiseni, tai kuulua minulle! kuulua papille! kuulua luopiolle! kuulua murhaajalle! tästä yöstä lähtien, kuuletko? Tule! iloa! tule! suutele minua, hullu! Hauta tai minun vuoteeni!

Hänen silmänsä paloivat himosta ja raivosta. Hänen himokas suunsa sai tytön kaulan punastumaan. Tyttö rimpui hänen käsissään. Pappi peitti hänet tulisilla suudelmilla.

— Älä pure minua, hirviö! huusi tyttö. Oh! inhottava, saastainen munkki, päästä minut! Minä revin vaivaiset, harmaat haivenet päästäsi ja heitän ne vasten kasvojas!

Pappi punehtui, kalpeni ja päästi sitten irti tytön katsellen häntä synkän näköisenä. Tämä luuli olevansa voitolla ja jatkoi:

— Sanon sinulle, että kuulun Febukselleni, että rakastan Febusta, että Febus on kaunis! Sinä, pappi, sinä olet vanha! sinä olet ruma! Mene pois!

Pappi päästi kauhean huudon, aivan kuin onneton, jota kosketetaan hehkuvalla raudalla.

— Kuole siis! sanoi hän hammasta purren. Tyttö näki hänen kamalan katseensa ja aikoi paeta. Pappi tarttui häneen uudelleen, ravisti häntä, paiskasi hänet maahan ja läksi nopeasti astumaan Roland-tornin kulmaa kohden vetäen häntä perässään maassa kauniista käsistä.

Saavuttuaan perille hän kääntyi tytön puoleen:

— Viimeisen kerran: tahdotko olla minun? Tyttö vastasi päättävästi:

— En.

Silloin hän huusi kovalla äänellä:

— Gudule! Gudule! tässä on mustalaistyttö! kosta.

Tyttö tunsu äkkiä tartuttavan kyynärpäähänsä. Hän katsoi. Siihen oli iskenyt muurinaukosta esiinpistävä luiseva käsi, joka piteli sitä kuin rautakoura.

— Pidä lujasti kiinni! sanoi pappi. Se on paennut mustalaistyttö. Älä päästä häntä irti. Minä menen etsimään vartijoita. Sinä saat nähdä hänet hirsipuussa.

Muurin sisältä vastasi käheä ja verenhimoinen nauru. — Hah! hah! hah! — Mustalaistyttö näki papin loittonevan ja juoksevan Notre-Damen siltaa kohden. Siltä taholta kuului ratsujoukon töminää.

Tyttö oli tuntenut ilkeän erakon. Kauhusta läähättäen hän koetti irroittautua. Hän vääntelehti, hän teki hyppäyksiä kuolemantuskan ja epätoivon vallassa, mutta toinen piteli häntä kiinni tavattomalla voimalla. Nuo luisen laihat sormet, jotka puristivat häntä, syöpyivät hänen lihaansa ja yhtyivät renkaaksi. Tuo käsi oli kuin taottu hänen käsivarteensa. Se oli enemmän kuin kahle, enemmän kuin kaularauta, enemmän kuin rautarengas; aukosta pisti esiin älyn ohjaama, elävä pihti.

Hän vaipui nääntyneenä seinää vasten, ja nyt valtasi hänet kuolemankauhu. Hän ajatteli elämän ihanuutta, nuoruutta, kirkasta taivasta, luonnon näkyjä, rakkautta, Febusta, kaikkea, mikä katosi, ja kaikkea, mikä lähestyi, pappia, joka hänet antoi ilmi, pyöveliä, joka oli tulossa, hirsipuuta, joka oli torilla. Silloin hän tunsu kauhistuksen kohoavan hiusten juuriin saakka, ja hän kuuli erakon kammottavan naurun ja hiljaiset sanat:

— Hah! hah! hah! sinut hirtetään!

Puolikuolleena tyttö kääntyi aukkoa kohden ja näki säkkinäisen villit kasvot ristikon lävitse.

— Mitä olen teille tehnyt? sanoi hän miltei hengetönnä. Erakko ei vastannut, vaan alkoi laulavalla äänellä ärsyttävästi ja pilkallisesti mutista:

— Mustalaistyttö! mustalaistyttö! mustalaistyttö!

Onneton Esmeralda antoi päänsä vaipua valtoimien hiustensa peittoon ymmärtäen, ettei hän ollut tekemisissä inhimillisen olennon kanssa.

Äkkiä erakko huudahti aivan kuin mustalaistytön kysymys olisi tarvinnut koko tämän ajan ehtiäkseen hänen tajuntaansa.

— Mitäkö olet tehnyt minulle! — Ah! mitäkö olet tehnyt minulle, mustalaistyttö: No niin! kuule. — Minulla oli lapsi, minulla! näetkö? minulla oli lapsi! lapsi! sanon sinulle! — Pieni, soma tyttö! — Agnekseni, jatkoi hän sekavasti ja suuteli jotakin pimeässä. — Niin, näetkö, mustalaistyttö? minun lapseni on otettu minulta, minun lapseni on varastettu, minun lapseni on syöty. Sen sinä olet tehnyt minulle.

Tyttö vastasi kuin karitsa:

— Ah! en ollut ehkä silloin vielä syntyntykään!

— Oh! olit kyllä! tokaisi erakko, sinä olit jo syntynyt. Sinä olit heidän joukossaan. Hän olisi sinun ikäisesi! Aivan tuollainen! — Olen ollut täällä viisitoista vuotta, kärsinyt viisitoista vuotta, rukoillut viisitoista vuotta, takonut päätäni näihin seiiniin viisitoista vuotta. — Sanon sinulle, että mustalaiset varastivat hänet minulta, kuuletko? ja että he kurjat söivät hänet suuhunsa. — Onko sinulla sydäntä? kuvittele, mitä on leikkivä, imevä, nukkuva lapsi. Se on niin viaton! — No niin! hänet, hänet on minulta otettu, on minulta tapettu! Hyvä Jumala sen kyllä tietää! — Tänäpä on minun vuoroni, minä syön nyt mustalaistytön. — Oh! miten purisinkaan sinua, jollei ristikko estäisi minua. Pääni on liian suuri! — Pikku raukka! hänen nukkuessaan! Ja jos herättivätkin hänet häntä

ottaessaan, mitä hyödytti hänen huutonsa, minä kun olin poissa! — Ah! te mustalaisäidit, te kurjat söitte minun lapseni! Tulkaa katsomaan omaanne.

Ja hän alkoi nauraa ja kiristellä hampaitaan, nämä molemmat tunteenpurkaukset muistuttivat suuresti toisiaan noissa raivoisissa kasvoissa. Päivä alkoi sarastaa. Tuhkanharmaa kajastus valaisi hämärästi näyttämöä, ja hirsipuu näkyi yhä selvemmin torilla. Toiselta suunnalta, Notre-Damen sillalta päin, luuli tuomittu kuulevansa ratsujoukon töminän yhä lähestyvän.

— Rouva! huusi hän ristien kätensä ja langeten polvilleen hiukset hajalla ja suunniltaan kauhusta, rouva! säälikää! He tulevat. En ole tehnyt teille mitään. Tahdotteko nähdä minun kuolevan tuolla kauhealla tavalla silmäinne edessä? Te säälisitte minua, olen siitä varma! Se on liian kamalaa. Antakaa minun pelastua. Päästäkää minut! Armoa! En tahdo kuolla näin!

— Anna minulle lapseni! sanoi erakko.

— Armoa! armoa!

— Anna minulle lapseni!

— Päästäkää minut, taivaan nimessä!

— Anna minulle lapseni!

Tyttö vaipui uudelleen kokoon menehtyneenä ja murtuneena, ja hänen silmänsä saivat jo kuolleen lasimaisen katseen.

— Voi! sopersi hän, te etsitte lastanne. Minä etsin vanhempiani.

— Anna minulle pikku Agnekseni! jatkoi Gudule. — Etkö tiedä, missä hän on? Kuole sitten! — Sanonpa sinulle. Olin ilotyttö, minulla oli lapsi, minun lapseni varastettiin. — Sen tekivät mustalaisnaiset. Näet siis, että sinun täytyy kuolla. Kun sinun mustalaisäitisi tulee vaatimaan sinua takaisin, sanon hänelle: Äiti, katso tuota hirsipuuta! — Tai anna minulle lapseni takaisin. — Tiedätkö, missä hän on, minun pikku tyttöni? Odotahan kun näytän sinulle. Tässä on hänen kenkänsä, kaikki, mitä minulla on hänestä jäljellä. Tiedätkö, missä on toinen samanlainen? Jos tiedät, niin sano minulle, ja vaikka se olisi maailman ääressä, niin menen etsimään sitä sinne polvillani.

Ja hän ojensi toisen kätensä aukosta ulos ja näytti mustalaistytölle pientä, koruommeltua kenkää. Oli jo siksi valoisa, että sen muodon ja värit saattoi erottaa.

— Näytä minulle tuota kenkää, sanoi mustalaistyttö vapisten. Jumalani! Jumalani! Ja samalla hän vapaalla kädellään avasi nopeasti pienen, vihreällä lasihelmellä koristetun pussin, joka oli hänen kaulassaan.

— Kas niin! kas niin! murahti Gudule, pengo vain pirullista amulettiasi! Mutta hän vaikenä äkkiä, koko hänen ruumiinsa alkoi vapista, ja hän huusi äänellä, joka purkautui hänen sisimmästään:

— Tyttäreni!

Mustalaistyttö oli vetänyt pussista esiin aivan samanlaisen pienen kengän. Tähän kenkään oli kiinnitetty pergamenttiliuska, johon oli kirjoitettu seuraavat säkeet:

Kun löydät samanlaisen, äitisi kohtaat maisen.

Lyhemmässä ajassa kuin salama leimahtaa oli erakko verrannut kenkiä toisiinsa lukenut kirjoituksen pergamentista ja painanut ristikkoa vasten taivaallista iloa säteilevät kasvonsa huutaen:

— Tyttäreni! tyttäreni!

— Äitini! vastasi mustalaistyttö.

Tätä kohtausta eivät sanat riitä kuvailemaan. Muuri ja ristikko oli äidin ja tyttären välissä.

— Oh! muuri! huusi erakko. Oh! nähdä hänet eikä saa syleillä häntä!
Kättesi! Kättesi!

Tyttö pisti hänelle kätensä ristikon lävitse, erakko heittäytyi tämän käden ylle, painoi sille huulensa ja seiso i tähän suudelmaan vajonneena, ilman että hänessä huomasi muuta elonmerkkiä kuin nyyhkytyksen, joka silloin tällöin vavahdutti hänen ruumistaan. Hänen kyöneleensä valuivat tällä välin tulvimalla, hiljaisuudessa, varjossa, kuin öinen sade. Äiti raukka tyhjensi virtoina tälle jumaloidulle kädelle koko sen mustan ja syvän kyynelkaivon, joka hänessä oli ja johon koko hänen tuskansa oli viisitoista vuotta pisara pisaralta tippunut.

Äkkiä hän nousi, pyyhkäisi pitkät harmaat hiukset otsaltaan ja alkoi sanaakaan sanomatta molemmin käsin tempoa ikkuna-aukkonsa ristikkoa raivoisammin kuin leijona. Ristikko kesti. Silloin hän meni eräästä komeronsa nurkasta noutamaan suuren kiven, jota hän käytti päänalusena, ja paiskasi sen ristikkoa vasten sellaisella voimalla, että yksi rauta katkesi tuhansia kipinöitä singoten. Toinen isku särki kokonaan tuon vanhan rautaristikon, joka sulki aukon. Sitten hän väänsi käsin syrjään

ruostuneet ristikonpätkät. On hetkiä, jolloin naisen kädet saavat yli-inhimillisen voiman.

Kun hän näin oli saanut esteet poistetuksi, eikä siihen mennyt minuuttiakaan, hän tarttui tyttärtään vyötäisistä ja veti hänet komeroonsa.

— Tule! että vedän sinut ylös kuilusta! mutisi hän.

Kun tyttö oli kammiossa, asetti äiti hänet hiljaa lattialle, nosti taas ylös, ja kantaen häntä käsivarsillaan, kuin tämä yhä olisi ollut hänen pikku Agneksensa, hän kulki edes takaisin ahtaassa kopissaan humaltuneena ja mielettömänä ilosta, huutaen ja laulaen, suudellen tyttärtään, puhellen hänelle, nauraen, itkien, kaikkea yhtä ja kiihkeästi.

— Tyttäreni! tyttäreni! sanoi hän. — Olen saanut tyttäreni! hän on tässä. Hyvä Jumala on antanut hänet minulle takaisin. Hoi! tulkaa kaikki! Onko ketään, joka haluaa tulla katsomaan tyttärtäni? Hyvä Jumala, miten hän on kaunis! Hän on antanut minun odottaa viisitoista vuotta, hyvä Jumalani, mutta ainoastaan tehdäkseen hänet kauniiksi. — Mustalaisnaiset eivät siis olekaan syöneet häntä! Kuka niin sanoi? Pikku tyttöni! pikku tyttöni! suutele minua. Nuo hyvät mustalaisnaiset! Rakastan heitä! — Sinä todellakin. Siksi hypähtikin sydämeni joka kerta, kun sinä kuljit ohitse. Ja minä kun luulin sitä vihaksi! Anna minulle anteeksi, Agnekseni, anna minulle anteeksi. Sinä pidät minua hyvin ilkeänä, eikä niin? Rakastan sinua. — Onko sinulla vielä pieni merkki kaulassasi? Annahan kun katson. Hänellä on se yhä. Oh! sinä olet kaunis! Minä olen antanut teille nuo suuret silmät! neitiseni! Suutele minua! Rakastan sinua. Mitä huolin minä siitä, että muilla äideillä on lapsia, minä pilkkaan nyt heitä. Tulkoot nyt tänne. Tässä on minun lapseni. Tässä on hänen kaulansa, hänen silmänsä, hänen hiuksensa, hänen kätensä. Näyttäkääpä minulle jotakin yhtä kaunista! Oh! minä vastaan siitä, että hän saa rakastajia, tämä pikkuinen! Olen itkenyt viisitoista vuotta. Koko minun kauneuteni on kadonnut ja mennyt häneen. Suutele minua!

Hän puheli hänelle paljon muutakin päätöntä, jonka koko kauneus oli äänensävyssä, saattoi hänen pukunsa sellaiseen epäjärjestykseen, että hän punastui, suori kädellään hänen silkinhienoa tukkaansa, suuteli hänen jalkojaan, hänen polviaan, hänen otsaansa, hänen silmiään, hurmaantui kaikesta. Tyttö antoi hänen touhuta, toistaen silloin tällöin hyvin hiljaa ja äärettömän lempeällä äänellä: — Äitini!

— Näetkö, pikku tyttöseni, jatkoi erakko, usein keskeyttäen puheensa suudelmilla, näetkö, minä rakastan sinua suuresti. Me lähdemme yhdessä täältä. Me tulemme ylen onnellisiksi. Olen saanut pienen perinnön Reimsissä, kotiseudullamme. Tunnetko Reimsin? Ah! et, sinä et tunne sitä, sinä olit liian pieni! Jospa tietäisit, miten sievä olit

neljän kuukauden vanhana! Niin pienet jalat, että niitä tultiin uteliaisuudesta katsomaan aina Epernausta asti, joka on kolmen peninkulman päässä! Meillä on maatilkku ja talo. Sinä nukut minun vuoteessani. Hyvä Jumala! hyvä Jumala! kuka olisi sitä uskonut? Minulla on tyttäreni!

— Oi äitini, sanoi tyttö, kun hän vihdoin kykeni liikutukseltaan puhumaan, — mustalaisvaimo puhui totta. Meidän joukossamme oli muuan hyvä mustalaisvaimo, joka kuoli viime vuonna ja aina hoiti minua kuin kasvatusäiti. Hän se satoi tämän pussin kaulaani. Hän sanoi minulle aina: — Lapsi, säilytä tarkasti tämä koriste. Se on aarre. Sen avulla löydät äitisi. Sinä kannat äitiäsi kaulassasi. Hän ennusti oikein, tuo mustalaisnainen!

Erakko painoi tyttärensä uudelleen rintaansa vasten.

— Tule, että saan suudella sinua! sinä sanot sen niin herttaisesti. Kun pääsemme kotiin, lahjoitamme pikku kengät Jeesus-lapselle kirkossa. Se on velvollisuutemme hyvää Pyhää Neitsyttä kohtaan. Hyvä Jumala! miten kaunis ääni sinulla on! Kun puhuit äsken minulle, se oli kuin soitantoa! Ah! Herra Jumalani! Olen löytänyt lapseni! Mutta onko tämä kaikki uskottavaa? Ei siis kuole mistään, koska en kuollut ilosta. Ja sitten hän löi käsiään yhteen ja nauroi ja huusi:

— Miten onnellisina me elämmekään!

Tällä hetkellä kaikui komeroon aseitten kalinaa ja hevosten kavioiden töminää, joka tuntui tulevan Notre-Damen sillalta ja lähenemistään lähenevän pitkin rantaa. Mustalaistyttö heittäytyi tuskan valtaamana erakon syliin.

— Pelasta minut! pelasta minut! äitini! ne tulevat tuolla!

Erakko kalpeni.

— Oi taivas! mitä sanotkaan? Olin unohtanut! sinua vainotaan! Mitä olet sitten tehnyt?

— En tiedä, vastasi onneton tyttö, mutta minut on tuomittu kuolemaan.

— Kuolemaan! sanoi Gudule horjahtaen kuin ukkosen iskusta.

Kuolemaan! toisti hän hitaasti ja katseli tytärtään kiinteästi.

— Niin, äiti, virkkoi tyttö menehtyen, ne aikovat tappaa minut. Ne tulevat nyt ottamaan minut. Tuo hirsipuu on minua varten! Pelasta minut! pelasta minut! He tulevat! pelasta minut!

Erakko seiso hetken liikkumattomana kuin kivettynyt, sitten hän pudisti päätään epäilevästi ja päästäen sitten äkkiä naurun entisen hirvittävän naurunsa, hän sanoi:

— Hohhoh! ei! sinä puhut minulle unia. Kas niin! kadotin hänet, viiteentoista vuoteen en nähnyt häntä, ja sitten löysin hänet jälleen, enkä saisi pitää häntä kuin hetken! Ja hänet otettaisiin minulta! ja nyt, kun hän on kaunis, kun hän rakastaa minua, nyt tullaan häntä syömään minulta, minun, hänen äitinsä silmäin edessä. Oh! ei! se ei ole mahdollista. Hyvä Jumala ei voi sellaista sallia.

Tällöin tuntui ratsujoukko pysähtyvän, ja jonkun ääni kuului sanovan etäämmällä:

— Tänne päin, herra Tristan! Pappi sanoi, että tapaisimme hänet Rotankololta. — Kavionkapse alkoi uudelleen kuulua.

Erakko ponnahti pystyyn epätoivoisesti huudahtaen.

— Pelastaudu! pelastaudu, lapseni! Nyt muistan. Olet oikeassa. Sinun kuolemasi on kysymyksessä. Kauhistus! kirous!

Pelastaudu!

Hän painoi kasvonsa luukulle, mutta veti ne nopeasti takaisin. — Älä mene, sanoi hän hiljaa lyhyesti ja synkästi, puristaen samalla kouristuksenomaisesti puolikuolleen mustalaistytön kättä. Älä mene! Älä hiisku mitään! Kaikkialla on sotilaita. Et voi lähteä. On liian valoisa.

Hänen silmänsä olivat kuivat ja palavat. Hän oli hetken vaiti. Hän vain asteli pitkin askelin komerossa, repien tukuttain harmaita hiuksiaan ja pureskellen ne rikki.

Yhtäkkiä hän sanoi:

— Ne tulevat. Tahdon puhua heille. Piiloudu tuonne nurkkaan. He eivät näe sinua. Sanon heille, että sinä olet karannut, että päästin sinut irti, totta totisesti!

Hän asetti tytön, sillä hän kantoi häntä yhä, erääseen komeron nurkkaan, jota ei voinut nähdä ulkoapäin. Hän kyyristi hänet niin, etteivät kädet eivätkä jalat lainkaan pistäneet esiin pimennosta, levitti hänen mustan tukkansa valkean puvun peitteeksi, asetti hänen eteensä ruukkunsa ja kivensä, ainoat huonekalut, jotka hänellä oli, kuvitellen, että tämä ruukku ja tämä kivi hänet kätkisi. Ja sen tehtyään laskeutui hän rauhallisempaan polvilleen ja rukoili. Päivä vasta sarasti, ja Rotankolossa oli vielä pimeätä.

Tällä hetkellä kuului papin ääni, tuo helvetillinen ääni, huutavan aivan lähellä komeroa:

— Tänne päin, kapteeni Febus de Châteaupers!

Tämän nimen ja tämän äänen kuullessaan liikahti nurkkaan kyyristynyt tyttö.

— Älä hievahda! sanoi Gudule.

Hän oli tuskin ehtinyt kuiskata tämän, kun komeron edusta jo oli täynnä miehiä, miekkoja ja hevosia. Äiti nousi nopeasti ja meni aukolle täyttääkseen sen. Hän näki suuren joukon aseistettuja jalka- ja hevosmiehiä asettuneen Grève-torille. Heidän päällikkönsä astui alas hevosen selästä ja tuli häntä kohden.

— Eukko, sanoi tämä mies, joka oli julman näköinen, me etsimme erästä noitaa hirttäksemme hänet: meille on sanottu, että hän oli sinun käsissäsi.

Äiti raukka vastasi niin välinpitämättömänä kuin taisi:

— En käsitä, mitä tarkoitatte? Toinen vastasi:

— Herra nähköön! mitä pajatti sitten tuo säikähtänyt arkkidiakoni?
Missä hän on?

— Herra, hän on mennyt matkoihinsa, sanoi muuan sotilas.

— No niin, hupsu eukko, jatkoi päällikkö, älä valehtele minulle.
Sinun vartioitavaksesi on annettu noita. Missä hän on?

Erakko ei halunnut kieltää kaikkea pelosta, että häntä epäiltäisiin, ja vastasi vakavalla ja yrmeällä äänellä:

— Jos tarkoitatte muuatta tytön heilakkaa, joka äsken työnnettiin käsiini, niin sanon teille, että hän puri minua käteen ja minä laskin hänet irti. Siinä se. Jättäkää minut rauhaan.

Päällikkö irvisti pettyneenä.

— Älä valehtele minulle, vanha kummitus, jatkoi hän. Nimeni on Tristan l'Hermite ja olen kuninkaan oikea käsi. Tristan l'Hermite, kuuletko? Ja hän lisäsi katsellen ympärilleen Grève-torille: — Sillä nimellä on joltinenkin kaiku täällä.

— Olittepa vaikka Saatana l'Hermite, vastasi Gudule, jossa syttyi toivo, niin ei minulla olisi teille muuta sanottavaa enkä teitä pelkää.

— Herra nähköön! sanoi Tristan, siinäpä terhakka eukko! Olisiko noitatyttö pelastunut ja minne päin hän pakeni?

Gudule vastasi huolettomalla äänellä:

— Rue du Moutonille päin, luulen.

Tristan kääntyi ja viittasi joukkoaan asettumaan liikkeelle. Erakko hengähti helpotuksesta.

— Korkea herra, sanoi samassa muuan jousimies, kysykäähän tuolta vanhalta velholta, miksi hänen ikkunaristikonsa on noin rikki.

Tämä kysymys täytti ahdistuksella äitiraukan sydämen. Hän ei kuitenkaan kokonaan menettänyt tajuaan.

— Se on aina ollut sellainen, sopersi hän.

— Pah, vastasi jousimies, vielähän se tänään muodosti kauniin mustan ristin, joka teki aivan hartaaksi.

Tristan katsahti kieroön erakkoa.

— Luulenpa, että muori hämmentyi!

Tuo onneton äiti tunsi, että kaikki riippuu hänen terhakkuudestaan, ja kuolema sydämessä alkoi hän nauraa virnottaa. Äidit kykenevät sellaiseen.

— Pah! sanoi hän, tuo mies on humalassa. On jo toista vuotta siitä, kun muuan kivikuorman perä töytäisi aukkoon ja särki ristikon. Ja kyllä minä haukuin ajajan pahanpäiväisesti!

— Se on totta, sanoi muuan toinen jousimies, minä olin silloin läsnä.

Kaikkialla on aina henkilöitä, jotka ovat nähneet kaikki. Tämä jousimiehen odottamaton todistus elvytti jälleen erakkoa, joka kuulustelun aikana ikään kuin asteli veitsen terällä kuilun yllä.

Mutta hän oli tuomittu alituiseen toivon ja pelon vaihteluun.

— Jos rattaat sen ovat tehneet, virkkoi ensimmäinen jousimies, pitäisi ristikon sakarain olla sisälle päin vääntyneet, kun ne nyt ovat ulospäin.

— He! he! sanoi Tristan sotilaalle, sinullapa on oikea Châtelet'n tutkintotuomarin nenä. Mitä te siihen vastaatte, eukko?

— Jumalani! huudahti erakko äärimmäisen hädän vallassa ja hänen ponnistuksistaan huolimatta kyynelten tukahuttamalla äänellä, vannon teille, korkea-arvoisa herra, että rattaat särkivät tämän ristikon. Kuulittehan, että tuo mies on sen nähnyt. Ja mitä se teidän mustalaistyttöönne kuuluu?

— Hm! murahti Tristan.

— Perhana! sanoi sotilas poliisipäällikön kiitoksen kannustamana, sakarain murto on aivan tuore!

Tristan ravisti päätään.

— Miten kauan sanoitte olevan aikaa tuosta rattaitten iskusta?

— Kuukausi tai ehkä pari viikkoa, korkea-arvoisa herra. En muista oikein.

— Hän sanoi ensin yli vuoden, huomautti sotilas.

— Tämä näyttää epäilyttävältä! sanoi poliisipäällikkö.

— Korkea-arvoisa herra, huusi erakko yhä nojallaan aukossa ja peläten, että epäluulot saisivat heidät pistämään päänsä sisälle ja tarkastamaan komeroa, — vannon teille, että rattaat ovat särkeneet ristikon. Vannon sen teille paratiisin pyhien enkelien kautta. Jollei sitä ole rattaat tehneet, tahdon joutua iankaikkisesti kadotukseen ja luopua Jumalasta!

— Sinä vannot ylen innostuneena! sanoi Tristan ja tarkasteli häntä tutkivin katsein.

Tuo naisraukka tunsu vakuutustensa luotettavuuden heikkenemistään heikkenevän. Hän oli sanomaisillaan typeryyksiä ja ymmärsi, ettei ollut sanonut, mitä hänen olisi pitänyt sanoa.

Tällöin saapui muuan toinen sotilas huutaen: — Korkea herra, tuo vanha velho valhettelee. Noita ei ole päässyt pakoon Rue du Moutonia pitkin. Ketju on ollut koko yön poikki kadun, eikä vartija ole nähnyt kenenkään kulkevan ohitse.

Tristan, jonka kasvot yhä synkkenivät, kysyi erakolta:

— Mitä sanot tähän?

Erakko koetti vielä pitää puoliaan seuraavalla väitteellä:

— En tiedä, korkea-arvoisa herra, olenhan voinut erehtyä. Luulen, että hän on mennyt joen yli.

— Siis päinvastaiseen suuntaan, sanoi poliisipäällikkö. Ei ole juuri luultavaa, että hän olisi halunnut takaisin Citéhen, jossa häntä vainottiin. Sinä valehtelet, eukko!

— Ei ole liioin venettä ei tällä eikä toisella puolella jokea, lisäsi ensimmäinen sotilas.

— Hän on voinut uida, vastasi erakko puolustautuen askel askeleelta.

— Osannevatko naiset uida? sanoi sotilas.

— Jumaliste! eukko! sinä valehtelet! sinä valehtelet! toisti Tristan suuttuneena. Haluaisinpa jättää koko noidan ja ottaa sinut. Neljännestunnin kidutus kiskoisi ehkä kurkustasi totuuden. Kas niin! saat seurata meitä.

Erakko iski ahnaasti näihin sanoihin.

— Kuten haluatte, korkea-arvoisa herra. Tehkää niin! Tehkää! Viekää minut kidutukseen. Viekää. Pian, pian! lähtekäämme heti. — Sillä aikaa, ajatteli hän, ehtii tyttäreni pelastautua.

— Hiisi viekoon! sanoi poliisipäällikkö, onpa hänellä kiire kidutuspenkille! En ymmärrä koko hullua.

Muuan vanha, harmaatukkainen poliisimies astui esille ja sanoi päällikölle:

— Hullu todellakin, korkea herra! Jos hän on päästänyt irti mustalaistytön, ei se ole hänen vikansa, sillä hän ei pidä mustalaisista. Viisitoista vuotta olen ollut poliisina ja tänä aikana olen joka ilta kuullut hänen kiroilevan mustalaisnaisia loppumattomiin. Ja tuota pientä tanssijatarta, jolla on vuohi ja jota me kai juuri jahtaamme, hän on sadatellut eniten.

Gudule ponnisti voimiaan ja sanoi:

— Häntä eniten.

Muut poliisimiehet vahvistivat yksimielisesti toverinsa todistuksen. Menetettyään toivon saada erakon suusta mitään esille Tristan l'Hermite käänsi hänelle selkänsä, ja kuvaamattoman tuskan vallassa näki erakko hänen suuntaavan kulkunsa hevosensa luo.

— Lähdetään, sanoi Tristan hammasta purren. — Jatketaan etsiskelyä.

En ummista silmiäni, ennen kuin mustalaistyttö on hirtetty.

Hän epäröi kuitenkin vielä hetken, ennenkuin nousi hevosen selkään. Gudulen sydän oli pakahtua tuskasta, kun hän näki hänen luovan ympäri toria levottoman katseen kuin metsästyskoira, joka vainuaa riistan läheisyyden eikä loittone paikaltaan. Viimein hän ravisti päätään ja hyppäsi satulaan. Gudulen kauheasti kouristunut sydän laajeni ja hän sanoi hiljaa luoden silmäyksen tyttärensä, jota hän ei ollut uskaltanut katsoa, siitä saakka, kun Tristan oli ollut paikkeilla: — Pelastettu!

Tyttö raukka oli koko ajan istua kyyröttänyt nurkassaan henkeä pidättäen, hievahtamatta ja kuolema silmiensä edessä. Häneltä ei ollut mennyt hukkaan ainoakaan kohta Gudulen ja Tristanin välisestä näytöksestä, ja äidin kaiken

ahdistuksen hän oli tuntenut omassa sydämessään. Hän oli kuullut, miten nauha, jossa hän riippui pohjattoman syvyyden yllä, usean kerran oli ratissut, hän oli luullut sen ainakin kaksikymmentä kertaa katkeavan; hän hengähti helpotuksesta ja tunsi jälleen maata jalkainsa alla. Samassa hän kuuli äänen sanovan poliisipäällikölle.

— Hitto vieköön! herra poliisipäällikkö, minun asianani ei sotilaana ole noitien hirttäminen. Roistojoukko on nujerrettu. Jätän loput teidän huoleksenne. Myönnättehän olevan paikallaan, että lähden komppaniani luo, joka on ilman kapteenia.

Tämä oli Febus de Châteaupers'in ääni. On mahdotonta sanoin kuvata sitä vaikutusta, minkä se mustalaistytössä herätti. Hän oli siis siellä, hänen ystävänsä, hänen suojelijansa, hänen tukensa, hänen turvansa, hänen Febuksensa! Hän nousi pystyyn, ja ennenkuin hänen äitinsä oli ehtinyt estää häntä, hän oli hypähtänyt aukolle huutaen:

— Febus! auta minua, Febuksen!

Febus ei ollut enää siellä. Hän oli juuri täyttä laukkaa kääntynyt Rue de la Coutellerien kulman ympäri. Mutta Tristan ei ollut vielä lähtenyt.

Erakko hyökkäsi kiljahtaen tyttärensä kimppuun. Hän riuhtaisi hänet rajusti takaisin nurkkaukseen ja iski kyntensä hänen kurkkuunsa. Tiikeriemokaan ei ole niin tarkka. Mutta se oli myöhäistä. Tristan oli nähnyt hänet.

— He! he! huudahti hän nauraen niin, että hänen kaikki hampaansa näkyivät, jolloin hänen kasvonsa muistuttivat sudenkuonoa, kaksi hiirtä satimessa!

— Sitä minä epäilin, sanoi sotilas. Tristan löi häntä olalle sanoen:

— Sinä olet hyvä kissa! — Nyt käsiksi, lisäsi hän, — missä on Henriët Cousin?

Muuan mies, jolla ei ollut sotilaan pukua eikä ryhtiä, astui esiin heidän joukostaan. Hänellä oli puoliksi harmaa, puoliksi ruskea puku, suora, sileä tukka, nahkaiset hihat ja köysikimppu suuressa kourassa. Tämä mies seurasi aina Tristiania, joka seurasi aina Ludvig XI:tä.

— No toveri, sanoi Tristan l'Hermite, arvelen että noita, jota etsimme, on tuolla. Sinä menet ottamaan hänet sieltä. Onko sinulla portaasi täällä?

— Tuolla on yhdet Maison-aux-Piliers'n vajassa, vastasi mies. Tuossako asia suoritetaan? kysyi hän osoittaen kivistä hirttolaitetta.

— Niin.

— He! he! jatkoi mies nauraen vielä petomaisemmin kuin poliisipäällikkö, sittenhän ei ole matka pitkä.

— Kiiruhda! sanoi Tristan. Saat nauraa sitten.

Siitä lähtien kun Tristan oli huomannut tytön, ja kaikki toivo oli mennyttä, ei erakko ollut sanonut ainoatakaan sanaa. Hän oli heittänyt mustalaistyttö raukan puolikuolleen nurkkaan ja asettunut uudelleen aukkoon kädet nojallaan ikkunanpieltä vasten kuin kaksi kiinnityskynttä. Tässä asennossa nähtiin hänen pelottomana tarkastavan koko sotilasjoukkoa katseella joka jälleen oli muuttunut villiksi ja mielettömäksi. Sinä hetkenä jolloin Henriët Cousin lähestyi koppia, hän oli niin hirvittävän näköinen, että mies peräytyi.

— Herra, sanoi hän kääntyen poliisipäällikön puoleen, kumpi minun on otettava?

— Nuori.

— Sitä parempi. Sillä vanhalla ei näy olevan kaikki oikealla tolallaan.

— Pieni tanssijatar raukka, sanoi vanha poliisimies. Henriët Cousin lähestyi aukkoa. Äidin katse sai hänet painamaan silmänsä alas. Hän sanoi arasti: — Rouva...

Erakko keskeytti hänet hiljaisella ja raivoisalla äänellä:

— Mitä tahdot?

— En teitä, vaan sen toisen, sanoi Henriët.

— Kenen toisen?

— Nuoren.

Erakko ravisti päätään ja huusi:

— Ei täällä ole ketään! Ei täällä ole ketään! Ei täällä ole ketään!

— Onpa! sanoi pyöveli, kyllähän sen tiedätte. Antakaa minun ottaa nuori. Teille en tee mitään pahaa.

Erakko sanoi omituisen ivallisesti nauraen:

— Ah! et tee minulle mitään pahaa!

— Antakaa minulle se toinen, rouva; se on herra poliisipäällikön tahto.

Erakko toisti mielettömän näköisenä:

— Ei täällä ole ketään.

— Sanon, että on! vastasi pyöveli. Kaikki ovat nähneet, että teitä on kaksi.

— Katso! sanoi erakko nauraen pilkallisesti. Pistä pääsi aukkoon.

Pyöveli katseli äidin kynsiä eikä uskaltanut.

— Kiiruhda! huusi Tristan, joka tällä välin oli asettanut väkensä kehään Rotankolon ympärille ja itse istui hevosen selässä hirsipuun luona.

Henriet meni poliisipäällikön luo uudelleen. Hän oli asettanut köysikäärön maahan ja pyöritteli hämillään hattuaan käsissään.

— Herra, mistä sinne sisälle menisi? kysyi hän.

— Ovesta.

— Ei ole ovea. — Ikkunasta.

— Se on liian ahdas.

— Suurena sitä, sanoi Tristan suuttuneena. Eikö sinulla ole työaseita?

Äiti katseli loukostaan henkeä pidättäen. Hän ei enää toivonut mitään, hän ei tiennyt, mitä tahtoi, mutta hän ei tahtonut että hänen tyttärensä otettaisiin häneltä.

Henriet Cousin meni noutamaan työaselaatikkoaan Maisonaux-Piliers'n vajasta. Hän otti sieltä myös kaksoisportaat, jotka hän heti pystytti hirsipuuta vasten. Viisi kuusi poliisimiestä aseistautui piikkikuokilla ja rautakangeilla, ja Tristan tuli heidän mukanaan aukolle.

— Eukko, sanoi poliisipäällikkö ankaralla äänellä, luovuta tyttö meille hyvällä.

Erakko katseli häntä aivan kuin ei ymmärtäisi mitään.

— Perhana! jatkoi Tristan, mitä sinulla on sitä vastaan, että tämä noita hirtetään niinkuin kuningas tahtoo?

Erakko raukka nauroi raivoisaa nauruaan.

— Mitäkö? Hän on minun tyttäreni.

Äänensävy, jolla hän sanoi tämän, sai itse Henrieta Cousinin vavahtamaan.

— Olen siitä pahoillani, vastasi poliisipäällikkö. Mutta se on kuninkaan armollinen tahto.

Erakko nauroi vielä kamalammin ja huusi:

— Mitä sinun kuninkaasi minulle kuuluu? Sanon sinulle, että hän on minun tyttäreni!

— Murtakaa seinä, sanoi Tristan.

Jotta saisi tarpeeksi suuren aukon, tarvitsi vain irrottaa suuri kivi ikkuna-aukon alta. Kun äiti kuuli rautakankien ja piikkikuokkien iskeytyvän hänen varustukseensa, hän päästi hirvittävän huudon ja alkoi sitten tavattoman nopeasti juosta ympäri komeroaan, minkä petoeläinten tavan hän oli oppinut häkissään. Hän ei sanonut enää mitään, mutta hänen silmänsä liekehtivät. Sotilaat tunsivat kauhun jäätävän sydäntään.

Äkkiä erakko purskahti nauruun, otti kivensä ja heitti sen kaksin käsin työssä olevia kohden. Mutta hänen kätensä vapisivat ja kivi sinkosi syrjään osumatta kehenkään ja putosi Tristanin hevosen jalkoihin. Erakko puri hammasta.

Vaikka aurinko ei ollutkaan vielä noussut, oli jo valoisa, ja Maison-aux-Piliers'n vanhoihin, rappeutuneisiin savutorviin heijastui kaunis ruusuhoehde. Oli hetki, jolloin suuren kaupungin aamuvirkuummat avaavat kattojen luukkuikkunat. Joku työläinen, joku hedelmänmyyjä, joka oli matkalla halleihin aaseineen, kulki torin poikki; he pysähtyivät hetkeksi tuon Rotankolon ympärille kertyneen sotilasjoukon luo, katselivat sitä ihmeissään ja jatkoivat matkaansa.

Erakko oli mennyt istumaan tyttärensä eteen peittäen hänet ruumiillaan ja kuunteli tuijottaen lapsiraukkaa, joka liikahtamatta kuiskaili yhtä ainoata sanaa: Febus! Febus! Sitä mukaa kuin murtajain työ näytti edistyvän, äiti vetäytyi koneellisesti yhä pitemmälle ja painoi tyttöä yhä likemmäksi muuria. Äkkiä hän näki kiven liikahtavan (sillä hän seurasi sitä herkeämättä katseellaan) ja hän kuuli Tristanin äänen innostavan miehiä. Silloin hän kavahti sen lainauksen vallasta, jossa hän oli jonkin aikaa ollut, ja huudahti äänellä, joka milloin kaikui repivänä ja terävänä kuin saha, milloin sammalsi ikään kuin kaikki kiroukset olisivat ruuhkautuneet hänen huulilleen purkautuakseen yhtäikaa.

— Ho! ho! ho! Sehän on kauheata! Te olette rosvoja! Aiotteko todellakin ottaa minulta tyttäreni? Sanon teille, että hän on tyttäreni! Oh! te pelkurit! Oh! te pyövelinrengit! te kurjat murhaajan kätyrit! Apuun! apuun! tuli on irti! Mutta aikovatko ne todellakin tuolla lailla ottaa minulta lapseni? Mikä on sitten se, jota he nimittävät Jumalaksi?

Sitten hän kääntyi Tristanin puoleen kuohuen raivosta, silmät villisti tuijottaen, nelinryömin kuin pantteri ja hiukset pystyssä:

— Koetapas vain tulla ottamaan minun tytärtäni! Etkö ymmärrä, että tämä nainen sanoo sinulle, että se on hänen tyttärensä? Tiedätkö, mitä merkitsee omistaa lapsi?

Heh! susi-ilves, etkö ole koskaan öitsinyt naaraasi kanssa? eikö sinulla ole koskaan ollut pentuja? ja jos sinulla on niitä, eikö sinussa liiku mitään, kun ne ulvovat?

— Pudottakaa maahan se kivi, sanoi Tristan, sehän on jo irti. Rautakanget kohottivat kiven irralleen. Se oli, kuten sanottu, äidin viimeinen varustus. Hän heittäytyi sen ylle, koetti pidättää sitä, iski siihen kynsillään, mutta tuo suuri lohkare, jonka kuusi miestä oli pannut liikkeelle, luisui hänen käsistään ja liukui hiljaa rautakankeja myöten maahan.

Kun äiti näki sisäänkäytävän auenneen, hän heittäytyi poikittain sen eteen teljeten aukon ruumiillaan, väännellen käsiään, kolhien päätään paasiin ja huutaen väsymyksestä niin käheällä äänellä, että se tuskin kuului:

— Apuun! tuli on irti! tuli on irti!

— Ottakaa nyt tyttö, sanoi Tristan järkähtämättömänä. Äiti loi sotilaisiin niin kauhistuttavan katseen, että he kernaammin peräytyivät kuin etenivät.

— No eteenpäin, jatkoi poliisipäällikkö. Sinä, Henriet Cousin! Kukaan ei liikahtanut.

— Perhana! Tristan l'Hermite noitui, sotilaat pelkäävät naista!

— Herra, sanoi Henriet, onko tuo mikään nainen?

— Hänellä on leijonanharja! sanoi muuan toinen.

— Eteenpäin! jatkoi poliisipäällikkö, aukko on kyllin suuri. Astukaa kolme rinnan, niinkuin Pontoisen muurinaukolla. Lopettakaa jo tämä, piru vieköön! Ensimmäisen, joka peräytyy, lyön kahtia!

Poliisipäällikön ja äidin kahtaalta ahdistaaessa sotilaat epäröivät hetkisen, mutta lähenivät sitten päättävästi Rotankoloa.

Kun erakko näki tämän, hän nousi äkkiä polvilleen, sipaisi hiukset kasvoiltaan ja antoi sitten laihojen ja naarmuisten käsiensä vaipua reisiään vasten. Silloin alkoi suuria kyyneleitä valua hänen silmistään ja virrata hänen poskillaan olevia vakoja myöten aivan kuin puro uomassa, jonka se itse on uurtanut. Ja samalla hän alkoi puhua, mutta rukoilevalla, lempeällä, nöyrällä ja niin liikuttavalla äänellä, että useampikin vanha poliisimies Tristanin ympärillä pyyhki silmiään, vaikka he olisivat olleet valmiita syömään ihmisenlihaa.

— Hyvät herrat poliisit! sana vain! Minun täytyy sanoa teille jotain. Hän on minun tyttäreni, näettekö, minun rakas pieni tyttöni, jonka olen kadottanut! Kuulkaa. Se on

kokonainen tarina. Katsokaa, minä tunnen sangen hyvin herrat poliisit He olivat aina hyviä minua kohtaan siihen aikaan, kun pienet pojat heittelivät minua kivillä siitä syystä, että vietin huonoa elämää. Nähkääs, te jätätte kyllä minulle lapseni, kun saatte kuulla! Olen ilotyttö raukka! Mustalaiset ovat varastaneet hänet minulta. Mutta minä olen säilyttänyt hänen pikku kenkäänsä viisitoista vuotta. Katsokaa, se on tässä! Hänellä oli näin pieni jalka. Reimsissä! Laululintunen! Folle-Peine-kadun varrella! Te olette ehkä joskus kuulleet hänestä. Se olin minä. Nuoruudessanne, silloin, se oli kaunista aikaa. Vietettiin hauskoja neljännestunteja. Säälittehän minua, eikö niin, hyvät herrat? Mustalaiset varastivat hänet minulta, he ovat piilottaneet häntä minulta viisitoista vuotta. Luulin hänen kuolleen. Ajatelkaa, hyvät ystävät, minä luulin hänen kuolleen. Olen viettänyt viisitoista vuotta täällä, tässä kellarissa, ilman tulta talvisin. Se on kovaa, se. Rakas pikku kenkä raukka! Olen valittanut niin, että hyvä Jumala on kuullut minua. Tänä yönä antoi hän minulle tyttäreni takaisin. Se on hyvän Jumalan ihme. Hän ei ollutkaan kuollut. Te ette ota häntä minulta, olen varma siitä. Jos se olisin minä, en puhuisi mitään, mutta hän, kuusitoistavuotias lapsi! antakaa hänen vielä nähdä aurinkoa! — Mitä hän on teille tehnyt? ei mitään. Enkä minä liioin. Jospa olisitte tienneet, ettei minulla ole muuta kuin hän, että minä olen vanha, että se on Pyhän Neitsyen minulle lähettämä siunaus. Ja tehän olette kaikki niin hyviä! Tehän ette tienneet, että hän oli minun tyttäreni. Nyt sen tiedätte. Oh! miten minä häntä rakastan! Korkea herra poliisipäällikkö, antaisin mieluummin lävistää sydämeni kuin raapaistavan naarmuakaan hänen sormeensa! Te näytätte hyvántahtoiselta herralta! Se, mitä nyt olen sanonut, selittää teille asian, eikö totta? Oh! jos teillä on ollut äiti, korkea-arvoisa herra! antakaa minun pitää lapseni, tehän olette päällikkö! Ajatelkaa, että rukoilen teitä polvillani, niinkuin rukoillaan Ristiinnaulitun kuvaa! En pyydä mitään itselleni, olen Reimsistä, hyvät herrat, minulla on enoni Mahlet Pradonin maatilkkku. En ole mikään kerjäläinen. En tahdo mitään, mutta tahdon pitää lapseni! Oh! tahdon säilyttää lapseni. Hyvä Jumala, joka on meidän herramme, ei ole antanut häntä minulle takaisin suotta! Kuningas! sanotte kuningas! Eihän hänelle tuota suurtakaan huvia se, että minun pikku tyttöni tapetaan! Ja kuningashan on hyvä! Hän on minun tyttäreni! hän on minun tyttäreni! hän ei ole kuninkaan! hän ei ole teidän! Tahdon mennä pois, me tahdomme mennä pois! Annetaanhan kahden naisen, joista toinen on äiti, toinen tytär, rauhassa lähteä! Antakaa meidän mennä! Me olemme Reimsistä. Oh! te olette niin hyviä, herrat poliisit. Minä pidän teistä kaikista. Te ette ota minulta rakasta pienokaistani, sehän on mahdotonta! Eikö niin, se on aivan mahdotonta? Lapseni! lapseni!

Emme koetakaan kuvilla hänen eleitään, hänen äänensävyään, kyöneleitä, joita hän puhuessaan joi, käsiä, joita hän milloin risti, milloin väänteli, hänen liikuttavaa

hymyään, hänen kyyneleistä katsettaan, hänen vaikerointiaan ja huokailuaan, hänen surkeita ja järkyttäviä huutojaan, joita hän sekoitti näihin hillittömiin, mielettömiin ja hajanaisiin sanoihin Kun hän lopetti, Tristan l'Hermite rypisti silmäkulmiaan, mutta peittääkseen vain kyyneltä, joka kihosi hänen tiikerinsilmiinsä. Hän voitti kuitenkin tämän heikkouden ja sanoi jurosti:

— Se on kuninkaan tahto.

Sitten hän kumartui kuiskaamaan Henriet Cousinin korvaan:

— Tehkää pian loppu tästä! — Tuo pelätty poliisipäällikkö tunsi ehkä hänkin rohkeutensa pettävän.

Pyöveli ja poliisit tunkeutuivat komeroon. Äiti ei tehnyt lainkaan vastarintaa, hän vain laahautui tyttärensä luo ja heittäytyi suin päin hänen ylleen. Mustalaistyttö näki sotilaitten lähestyvän. Kuolemankauhu elvytti hänet jälleen.

— Äitini! hän huusi kuvaamattoman hädän vallassa, äitini! he tulevat! puolusta minua.

— Kyllä rakkaani, minä puolustan sinua! vastasi äiti sammuvalla äänellä, ja sulkien hänet lujasti syliinsä hän peitti hänet suudelmilla. Maaten siten maassa toisiaan syleillen olivat äiti ja tytär sääliä herättävä näky.

Henriet Cousin tarttui tyttöä kainaloista. Kun tyttö tunsi hänen käsiensä kosketuksen, hän äännähti. Ooh! ja menetti tajuntansa. Pyöveli, jonka silmistä putoili suuria kyyneleitä hänen ylleen, aikoi nostaa hänet käsivarsilleen. Hän koetti irrottaa häntä äidistä, joka oli niin sanoakseni solminut kätensä tyttärensä vyötäisten ympäri, mutta hän oli niin lujasti takertunut tyttärensä kiinni, että heitä oli mahdoton erottaa. Henriet Cousin veti tytön ulos komerosta ja äidin hänen mukanaan. Äidinkin silmät olivat kiinni.

Aurinko nousi samassa, ja torilla oli jo melko paljon väkeä, joka etäältä katseli, miten jotakin laahattiin pitkin toria hirsipuuta kohti. Poliisipäällikkö Tristanin tapana mestauksissa ei ollut laskea uteliaita lähelle.

Ikkunoissa ei ollut ketään. Ainoastaan kaukana Notre-Damen Grèven puoleisen tornin huipulla näkyi kirkasta aamutaivasta vasten kaksi tummaa olentoa, jotka näyttivät katselevan. Henriet Cousin seisautui taakkoineen kohtalokkaiden portaitten juurelle ja asetti niin liikutettuna, että tuskin saattoi henkeä vetää, nuoran tytön kauniiseen kaulaan. Tuo onneton lapsi tunsi hampuköyden kauhean kosketuksen. Hän avasi silmänsä ja näki hirsipuun laihaan käsivarren ojentuvan yllään. Silloin hän koetti riuhtoa itseään irti ja huusi kovalla ja sydäntäsärkevällä äänellä: — Ei! ei! en tahdo!

Äiti, jonka pää oli takertunut ja peittynyt tyttären vaatteisiin, ei sanonut sanaakaan; nähtiin vain hänen koko ruumiinsa vavahtelevan ja hänen kuultiin yhä kiihkeämmin suutelevan lastaan. Pyöveli käytti tätä tilaisuutta hyväkseen irrottaakseen äkkinäisellä tempaisulla erakon kädet, jotka tämä oli kietonut tuomitun ympärille. Joko väsymyksestä tai toivottomuudesta erakko salli sen tapahtua. Silloin pyöveli nosti tytön olkapäälleen, jossa tuo suloinen olento riippui somasti taittuneena hänen suuren päänsä vieressä. Sitten hän astui portaille.

Samassa maahan vaipunut äiti avasi yhtäkkiä silmänsä. Ääntäkään päästämättä hän nousi pystyyn kauhean näköisenä ja hyökkäsi sitten pyövelin käteen kiinni kuin peto saaliinsa kimppuun ja puri sitä. Tämä tapahtui salaman nopeudella. Pyöveli ulvahti tuskasta. Juostiin hätään. Suurella vaivalla saatiin hänen vertavuotava kätensä irrotetuksi äidin hampaista. Äiti ei päästänyt ääntäkään. Häntä tyrkättiin raa'asti ja hänen päänsä nähtiin kolahtavan kiveystä vasten. Hänet nostettiin pystyyn, mutta hän vaipui takaisin maahan. Hän oli kuollut.

Pyöveli, joka ei ollut hellittänyt tyttöä käsistään, ryhtyi nousemaan portaita ylös.

II. "La creatura hella blanco vestita"

[Kaunis valkopukuinen olento.]

(Dante)

Kun Quasimodo huomasi, että kammio oli tyhjä, ettei mustalaistyttö enää ollut siellä, että hänet oli viety pois sillä aikaa, kun hän puolusti häntä, hän tarttui molemmin käsin päähänsä ja polki jalkaa hämmästyksestä ja tuskasta. Sen jälkeen hän alkoi juosta ympäri kirkkoa etsien mustalaistyttöään, kajauttaen omituisia ulvahduksia joka muurinnurkkauksessa ja siroitellen punaisia hiuksiaan kaikkialle. Juuri tällöin tunkeutuivat voittoiset kuninkaalliset jousimiehet Notre-Dameen etsien hekin mustalaistyttöä. Quasimodo auttoi heitä siinä, aavistamatta lainkaan, kuuro raukka, heidän turmiollisia aikeitaan. Hän luuli kulkureita mustalaistytön vihollisiksi. Hän johti itse Tristan l'Hermiten kaikkiin mahdollisiin piilopaikkoihin, avasi hänelle salaovet ja alttarien ja sakaristojen takaiset komerot. Jos tuo onneton tyttö olisi ollut vielä siellä, olisi Quasimodo luovuttanut hänet. Kun Tristan, joka ei hevillä luopunut tehtävistä, oli turhaan etsintään väsyneenä jättänyt sen, jatkoi Quasimodo yksin etsiskelyjään. Kymmenet kerrat hän tutki kirkon kauttaaltaan, päästä päähän, laidasta laitaan, ylhäältä alas, nousten ja laskeutuen, juosten, kutsuen, huutaen, nuuskien, urkkien, tutkien, pistäen päänsä joka koloon, työntäen soihdun joka holvin alle, epätoivoisena, hulluna. Koiras, joka on kadottanut naaraansa, ei karju niin, eikä ole niin villin näköinen. Kun hän vihdoinkin oli varma, täysin varma siitä, ettei tyttö enää ollut kirkossa,

että hänet oli ryöstetty, hän nousi hitaasti ylös torninportaita, noita portaita, joita hän oli rientänyt niin innoissaan ja voitonriemuisena ylös sinä päivänä, jona hän oli pelastanut tytön. Hän kulki nyt samoja teitä pää painuksissa, äänetönnä, kyneleettömänä, miltei hengähtämättä. Kirkko oli jälleen autio ja yhtä hiljainen kuin ennenkin. Jousimiehet olivat lähteneet sieltä jatkaakseen noidan etsiskelyä Citéssä. Quasimodo yksinään oli jäänyt tuohon suunnattomaan Notre-Dameen, joka vielä hetkistä aikaisemmin oli ollut niin melskeisesti piiritettynä, ja hän oli nyt matkalla kammioon, jossa mustalaistyttö oli nukkunut niin monta viikkoa hänen vartioimanaan. Taipaleella pälkähti hänen päähänsä, että hän ehkä tapaisi hänet siellä. Kun hän kääntyessään sen pylvästen kulmauksen ympäri, joka johtaa pohjoisen sivulaivan katolle, näki tuon pienen kammion pienine ikkunoineen ja pienine ovineen kätöksessä suuren tukikaaren alla kuin linnunpesän oksan alla, hänen rohkeutensa petti, mies raukan, ja hän nojasi pylvääseen, ettei kaatuisi. Hän kuvitteli, että tyttö oli ehkä palannut sinne takaisin, että joku hyvä haltija oli varmaankin tuonut hänet takaisin, että tämä kammio oli niin rauhallinen, turvallinen ja soma, ettei tyttö hennoisi olla palaamatta sinne, eikä hän uskaltanut ottaa enää askeltakaan, ettei särkeisi kuvitelmaansa.

— Niin, hän sanoi itsekseen, hän ehkä nukkuu tai rukoilee. Ei häiritä häntä.

Vihdoin hän kokosi kaiken rohkeutensa, lähestyi varpaillaan kammiota, katsoi sinne ja astui sisään. Tyhjä! kammio oli yhä tyhjä! Tuo onneton kuuro kierteli sitä hitain askelin, kohotti vuodetta ja katsoi sen alle, ikään kuin tyttö olisi voinut olla kätöksessä patjan ja lattian välissä, sitten hän ravisti päätään typeryneen näköisenä. Äkkiä hän murskasi soihtunsa lattiaa vasten ja sanaakaan sanomatta, huokaustakaan päästämättä syöksyi täyttä vauhtia seinää vasten ja vaipui tajuttomana maahan.

Tajuihinsa palattuaan hän heittäytyi vuoteelle, kieritteli itseään siinä, suuteli hullun kiihkon vallassa vielä haaleata paikkaa, missä tyttö oli maannut, ja lepäsi siinä jonkin hetken liikahtamattomana aivan kuin henkiheittona, sitten hän nousi hikeä valuen, läähättäen ja mielettömänä ja alkoi takoa päätään seiiniin hirvittävän säännöllisesti kuin kellojensa kieliä kellonlaitoihin ja sen näköisenä, kuin olisi päättänyt murskata sen. Vihdoin hän vaipui uudelleen menehtyneenä maahan; hän laahautui polvillaan ulos kammiosta ja kyyristyi oven eteen typeryneen näköisenä. Hän istui siinä toista tuntia liikahtamatta tuijottaen autiota kammiota synkempänä ja miettiväisempänä kuin äiti, joka istuu tyhjän kehdon ja täyden ruumisarkun välissä. Hän ei sanonut sanaakaan. Pitkien väliaikojen päästä vavahdutti vain nyyhkytys rajusti hänen ruumistaan, mutta kyneleetön nyyhkytys, kuin kesäiset kalevantulet, jotka eivät jyrähtele.

Mietiskellessään lohduttomissa unelmissaan, kuka mahtoi olla mustalaistytön yllättävä ryöstäjä, hän tuli ajatelleeksi arkkidiakonia. Hän muisti, että dom Claude oli ainoa, jolla oli avain niihin portaisiin, jotka johtivat kammioon, hän muisti nuo öiset yritykset mustalaistytöä vastaan, joista hän, Quasimodo, oli ollut ensimmäisessä avullisena ja joista hän oli toisen ehkäissyt. Hän muisti lukemattomat pikku seikat eikä epäillyt, että arkkidiakoni oli ottanut häneltä mustalaistytön. Niin suuri oli kuitenkin hänen kunnioituksensa pappia kohtaan, niin syvällä olivat kiitollisuuden, kiintymyksen ja rakkauden juuret hänen sydämessään tätä miestä kohtaan, että ne tänäkin hetkenä saattoivat vastustaa mustasukkaisuuden ja epätoivon purkausta.

Hänestä oli ilmeistä, että arkkidiakoni oli tehnyt sen, mutta se verinen, murhaava viha, jota hän olisi tuntenut kaikkia muita kohtaan, muuttui heti tuon kuuroraukan sydämessä kahta katkerammaksi tuskaksi, kun oli kysymyksessä Claude Frollo.

Ajatellessaan siten parhaillaan pappia aamunsarastuksen ensi säteiden valaistessa tukipylväitä, Quasimodo näki Notre-Damen ylimmässä kerroksessa absiidin ympäri kääntyvän uloimman kaiteen mutkassa henkilön, joka lähestyi häntä. Kellonsoittaja tunsu hänet. Arkkidiakoni sieltä tuli. Claude asteli raskain, hitain askelin. Hän ei katsellut eteensä kulkiessaan, hän asteli pohjoista tornia kohden, mutta hänen kasvonsa olivat suuntautuneina sivulle Seinen oikeanpuoleista rantaa kohden, ja hän kurkotti kaulaansa aivan kuin olisi nähnyt jotakin kattojen takaa. Huuhkajalla on usein tuollainen vino asento. Se lentää yhtäälle ja katselee toisaalle. — Pappi kulki tällä tavalla Quasimodon ohitse huomaamatta häntä.

Kuuro, jonka tämä äkillinen ilmestys oli kivettänyt, näki hänen astuvan sisälle pohjoisen tornin portaisiin johtavasta ovesta. Lukija tietää, että tästä tornista näkyy Kaupungintalo. Quasimodo nousi ja seurasi arkkidiakonia.

Quasimodo astui tornin portaille noustakseen ylös tietämättä, minkä vuoksi pappi niitä nousi. Muuten tuo kellonsoittaja raukka ei oikein tiennyt, mitä tekisi, mitä sanoisi, mitä tahtoisi. Raivo ja pelko raatelivat hänen sydäntään. Arkkidiakoni ja mustalaistyttö taistelivat hänen sielustaan.

Saavuttuaan tornin huipulle hän katseli tarkasti, missä pappi oli, ennen kuin astui portaitten varjosta katolle. Pappi oli häneen selin. Kellotornin kattopengermää ympäröi pilarikaide. Pappi, jonka katse oli suunnattuna kaupunkiin päin, nojasi rintaansa Notre-Damen sillan puoleiseen kaiteeseen.

Quasimodo hiipi hiljaa kuin susi hänen taakseen nähdäkseen, mitä hän katseli. Papin huomio oli niin kiintynyt katseluun, ettei hän lainkaan kuullut kuuron askeleita takanaan.

Pariisi, ja varsinkin senaikainen Pariisi tarjosi komean ja ihastuttavan näyn kesäisen päivänkoiton raikkaassa valaistuksessa Notre-Damen tornien huipulta. Oli heinäkuu. Taivas oli kirkas. Siellä täällä oli sammumassa jokin viivästynyt tähti, mutta idässä päin näkyi kirkkaimmalla kohdalla taivasta vielä sangen loistava tähti. Aurinko oli juuri nousemassa. Pariisi alkoi elää. Tuo hyvin valkea ja puhdas valaistus sai kaikki itään päin olevat talonsivut kuvastumaan silmään selvästi ja teräväpiirteisesti. Jättiläismäisten kellotornien varjo ulottui katolta katolle suuren kaupungin toisesta laidasta toiseen saakka. Muutamista kortteleista kuului jo puhelua ja melua. Tuolla löi kello, täältä kuului vasaran kalkutusta, tuolta rattaitten kolinaa katukiviä vasten. Sieltä täältä kohosi tuosta kattolakeudesta jo ikään kuin suunnattoman tulikivilouhoksen halkeamista savupatsaita. Virta, jonka vesi taittuu monien siltojen holvikaaria ja saarien kärkiä vasten, välkkyili hopeauomana. Kaupungin ympäristössä vallien ulkopuolella häipyi näköala suureen, höytyiseen usvakehään, jonka lävitse epäselvästi erotti lakeuden epämääräisen viivan ja kumpujen sirot kohoutumat. Kaikenlaista epäselvää hälinää alkoi kuulua tuosta puolittain heränneestä kaupungista. Itää kohden ajeli tuuli vaaleita, pumpulimaisia pilvenhattaroita, jotka se oli siepannut kukkulain usvavilloista.

Tuomiokirkon edustalla seisoi muutamia naisia maitokannut käsissä osoitellen ihmeissään toisilleen Notre-Damen pääportaalin särjettyjä ovia ja kahta jähmettynyttä lyijypuroa hiekkakivilaattojen raoissa. Yöllisestä mellakasta ei ollutkaan enää muita jälkiä nähtävissä. Rovio, jonka Quasimodo oli sytyttänyt tornien väliin, oli sammunut. Tristan oli jo raivannut torin ja antanut heittää ruumiit Seineen. Ludvig XI:n tapaiset kuninkaat huuhtovat kiireesti katukiveyksen verilöylyn jäljiltä.

Tornin kaiteen ulkopuolella aivan sen kohdan alla, johon pappi oli pysähtynyt, oli tuollainen merkilliseksi kuvioksi veistetty kivinen vesitorvi, jollaisia ulkonee niin runsaasti goottilaisten rakennusten räystäiltä. Vesitorven halkeamassa kasvoi kaksi sievää, kukkivaa leukoijaa, jotka tuulen huojuttelemina ikään kuin elävät olennot nyökkäilivät toisilleen veikeitä tervehdyksiä. Tornin yläpuolelta taivaan korkeudesta kuului lintujen liverrystä.

Mutta pappi ei kuunnellut eikä katsellut mitään sellaisia. Hän oli niitä ihmisiä, jotka eivät näe aamua, lintuja eikä kukkia. Koko tuossa suunnattomassa näköalassa, joka käsitti niin paljon katseltavaa, hänen huomionsa oli kiintynyt yhteen ainoaan pisteeseen.

Quasimodo paloi halusta kysyä häneltä, mitä hän oli tehnyt mustalaistytölle. Mutta arkkidiakoni ei tällä hetkellä näyttänyt lainkaan olevan tässä maailmassa. Hän eli ilmeisesti tuollaista valtavaa elämänhetkeä, jolloin ei huomaisi edes maan

repeämistä. Hän seiso i liikkumattomana ja äänetönnä, katse kiintyneenä tuijottamaan johonkin määrättyyn kohtaan; ja tuossa äänettömyydessä ja liikkumattomuudessa oli jotakin niin pelottavaa, että villiä kellonsoittajaa pöyristytti, eikä hän uskaltanut sitä häiritä. Sen tähden hän tyytyi seuraamaan arkkidiakonin katseen suuntaa, sillä olihan sekin eräänlainen tapa kysyä, ja niin tuon onnettoman kuuron katse osui Grève-torille.

Hän näki, mitä pappi katseli. Vakinaisen hirsipuun ääreeseen oli pystytetty tikkaat. Torilla oli jonkin verran väkeä ja paljon sotilaita. Muuan mies laahasi pitkin toria jotakin valkoista, josta riippui jotakin mustaa. Tämä mies pysähtyi hirsipuun juurelle.

Siellä tapahtui jotakin, jota Quasimodo ei selvästi voinut erottaa. Ei siksi, ettei hänen ainoan silmänsä näkökyky olisi ollut ennallaan, vaan siksi, että sotilasjoukko esti häntä erottamasta kaikkea. Tällä hetkellä muuten aurinko nousi näkyviin, ja taivaanrannan yli tulvahti sellainen valovirta, että näytti siltä, kuin Pariisin kaikki huiput, tornit, savutorvet ja talonpäädyt olisivat yhtäkaa syttyneet tuleen.

Tällä välin mies alkoi nousta tikkaita ylös. Tällöin Quasimodo näki hänet jälleen selvästi. Hän kantoi olkapäällään naista, nuorta valkopukuista tyttöä, ja tytöllä oli köydensilmukka kaulassa. Quasimodo tunsi hänet. Se oli mustalaistyttö.

Mies oli päässyt portaitten yläpäähän. Siellä hän asetti köydensilmukan kuntoon. Tällöin pappi laskeutui polvilleen kaiteen pilarien väliin paremmin nähdäkseen.

Yhtäkkiä mies potkaisi jalallaan voimakkaasti portaat syrjään, ja Quasimodo, joka henkeä pidättäen katseli, näki tuon onnettoman lapsen heilahtelevan köyden silmukassa parin sylen korkeudella maasta ja miehen istuvan kyyristyneenä hänen olkapäillään. Köysi pyörähti usean kerran ympäri, ja Quasimodo näki kamalien kouristuksien nytkäyttelevän mustalaistytön ruumista. Pappi puolestaan katseli kaula kurkollaan ja silmät pullistuneina tätä kauheaa ryhmää, miestä ja tyttöä, hämähäkkiä ja kärpäästä.

Kauhunäyn kohokohdassa papin lyijynharmaille kasvoille levisi saatanallinen nauru, nauru, johon voi purskahtaa vain olento, joka ei enää ole ihminen. Quasimodo ei kuullut tätä naurua, mutta näki sen. Kellonsoittaja vetäytyi jonkin askeleen päähän arkkidiakonin taakse ja syöksähti yhtäkkiä raivokkaana hänen kimppuunsa survaisten hänet takaapäin suurilla nyrkeillään alas syvyyteen, johon dom Claude kurkotteli.

Pappi huudahti: — Kirous! ja putosi.

Vesitorvi, joka oli hänen allaan, pidätti häntä putoamasta. Hän tarrautui siihen kiinni epätoivon vimmallalla. Samalla kun hän avasi suunsa huutaakseen uudelleen, hän näki päänsä yllä Quasimodon kauhistuttavat ja kostonhimoiset kasvot, ja hän vaikenä.

Hänen allaan oli huimaava syvyys. Enemmän kuin kahdensadan jalan putous ja katukiveys. Tuossa kauheassa asemassa arkkidiakoni ei enää sanonut sanaakaan, ei päästänyt huokaustakaan. Hän vain vääntelehti ja teki tavattomia ponnistuksia kavutakseen vesitorven päälle. Mutta hänen kätensä eivät saaneet tukevaa otetta graniitista, ja hänen jalkansa raapivat mustunutta seinää saamatta minkäänlaista tukea. Ne, jotka ovat olleet Notre-Damen tornien huipulla, tietävät, että seinän yläreuna muodostaa ulkoneman aivan kaiteen alla. Tätä sisäänpäin vinoa pintaa vasten ponnisti onneton arkkidiakoni turhaan voimiaan. Hän ei ollut tekemisissä kohtisuoran, vaan hänen altaan pakenevan seinän kanssa.

Quasimodon ei olisi tarvinnut muuta kuin ojentaa kätensä vetääkseen hänet ylös syvyydestä, mutta hän ei edes katsellut häntä. Hän katseli Grève-torille. Hän katseli hirsipuuta. Hän katseli mustalaistyttöä. Kuuro nojasi kaidetta vasten samalla kohdalla, jossa arkkidiakoni oli ollut hetkistä aikaisemmin. Hän seiso siinä silmät hellittämättä kiinnittyneinä siihen ainoaan olentoon, joka tänä hetkenä oli koko hänen maailmansa, seiso kuin ukkosen lyömänä, liikkumattomana ja äänetönnä, ja pitkä kyynelvirta valui hiljaa tuosta silmästä, joka siihen saakka oli vuodattanut yhden ainoan kyneleen.

Tällä välin arkkidiakoni läähätti. Hänen kaljulta otsaltaan valui virtanaan hikeä, hänen kyntensä raapiutuivat verille kivessä, hänen polvensa kaivautuivat nahattomiksi kiviseinää vasten. Hän kuuli vesikouruun tarttuneen kauhtanansa repeävän joka ponnistuksesta, minkä hän teki. Ja kaiken onnettomuuden lisäksi vesitorven jatkona oli lyijyinen johto, joka taipui hänen ruumiinsa painosta. Arkkidiakoni tunsu tämän johtotorven vähitellen vääntyvän. Tuo kurja ajatteli, että kun hänen kätensä käyvät voimattomiksi uupumuksesta, kun hänen kauhtanansa halkeaa, kun tämä lyijytorvi taittuu, hän putoaa, ja kauhu jähmetti hänen sydämensä. Toisinaan hän tuijotti noin kymmenen jalkaa alempana olevaa, kivikuvioitten muodostamaa pengermän tapaista, ja hän rukoili taivasta sydämensä pohjasta sielunsa ahdistuksessa, että hänen suotaisiin päättää päivänsä tällä kahden neliöjalan suuruisella ulkonemalla, kestäisipä se vaikka sata vuotta. Kerran hän katsahti alas torille syvyyteen. Kohottaessaan jälleen päänsä hän sulki silmänsä, ja hänen hiuksensa töröttivät pystyssä.

Näiden kahden miehen äänettömyys oli hirvittävä. Samalla kuin arkkidiakoni jonkin jalan päässä kamppaili kauhean kuoleman kanssa, Quasimodo itki ja katseli Grèvetorille.

Kun arkkidiakoni huomasi, että kaikki hänen rynnistelynsä vain heikonsivat sitä vaivaista tukea, mikä hänellä vielä oli, hän päätti pysytellä aivan hiljaa. Hän riippui siinä syleillen vesitorvea, tuskin hengittäen, hievahtamatta, ilman pienintäkään muuta liikahdusta kuin tuo koneellinen vatsan kouristus, jonka tuntee, kun unessa luulee putoavansa. Hänen tuijottavat silmänsä olivat auki valjun ja hämmästyneen näköisinä. Vähitellen hänen otteensa kuitenkin herpaantui, hänen sormensa luisuivat vesitorvesta, hän tunsi yhä enemmän käsivarsiensa heikontuvan ja ruumiinsa painavan. Lyijytorvi, joka häntä kannatti, taipui joka hetki yhä alemmas syvyyttä kohden. Hän näki allaan Saint-Jean-le-Rondin katon pienenä kuin kahtia taitettu kortti. Hän katseli tornin välinpitämättömiä veistokuvia, jotka hänen laillaan riippuivat syvyyden yläpuolella, mutta ilman pelkoa omasta puolestaan tai sääliä häntä kohtaan. Hänen ympärillään oli kaikki kiveä: hänen silmänsä edessä ammottavat hirviöt, syvällä hänen allaan torilla katukiveys, hänen päänsä yllä itkevä Quasimodo.

Tuomiokirkon edustalla seisoskeli jokunen ryhmä uteliaita, jotka rauhallisesti koettivat arvailla, kuka mahtoi olla tuo hullu, joka huvitteli niin omituisella tavalla. Pappi kuuli heidän sanansa, sillä heidän äänensä kuului hänen korviinsa selvästi ja kimeästi:

— Mutta hänhän taittaa niskansa! Quasimodo itki.

Vihdoin arkkidiakoni raivosta ja kauhistuksesta kuohuen käsitti, että kaikki hänen ponnistuksensa olivat turhia. Hän keräsi kuitenkin kaikki jäljellä olevat voimansa viimeiseen ponnistukseen. Hän kouristi itsensä torvea vasten, työnsi polvillaan muuria, iski sormensa kivessä olevaan halkeamaan ja hänen onnistui kavuta ehkä jalan verran; mutta tämä äkillinen rynnistys sai lyijytorven, johon hän nojasi, äkkiä vääntymään. Samalla halkesi kauhtanakin. Tuntien tällöin kaiken pettävän allaan ja pidellen ainoastaan kangistuneilla ja uupuneilla käsillään kiinni jostakin tuo onneton sulki silmänsä ja hellitti otteensa vesitorvesta. Hän putosi.

Quasimodo näki hänen putoavan.

Niin korkealta putoaa harvoin pystysuoraan alas. Arkkidiakoni syöksyi aluksi pää edellä ja kädet levällään, sitten hän pyörähti usean kerran ympäri. Tuuli työnsi hänet erään talon kattoa vastaan, jolloin hänen murskautumisensa alkoi. Hän ei kuitenkaan ollut vielä kuollut sinne ehtiessään. Kellonsoittaja näki hänen koettavan tarttua kiinni kattoon kynsillään, mutta se oli liian luisu, eikä hänellä ollut enää voimia. Hän liukui

nopeasti alas kuin irtautunut kattotiili ja putosi katukiveykselle. Siellä hän ei enää hievahtanutkaan.

Silloin Quasimodo kohotti katseensa mustalaistyttöä kohden, jonka valkopukuisen ruumiin hän näki riippuvan kaukana hirsipuussa ja vavahtelevan kuolinkamppailun viimeisissä kouristuksissa, sitten hän laski sen alas tornin juurella viruvaan arkkidiakoniin, jonka ruumiilla ei ollut enää ihmisruumiin muotoja, ja virkkoi nyyhkytyksen paisuttaessa hänen rujoa rintaansa:

— Voi! kaikki, mitä olen rakastanut!

III. Febuksen avioliitto

Kun piispan tuomioistuimen oikeudenpalvelijat saman päivän iltapuolella tulivat noutamaan arkkidiakonin ruhjoutunutta ruumista tuomiokirkon edustalta, Quasimodo oli kadonnut Notre-Damesta.

Tästä tapauksesta liikkui kaikenlaisia huhuja. Ei epäilty lainkaan, että oli tullut päivä, jolloin heidän sopimuksensa mukaan Quasimodo, toisin sanoen paholainen, veisi mukanaan Claude Frollon, noidan. Otaksuttiin, että hän oli särkenyt ruumiin ottaessaan sielun, aivan kuin apina rikkoo pähkinänkuoren syödäkseen sydämen.

Sen vuoksi ei arkkidiakonia haudattu siunattuun maahan Ludvig XI kuoli seuraavana vuonna, elokuussa 1483. Mitä Pierre Gringoireen tulee, hänen onnistui pelastaa vuohi, ja hän saavutti menestystä tragedian alalla. Maisteltuaan tähdistäennustamista, filosofiaa, rakennustaidetta, hermetiikkaa, kaikkia hullutuksia, hän näyttää palanneen tragediaan, hulluimpaan kaikista. Hän nimitti sitä *traagilliseksi lopuksi*. Mitä hänen draamallisiin voittoihinsa tulee, oli valtion menojen laskuissa vuonna 1483 luettavana seuraava pätkä: "Jehan Marchand'illo ja Pierre Gringoirelle, kirvesmiehelle ja kynäilijälle, jotka ovat valmistaneet ja kyhänneet sen mysteerin, joka esitettiin Pariisin Châtelet'ssa herra legaatin saapuessa, hankkineet henkilöt ja järjestäneet sellaiset puvut, kuin mainittu mysteeri vaati, ja samaten laittaneet lavat, jotka sitä varten olivat tarpeelliset, sata livreä."

Febus de Châteaupers'kin sai traagillisen lopun: hän meni naimisiin.

IV. Quasimodon avioliitto

Sanoimme äsken, että Quasimodo oli kadonnut Notre-Damesta mustalaistytön ja arkkidiakonin kuolinpäivänä. Häntä ei enää sen jälkeen nähty eikä tiedetty, minne hän oli joutunut.

Esmeraldan hirttämisspäivän jälkeisenä yönä pyövelinrennit olivat ottaneet hänen ruumiinsa alas hirsipuusta ja vieneet sen, kuten tapana oli, Montfauconin kellariin.

Montfaucon oli, kuten Sauval sanoo, "kuningaskunnan vanhin ja komein hirsipuu". Templen ja Saint-Martinin esikaupunkien välissä, noin sadankuudenkymmenen sylen päässä Pariisin muurista, jonkin jousenkantaman päässä Courtillesta, näkyi peninkulman päähän joka taholle omituinen rakennus, joka suuresti muistutti kelttiläistä kiviaitausta ja jossa myös uhrattiin ihmisiä.

Kuviteltakoon kipsimäen laella suurta, suunnikkaanmuotoista, viisitoista jalkaa korkeata, kolmekymmentä jalkaa leveätä ja neljäkymmentä jalkaa pitkää muurinelikulmiota, jossa on ovi, ulkopuolinen porrastie ja tasainen katto; tällä katolla kuusitoista suunnatonta kolmekymmentä jalkaa korkeata, siloittamattomasta kivistä pystytettyä pylvästä, jotka on asetettu riviin niitä kannattavan nelikulmion kolmelle sivulle ja joiden yläpäät on yhdistetty toisiinsa jyrkällä hirsillä, joista riippuu ketjuja siellä täällä; kaikissa näissä ketjuissa luurankoja; alhaalla tasangolla kiviristi ja kaksi toisarvoista hirsipuuta, jotka näyttävät työntävän vesaa päähirsipuun ympärillä; ja taivaalla kaiken tämän yläpuolella loppumaton parvi korppeja. Siinä Montfaucon.

Viidennentoista vuosisadan lopulla tuo kaamea hirsipuu, joka oli peräisin vuodelta 1328, oli jo sangen rappeutunut. Hirret olivat madonsyömät, ketjut ruostuneet, pylväät homeesta vihreät. Alustan kivilohkareet olivat halkeilleet liitoksistaan ja ruohoa kasvoi tuolla kattopengermällä, johon ei ihmisjalka astunut. Tämä muistomerkki oli taivasta vasten kaamea näky, varsinkin öisin, jolloin kuu valaisi noita vaaleita pääkalloja, tai kun yötuuli heilutteli ja kalisteli ketjuja ja luurankoja pimeässä. Tämän hirttopaikan läheisyys loi koko tienooseen synkän leiman.

Tämän hirvittävän rakennuksen kivinen alusta oli ontto. Se oli muodostettu suureksi kellariksi, jonka sulki vanha, rikkinäinen rautaveräjä ja jonne heitettiin paitsi niitä ihmisruumiin jätteitä, joita irtautui Montfauconin ketjuista, myös kaikissa Pariisin vakinaisissa hirsipuissa teloitettujen onnettomain ruumiit. Tähän syvään luuhuoneeseen, jossa niin monta inhimillistä tomumajaa ja niin paljon rikoksia on yhdessä mädäntynyt, ovat myös monet maailman mahtavat ja monet viattomat saaneet toinen toisensa jälkeen tallettaa luunsa, aina Enguerrand de Marignista, joka uudisti Montfauconin ja joka oli rehellinen mies, amiraali de Coligniin saakka, joka oli viimeinen ja joka myös oli rehellinen mies.

Mitä Quasimodon salaperäiseen katoamiseen tulee, kerromme tässä mitä siitä tiedämme.

Kun noin kaksi vuotta tai kahdeksantoista kuukautta niiden tapausten jälkeen, joihin tämä kertomus päättyy, tultiin etsimään Montfauconin kellarista kaksi päivää aikaisemmin hirtetyn Olivier le Daimin ruumista, jonka omaiset olivat hankkineet Kaarle VIII:lta luvan haudata hänet parempaan seuraan Saint-Laurent'iin, löydettiin kaikkien noiden hirvittävien ruumiitten seasta kaksi luurankoa, joista toinen syleili omituisesti toista. Toisella näistä luurangoista, joka oli naisen, oli vielä joitakin riekaleita puvusta, joka oli ollut valkeata kangasta, ja sen kaulassa nähtiin korallihelminauha, jossa riippui pieni, vihreällä lasihelmellä koristettu silkkipussi, joka oli auki ja tyhjä. Nämä esineet olivat niin halpa-arvoisia, ettei pyöveli nähtävästikään ollut niistä huolinut. Toinen, joka lujasti syleili sitä, oli miehen luuranko. Huomattiin, että sen selkärangassa oli kyttyrä, sen niska painunut hartiaan väliin ja toinen jalka toista lyhempi. Ainoakaan niskanikama ei ollut venähtänyt sijoiltaan, joten oli ilmeistä, ettei miestä ollut hirtetty. Mies, jonka luuranko se oli ollut, oli siis tullut sinne ja kuollut siellä. Kun aiottiin irrottaa sitä luurangosta, jota se syleili, se hajosi tomuksi.

VICTOR HUGO

Victor Hugo on 1800-luvun ranskalaisen romantiikan tunnetuin romaanikirjailija ja aikansa kirjallisen elämän johtohenkilöitä. — Hän syntyi Besançonin varuskuntakaupungissa 26.2.1802; hänen isänsä oli eräs Napoleonin kenraaleista, jolle hallitsija soi nimellisen kreivinarvon — myöhemmin kirjailija piti tiukasti kiinni tästä aatellisesta syntyperästään, vaikka hänen esi-isänsä ovat todistettavasti olleet porvareita. Lapsuudenkodissa vanhempien välit olivat huonot, ja Hugo näyttää perineen isältään vapaat elintapansa. Perhe joutui muuttelemaan paikasta toiseen, mm. v. 1181 Espanjaan. Täällä Victor Hugo tutki innostuneena varsinkin Burgosin katedraalia ja hän joutui näkemään myös suunnattomia raajarikkoisarmeijoita Napoleonin haavoittuneiden sotilaiden laahustaessa kohti Ranskaa. Madridissa tuleva kirjailija kävi munkkien pitämää koulua. Koulun portinvartija Corcovita oli epämuodostunut raukka, ja Victor Hugo on kertonut nähneensä tässä mieheessä ensi kerran Quasimodonsa todellisuusvastineen. Niinpä Hugon ensimmäisessä romaanissa "Pariisin Notre-Dame" (1831) onkin runsaasti Espanjan-kaudelta periytyviä aineksia, samalla kun teos todistaa kirjailijan Walter Scottin romaaneja kohtaan tuntemasta ihailusta.

Romaanin ensimmäisten painosten ilmestyessä puuttui siitä kolme lukua. Ensimmäisen täydellisen painoksen esipuheessa, joka on päivätty lokakuun 20. päivänä 1832, Hugo selittää, että romaanin käsikirjoituspinkasta oli joutunut harhateille kolme lukua; kahdessa käsiteltiin Pariisin historiaa ja rakennustaidetta. Lukijat tuskin huomasivatkaan niiden puuttumista, sillä ne eivät mitenkään vaikuttaneet romaanin juoneen. Hugo selittää käsittävänsä romaanin niinkuin

näytelmänkin muodon yhtenäisenä syntyväksi kokonaisuudeksi, jota ei voi perästä päin paikkailla. Sen tähden hän ei halunnut — eikä viitsinytkään, kuten hän tunnustaa — kirjoittaa uudelleen kadoksiin joutuneita lukuja, vaan julkaisi romaanin sellaisenaan. Hugo piti kuitenkin näitä ensipainoksista puuttuneita lukuja niin tärkeinä kokonaisuuden kannalta, että hän liitti ne heti romaaniinsa, kun ne löydettiin. Niiden merkityksen tajuavat — hän sanoo — erityisesti ne lukijat, jotka eivät etsi teoksesta ainoastaan draamallista kertomusta, vaan nauttivat myös siihen kätkeystä aatesisällöstä, sen esteettisistä ja filosofisista ajatuksista. Hän kumooa pontevasti sen harhaluulon, että nämä luvut olisivat jälkeen päin tehtyjä lisäyksiä.

"Notre-Damen" ohella Victor Hugon luetuimpia kirjoja ja hänen varsinainen pääteoksensa on "Kurjat" (1862), laaja yhteiskunnallisia epäkohtia ruoskiva romaani.

Eläessään Hugo oli palvottu ja vihattu: milloin hän oli Ranskan Akatemian jäsenenä, milloin maanpakoon karkoitettuna. Mutta hän kävi vakaumuksella taistelua kaikkia epäkohtia vastaan, ja kun hän 22.5.1885 kuoli, haudattiin hänet suurin juhlallisuuksin Panthéoniin.